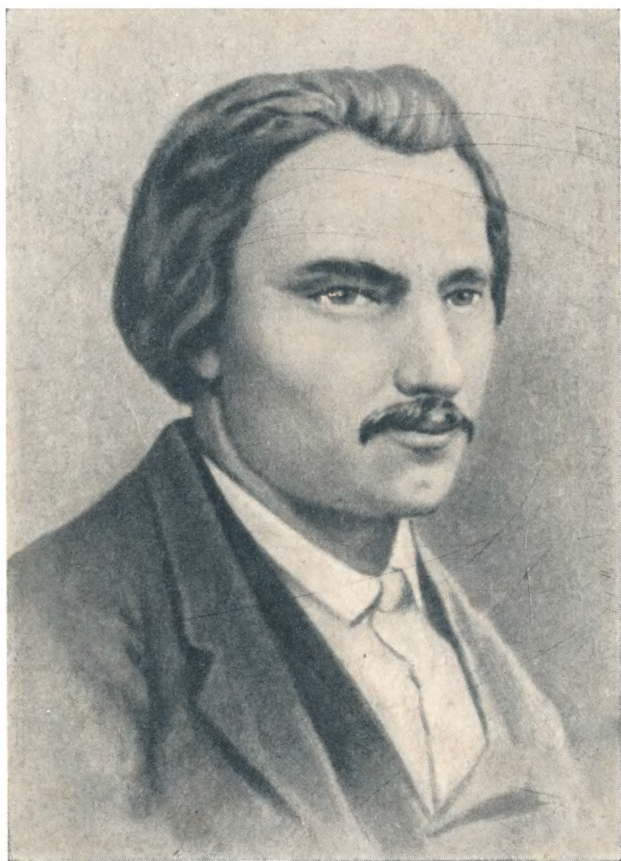

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

ТВОРИ

Степан Руданський

ТВОРИ

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ - 1956

**Підготовка текстів
та вступна стаття
В. Я. ГЕРАСИМЕНКА**

ПОЕТ-ДЕМОКРАТ

Середина XIX ст. відзначається інтенсивним розвитком капіталістичних відносин в Росії. Класові суперечності напередодні скасування кріпацтва все більше загострювались, а тому помітно ширився визвольний рух. В 50—60-і роки масово виходить на політичну арену і владно заявляє про себе нова сила — різночинці, вихідці з різних суспільних верств: дрібного чиновництва, міщанства, нижчого духовенства, селян тощо. Ставши на захист інтересів народу, різночинці розгорнули активну громадську діяльність. Широким потоком ввійшли вони і в літературу, зробивши її зброєю політичної боротьби. На Поділлі, що порівнюючи недавно вийшло з-під польсько-шляхетського панування (1793 р.), визвольна боротьба утруднювалась суперечками за сферу впливу між польською шляхтою, магнатством і російським та українським дворянством, між православним та католицьким духовенством. У цій складній соціально-політичній обстановці наполегливо працювали на користь трудящих різночинці-демократи і серед них поет-шестидесятник Степан Руданський.

* * *

Степан Васильович Руданський народився 7 січня (нов. ст.) 1834 року в селі Хомутинцях, Вінницького повіту, на Поділлі, в родині сільського священика.

Сім'я Руданського типова для тієї частини провінціального духовенства, в житті якого звичаї, норми поведінки, побут, соціальні симпатії та антипатії були освячені й скріплені давніми міщанськими традиціями. Домашні умови не сприяли широкому розвиткові поета в дитинстві й отрочстві. Консервативність оточення накладала

на все нове, на кожную свіжу думку свій обивательський штамп. З другого боку, Руданський знаходився під благотворним впливом трудящих мас, селянства. Серед хомутинчан були поширені різні ремесла: шевство, ткацтво, теслярство. До церковних відправ, треб та релігійних церемоній хомутинські селяни в масі своїй були індиферентні, що відзначалось навіть в офіціальних церковних записах. Будучи тісно зв'язаним з хомутинською біднотою, захоплюючись усною народною творчістю, Руданський не підпав під вплив обивательського оточення.

У Хомутинцях на той час не було школи (вперше тут відкрито школу 1861 року). Отже, поет до вступу в духовне училище, за тодішнім звичаєм, вчився у дячка. 1841 року Степана Руданського було віддано до Шаргородської бурси, яку він закінчив у 1849 році.

На предмети церковно-релігійного змісту тут відводилося більше половини учебного часу. Для живого, допитливого дитячого розуму «наука» ця, звичайно, була нецікавою. Багато місця в програмі бурси надавалось вивченню грецької, латинської та старослав'янської мов. Українська мова переслідувалася. На учня, що розмовляв українською мовою, чіпляли табличку «Nota», на знак ганьби. Найкращим заохочувальним засобом до засвоєння схоластичної суміші вважалася різка. Один з колишніх вихованців бурси іронічно зауважує у своїх спогадах, що учні Шаргородської духовної школи були краще від інших бурсаків підготовлені до духовної семінарії, бо в Шаргороді не шкодували різок і сікли учнів нещадно.

Схоластика, що вимагала тупої зубрячки, богословське крутіство становили головний зміст бурсацької «науки». У ставленні адміністрації, учителів до учнів взагалі і старших бурсаків — до молодших панувала цілковита сваволя. Хабарі, здирство, знущання сильнішого бурсака над слабшим були тут звичайним явищем. У побуті бурси процвітали крадіжки, пияцтво, куріння, гра в карти. І в такій школі довелося Руданському здобувати «основи початкової науки». Треба було мати неабияке здоров'я, природний розум та здібності, щоб витримати всі ці тортури і закінчити Шаргородську духовну школу з відзнакою.

В 1849 році Руданський вступив до Кам'янець-Подільської духовної семінарії, серед викладачів якої було багато грубих, з консервативними поглядами людей. Тому навчання в ній, як згадує сам поет в одному з листів до старшого брата, було не легшим.

Духовні школи на Поділлі засновані з метою боротьби проти польсько-католицького впливу. Але малокультурне подільське духівництво, не призвичаєне до освіти, з підозрою дивилося на нові російські порядки. Незважаючи на заходи уряду, колонізація ще довго давалася тут взнаки. Наскільки помітно позначався польський

вплив, зокрема на побуті подільського духівництва, довідуємось із свідчень одного з сучасників. «Водячи знайомство з польськими родинами,— пише він,— сім'я священика повинна була знати польську мову, інакше і розмови не можна було вести в польській родині». Сам Степан Руданський настільки добре володів польською мовою, що міг вільно нею писати вірші.

Якраз в період навчання Руданського в семінарії навчальну програму там було розширено — введено викладання природознавства, сільського господарства, медицини,— аби майбутні священики мали більший вплив на своїх парафіян. Але церковні предмети і тут, звичайно, переважали, а світські були підпорядковані практичним потребам церкви. Пізніше в семінарії викладалась і російська словесність, але в час навчання Руданського учні знайомилися з російською літературою лише на уроках риторики, на прикладах переважно церковно-релігійного змісту. Таке «знайомство» з художньою літературою було, звичайно, недостатнім. Стимулів і причин пробудження інтересу до художнього слова у юнака Руданського треба шукати поза стінами семінарії — в позакласному читанні та в безпосередньому знайомстві з фольклором.

Семінаристи жили в гуртожитках, на приватних квартирах, що давало можливість обмінюватися думками з приводу прочитаних книжок та відомих їм народних творів. І це теж сприяло пробудженню інтересу до художнього слова.

Важливі політичні події того часу,— процес Кирило-Мефодіївського товариства, процес петрашевців, революція 1848 року в Європі,— не могли не вплинути на молодь. У більш серйозних і допитливих події ці будили думку, інтерес до народу, співчуття до його страждань і боротьби.

Молодий Руданський поставив собі за мету служити народові. «На наше нещастя,— казав він,— наші молоді паничі іще з того часу, як перший раз заглянуть у школу, уже починають забувати і свою мову і своїх людей»¹. І всім своїм життям поет довів, що він залишився вірним трудовому народові.

Що ж викликало у тодішньої молоді інтерес до літератури, виховувало художній смак, прагнення спробувати і свої сили на літературній ниві?

Тогочасна українська література проникала у найвіддаленіші закутки, в тому числі і на Поділля. З передових українських письменників були популярні Котляревський, Квітка, Гребінка та інші. Але справжнім «володарем дум» молоді був, безперечно, Шевченко з його натхненною революційною поезією, з його могутнім талантом

¹ С. Руданський. «Твори», т. I, Львів, 1912, стор. 251.

художника. До творчості Шевченка Руданський ставився з особливою любов'ю та захопленням.

Читав Руданський і твори класиків російської літератури — Рилеєва, Жуковського, Пушкіна, Лермонтова, Кольцова та ін. Особливий вплив на молодого поета мали «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Миргород» Гоголя, гумор та сатира яких були такі близькі авторіві майбутніх співомовок та лірникових дум. Серед російських поетів найбільш близький Руданському Некрасов — співець народного горя та народних сподівань.

В час перебування Руданського на Поділлі там були поширені твори польських письменників — С. Гошцінського, Б. Залеського, С. Осташевського. Поети ці належали до так званої «української школи» в польській літературі. Вони звертались до української тематики і широко використовували для своєї творчості український фольклор, старанно уникаючи, проте, будь-якої згадки про боротьбу українського народу проти польської шляхти. З творчістю цих письменників Руданський також був добре обізнаний.

Під час перебування в семінарії Руданський розгортає етнографічну діяльність. Він записує народні пісні, легенди, перекази, приказки, пише і власні балади та ліричні вірші.

Ще семінаристом Руданський покохав дівчину Марію Княгиницьку (дочку бідної вдови), прекрасну на вроду, добру серцем. Вона відповідала взаємністю. Але перед Руданським постала альтернатива: по закінченні семінарії взяти приход і одружитися з коханою або їхати вчитися далі (він давно мріяв про вищу медичну освіту) з надією, що кохана дівчина його чекатиме. І поет вирішив учитися. Через деякий час дівчина одружилася з іншим. Це глибоко вразило Руданського і надало сумного відтінку деяким його віршам.

Семінарію Руданський закінчив першим учнем, що надавало йому ступеня студента і права вступу до Петербурзької духовної академії. Батьки Руданського були дуже вдоволені цим. Літом 1855 року поет вирушив до Петербурга.

Приховавши від батьків свої наміри, Руданський використав відрядження до Петербурзької духовної академії з іншою метою — щоб вступити до Медичної академії. Поет успішно витримав вступні іспити. Спочатку його було зараховано вільним слухачем, а пізніше переведено в дійсні студенти з призначенням йому стипендії.

Навчання Руданського у Медичній академії припадає на роки її розквіту. За рік до його вступу з академії вибув славетний хірург і педагог Пирогов. Особливо піднесли престиж академії як наукового закладу запрошені туди для занять із студентами І. М. Сеченов, С. П. Боткін та інші видатні вчені.

Навчання в академії тривало цілий рік: зимою вивчався теоре-

тичний курс, влітку були практичні заняття (у військових госпіталях).

Матеріальні умови багатьох студентів були дуже важкі. Недодання, виснаження, надмірні заняття та погане житло викликали хвороби, від яких щороку вмирало кілька студентів.

Про напівголодне життя Руданського-студента довідуємось з його автобіографічного вірша «Студент» (1858). Поет змальовує люту північну зиму, вбогу хатинку на краю міста, де — «направо старій бабі смерть підписує патент, а наліво — без копійки б'ється з нуждою студент».

Не сприяла бадьорому настрою і обстановка студентської кімнати.

І стіна кругом чорніє...
Тільки лаять навуки,
Тільки сумно виглядають
Із шкалубин прусаки.

Голод, виснаження, туберкульоз, що на нього захворів Руданський у Петербурзі, зробили своє: він не витримав іспитів і залишився на повторний курс. Але поет не складає зброї і бореться із злиднями. Батько інколи допомагав йому, та й то з доріканнями. Степан часом мусив звертатися до старшого брата Григора з проханням прислати бодай п'ять карбованців. Перетерпівши злигодні, Руданський успішно склав усі іспити і перейшов на четвертий курс (1859).

Незважаючи на перевантаженість і злидні, поет не забуває й про поетичну творчість. Лише за 1859 рік написано ним 145 приказок-співомовок. У нього виникла думка надрукувати свої вірші. Поет виготував збірку поезій і надіслав до Києва, але цензурний комітет не дозволив її опублікувати. Так йому й не довелося за життя побачити свої твори в окремому виданні.

Склад студентів Медичної академії був різнонаціональний. Крім росіян, тут вчилися поляки, білоруси, німці, багато українців. У зв'язку з цим в стінах академії існували різні земляцтва. Це для українського земляцтва Шевченко ще в 40-і роки передав для студентської вистави свою п'єсу «Назар Стодоля», і вона вперше була поставлена студентами Медичної академії. Взагалі аматорський театр, що ставив п'єси російською, українською та французькою мовами, відіграв значну культурно-прогресивну роль в житті студентів академії.

Петербург, в роки навчання там Руданського (1855—1861), жив надзвичайно напруженим громадсько-політичним та літературним життям. Вища школа не залишалася осторонь суспільного руху. Петербурзька Медико-хірургічна академія стала одним із політичних

і культурних вогнищ. Тут відчувався вплив славнозвісного фізіолога-демократа Сеченова. Не випадково Чернишевський героями свого роману «Що робити?» обрав студентів — вихованців Медичної академії (Лопухов, Кірсанов). Це були люди праці, науки, революційних поривань, які мріяли про перебудову суспільних відносин на основі широкого демократизму.

Для студентської бібліотеки офіційно виписувались журнали «Москвитянин» (консервативного слав'янофільського напрямку), «Отечественные записки», що в цей час уже зійшли з прогресивних позицій, тощо. Студенти ж поза бібліотекою читали «Современник», «Русское слово», сатиричний журнал «Искра» та ін. журнали, які знайомили їх з різними сторонами й питаннями тодішнього суспільно-політичного життя.

Шевченко як поет революційної демократії, як борець проти соціального і національного гніту в царській Росії, як представник і захисник методу критичного реалізму полонив серця передової молоді. Те, що Шевченко жив тут-таки, близько, в Петербурзі, безумовно відчувалось студентами Медичної академії, які мали тісні зв'язки з великим поетом ще до його заслання. Вплив натхненної поезії Шевченка на творчість Руданського безсумнівний. Цілком можливо, що він особисто знав великого поета.

Як тільки було організовано журнал «Основа» за близькою участю Шевченка та Костомарова, в першому ж номері за 1861 рік з'явилися два вірші Руданського: один на громадську тему — «Гей, гей, воли!» (в пізнішій редакції цей вірш названо «Гей, бики!»), другий ліричний — «Повій, вітре, на Україну». В другому номері надруковано три його вірші: «Не кидай мене», «Ластівка», «Ніч у ніч», і у восьмому — «Сни».

Руданський був всебічно обдарованою натурою, мав музичні здібності (сам складав мелодії до деяких своїх ліричних віршів) та чудесний голос, гарно виконував народні пісні, умів добре малювати. Інтерес до живопису звів Руданського пізніше в Криму з славетним художником Айвазовським, і це знайомство потім перейшло в дружбу. За свідченням сучасників, Руданський був людиною веселою і життєрадісною, талановитим майстром-оповідачем народних приказок та оповідань.

Під час перебування в Петербурзі поет поглиблює свої демократичні переконання. У нього виробляється більш свідоме критичне ставлення до тодішнього державного ладу царської Росії, який він гостро викривав у цілому ряді своїх творів — «Над колискою», «Наука», «П'яниця», «Лошак», «Засідатель», «Там її кінець» та багатьох інших. Його літературно-поетичний талант досягає в ці роки найвищого розквіту.

1861 року Руданський закінчив Медичну академію з званням лікаря. Процес туберкульозу легенів набрав у нього в цей час загрозливої форми. За проханням Руданського, медична управа призначила його на посаду міського лікаря в Ялту. 1-го вересня 1861 року він виїхав до Криму.

Як же поет поставився до Петербурга, де він одержав медичну освіту, до якої так прагнув, де написав більшу і кращу частину своїх творів?

Петербург як столичне місто, з одного боку, особливо гостро нагадував йому про соціальний та національний гніт, під яким стогнала вся Росія, з другого боку, «Північна Пальміра» була тим вогнищем культури, що дало Руданському різноманітні знання та озброїло передовими демократичними ідеями. Тут Руданський слухав видатних професорів медицини — Сеченова, Боткіна, Зініна та ін.; міг відвідувати Пасаж і слухати публічні лекції видатних передових діячів того часу. Тут він знайшов нових друзів. Записка з щоденника поета, що дійшла до нас, дає уявлення про почуття і настрої поета під час його від'їзду. «Прощай, Петрополю! Прощай, мое горно пекельне! Немало сили, моєї рідної сили, попалося в тобі, а гріх мені було б за тебе забути. Сировим залізом з землею та іржею попав я до тебе, ти мене перетопило, ти мене перекувало, сухим і твердим пустило од себе».

Відвідавши по дорозі матір-вдову (у Хомутинцях), Руданський приїхав до Ялти і почав працювати там міським лікарем. Оплата лікарської роботи була низька (200 крб. на рік), тому Руданський, недосвідчений, непрактичний, перші роки ніяк не міг налагодити своє життя. Матеріальне становище покращилось, коли його додатково було запрошено лікарем у маєтки графа Воронцова. Пізніше він мав досить широку практику. Але з бідноти він нічого не брав за лікування, ще й сам іноді давав на ліки. Недарма його називали лікарем-«безсребреником».

У лікаря-громадянина Руданського було чимало різних культурних потреб. Він цікавився археологією, брав безпосередню участь в археологічних експедиціях у Криму, був великим любителем старовинних речей, особливо книжок, немало вкладав коштів у різні культурні прогресивні заходи.

Родинне життя Руданського склалося невдало. Його дружина Явдоха Широка була далека від духовних інтересів поета. Руданський виховував її дітей та терпів усякі прикρόсті від її колишнього чоловіка.

Зрозуміло, що все це разом не могло сприяти творчому піднесенню. В Ялті його поетична діяльність відходить на другий план. З оригінальних творів Руданський написав тут лише драматичний

етюд «Чумак» (1862), займаючись в основному перекладацькою роботою. Поет з запалом взявся за переклад «Іліади» Гомера (остаточно завершив у 1864 р.). В січні 1865 року розпочав переклад «Енеїди» Вергілія (до нас дійшла лише частина). Після значної перерви під впливом «Жабомишодраківки» К. Думітрашка в 1870 році перекладає «Омирову війну жаб з мишами». Це все, що було написано поетом у ялтинський період його життя.

Цікаво згадати, що Руданський вів жваву переписку з Варфоломеєм Шевченком у справі збирання коштів на упорядження могили великого народного поета Т. Г. Шевченка в Каневі.

В Ялті поет записував зразки народної творчості, для чого вивчив татарську мову. Під час поїздки по Криму вів дорожні записки про місцевих людей та про різні події на зразок тлумачного словника. Дуже піклувався він про упорядкування м. Ялти. Місцеве населення поважало Руданського як лікаря і людину. Його було обрано почесним мировим суддею Сімферополь-Ялтинської округи.

Як лікар, Руданський користувався широкою популярністю. Пацієнти любили його за некорисливість, за людяність, простоту в поведженні з хворими, за життєрадісний характер: він завжди вмів підбадьорити хворого, піднести його дух.

Протягом усього свого життя Руданський пам'ятав про нуждену долю малоземельного та безземельного селянства і прагнув внести і свій вклад у справу поліпшення становища бідняків. У своєму заповіті він записав, що всі прибутки з його землі повинні йти на користь сільських громадян Вінницького повіту (Хомутинци, Писарівка, Голяки).

Останні роки життя поета були сповнені гнітючих дріб'язкових неприємностей і тяжких переживань. До Ялти був призначений ще один лікар. Він повів різні інтриги проти Руданського, як свого конкурента: за його намовою на поета стало скося дивитися місцеве начальство. А Руданський давно вже дався тому начальству взнаки вільнодумством та гостронасмішкуватими висловлюваннями. Поета почали переслідувати та ображати. Це дуже погано вплинуло на його моральний стан і на здоров'я. Давня хвороба загострилася і стала причиною передчасної смерті.

Поет помер 21 квітня (ст. ст.) 1873 року. Поховано його в Ялті.

Коштами прихильників його таланту на могилі споруджено пам'ятник.

Радянські люди не забули Руданського і завжди з пошаною згадують талановитого поета-демократа.

Рання поетична творчість Руданського була пов'язана з літературними традиціями 30—40-х років. Зв'язок цей виявився зокрема в його інтересі до романтизму. Старі літературні напрями ще боролися тоді за своє існування, але нові вимоги — вимоги реалістичного зображення життя — все більш виразно заявляли про себе в українській літературі. І Руданський незабаром твердо став на позиції критичного реалізму.

Першим літературним жанром, до якого звернувся Руданський, були балади. Вони написані частково в Кам'янець-Подільському (1851—1854), частково в Петербурзі (1858—1860) на основі, головним чином, фольклорних джерел, що їх добре знав поет. Теми балад — нещасливе кохання («Розмай»), неминучість покарання злочину («Люба»), сила народного закляття («Тополя», «Верба»).

В баладі «Два трупи», яка була вперше опублікована в петербурзькому тижневику «Русский мир» за 1859 рік, змальовується доля скривдженого сироти. Батько в боротьбі за вітчизну потрапив у полон до татар, мати померла, син залишився безпритульним. Рідні відщурались, чужі збиткувались над ним. Нещаслива доля та лихі люди призвели до того, що хлопець-сирота став розбійником-месником за свою кривду. В цьому творі Руданський іде за традицією шевченківської соціальної балади.

Цікавою є також балада «Купці». Її швидше можна назвати авантюрно-новелістичним віршованим оповіданням з моралізаторською тенденцією (засудження жадібності).

Наявність реалістично-побутових елементів у баладах Руданського зайвий раз стверджує, що поет уже прагнув до реалістичного зображення життя.

Перший ліричний вірш («Сиротина я безродний») вийшов з-під пера Руданського у 1852 році, інші (чотири) — кількома роками пізніше. Причому, пишучи ліричні вірші, поет звертається не до фольклорних джерел, як він робив це, пишучи балади, а до романсів.

Під романсом, на відміну від народної пісні, розуміють вірш літературного походження, що може співатися іноді в супроводі музичного акомпанементу. Народна ж пісня завжди співається часто хором. Народна пісня за змістом і формою дуже різноманітна: соціальна, інтимна, історична, жартівлива і т. п., романс же — завжди твір ліричний, переважно інтимного змісту.

Романси були досить поширені на Україні. Їх складала ще І. Котляревський (пісні-романси в «Наталці Полтавці»), Гулак-Артемівський («До Любки», «Мой доньці»), Гребінка, Забіла, Пет-

ренко в Галичині — М. Шашкевич, Я. Головацький, М. Устиянович. Чимало їх було складено під впливом народних любовних пісень.

Жанр романса був дуже поширений і в російській літературі XVIII і першої половини XIX століття. Ця традиція розквітла в творчості Козлова, а також Дельвіга, Баратинського, Вяземського.

Поширений був романсовий жанр і в польській літературі, звідки Руданський іноді брав окремі мотиви.

Побутовали романси і серед бурсаків та семінаристів. Помяловський в «Очерках бурсы» пише: «Из общего же всем репертуара певались здесь (в бурсе — В. Г.) либо жестокие романсы... либо чисто народные песни». Не дивно, що і Руданський сам під час перебування в семінарії звернувся до романса. В ранній період написані ним «Чорний кольор», «Ти не моя» і ін.

Одною з основних тем ліричних віршів Руданського була тема кохання, причому переважали автобіографічні мотиви («Мене забудь», «Повій, вітре, на Україну»). За свідченням рідні і знайомі поета, Руданський створив до вірша «Повій, вітре, на Україну» і мелодію, завдяки якій вірш набув великої популярності і став народною піснею, широко відомою і в наш, радянський час. Підбирав Руданський мотиви й до інших віршів («Хлопці-молодці» тощо).

Ліричні вірші Руданського перейняті щирим почуттям, виражають настрої і переживання широких верств народу і виходять тому за рамки суто біографічні.

Знайомство з умовами життя трудящих не тільки на селі, але й у столичному місті,— з його різючими соціальними суперечностями, контрастами бідності і багатства,— спричинилося до розширення тематики в творчості Руданського. Він пише реалістичні твори, ідучи за Шевченком і Некрасовим. Поступово критичний реалізм стає основним методом його поезії.

Поети-шестидесятники часто змальовували злиденне життя різночинця. Багато уваги цій темі приділили Некрасов, В. Курочкін («Завещание»), Жульов («Товарищу») та ін. Малює образ бідного різночинця і Руданський у вже згаданому автобіографічному вірші «Студент». Про важке життя петербурзької бідноти він говорить «крізь сміх і сльози», в яскраво реалістичних фарбах.

Ще Драгоманов правильно відзначив, що Руданський був одним з небагатьох поетів, які намагалися зачепити у своїй творчості нові теми, а не тільки ті, що їх «заїздили» попередники і наслідувачі Шевченка.

У Петербурзі чутливий юнак пізнав нікчемне, розтлінне буржуазно-дворянське суспільство, яке знайшло у Руданського своє відображення в новому для української поезії фейлетонному жанрі.

Дуже болючим в 50—60-х роках було питання prostitucії. На

цю тему писали Чернишевський, Добролюбов («Многие, друг мой, любили тебя»), Сніткін («Поездка в Парголово»), Богданов («Песни беспутного») і ін. Письменники-демократи підходили до «пропащих жінок» не з осудом, а з позицій демократичного гуманізму, виявляючи до них почуття людяності, як до жертв тодішнього суспільно-політичного ладу. Руданський теж без будь-якого осуду розповідає про жінку вулиці у своєму вірші-фейлетоні «Богдай тебе».

Міське життя дало поетові матеріал і для викриття низького прислужництва, обману, пошлості. У вірші «Полюби мене» мова йде про здеморалізованого прислужника-пошляка, що протягом усього свого життя не хотів розібратися, «що добро і що то зло». В тоні самообпльовування пошляк признається:

Небагато в мене мізку,
Та і пусто в голові.

На віршованих фейлетонах Руданського позначився вплив народних приказок, над якими він саме тоді працював. Це помітно в мові, в гуморі, в їх сатиричному спрямуванні.

Боротьбу проти кріпосницької системи в російській поезії 50—60-х років очолив Некрасов, в українській — Шевченко. Руданський у своїх віршах також виступав проти кріпаччини — цього ганебного інституту поневолення трудящих мас («Над колискою», «П'яниця»). Кріпаки — герої поезій Руданського — ще не усвідомлюють необхідності боротьби проти своїх поневолювачів, але вони розуміють уже, що кріпосне право — велике соціальне зло.

Руданський не писав віршів, прямо скерованих проти російського царату, однак в листах з Ялти до старшого брата він говорив про царя та його родину в дусі шевченківської іронії.

В Петербурзі поет виразніше побачив непрохідну безодню між класом експлуататорів та трудящими. В одному з кращих віршів того часу — «Наука», своєрідному за композицією, Руданський протиставляє мораль двох антагоністичних класів. У першій частині викривається проповідь прислужництва і покори:

Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядничку.
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху.
Не ізморщиться.
.
Зато ступить пан
На покірного
І прийме тебе,
Як добірного.

У другій частині стверджується мораль нової людини — різночинця, що прагне жити чесним трудом:

Ти на пчіл поглянь:
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Ідні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиночку.

Ідейно і тематично «Наука» Руданського близька до некрасовської «Песни Еремушке».

Любов поета до народу, прагнення до громадсько-корисної праці яскраво відбивається в одному з найбільш популярних тоді віршів «Гей, бики!» Закликаючи до боротьби з бур'янами, що засмічували життєве народне поле, Руданський недвозначно натякав на необхідність знищення феодально-кріпосницької системи.

Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Ломіть його, валіть на прах;
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях!

В кінцевій частині вірша поет висловлює свою віру в перемогу трудящих над кріпосниками, в світле майбутнє свого народу.

І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки.

Недарма ж консервативна критика не забарилася виступити проти творів Руданського, зокрема проти їх демократичної спрямованості.

У відповідь на «Гей, бики!» в 4 номері «Основи» за той же 1861 рік з'явився вірш «Калюжа» за підписом Затиркевича. Вірш відбивав ліберально-консервативні погляди редакції і, всупереч прогресивним думкам Руданського, пропагував стриманість, поміркованість, які, на думку автора, могли привести до поліпшення життя.

Щодо Куліша, то він прямо писав, що твори Руданського, вміщені в «Основі», «нікуди не годяться».

Отже, Руданський, як поет-демократ, як представник критичного реалізму в українській поезії, був вороже зустрінутий захисниками всього старого, віджилого. Але Руданський знайшов і спільників.

Наприклад, один з поетів, які друкувалися в «Основі», (Ф. Бойчук) у вірші «Свій шлях» («Основа», 1861, № 10), ідучи за Руданським, також звернувся до молоді з закликком вирватися з «калюжі» старого, віджилого і напитися води «не з болота, а з криниці». Таким чином, Руданський, а за ним і Ф. Бойчук, на відміну від реакційних думок багатьох тодішніх українських поетів, висунули передові, демократичні ідеї, насажені вірою в сили народу.

Ідейний зміст творчості Руданського перегукується, отже, з ленінською характеристикою третьої риси просвітительства — «обстоювання інтересів народних мас, головним чином селян (які не були ще цілком звільнені або тільки звільнялися в епоху просвітителів), щира віра в те, що скасування кріпосного права та його залишків принесе з собою загальний добробут, і щире бажання сприяти ньому»¹.

Для боротьби за нове життя потрібні були і нові люди, які могли б твердо і неухильно відстоювати інтереси трудового народу. Тип такої людини змальований Руданським у вірші «До дуба». Поет протиставляє в ньому лібералам-приспосованцям світлий образ шестидесятника-демократа, що став на шлях визвольної боротьби.

Нехай гнеться лоза,
А ти, дубе, кріпись,
Ти рости та рости,
І весь світ обдивись,
І усе розпізнай;
І що доброго є,
Ти у себе впивай.

І у силі, в добрі,
Як скала затвердій.

.

Петербурзькі роки життя поета припадають на час, коли серцями прогресивної частини суспільства володіли Чернишевський і Добролюбов, Шевченко і Некрасов; це період непримиренної боротьби за матеріалістичну естетику, за народність літератури, за метод критичного реалізму.

В напруженій класовій боротьбі 60-х років дворяни намагалися зберегти своє панування на всіх ділянках життя, в тому числі і в літературі. Борючись проти нового демократичного напрямку, вони виступали й проти нових мовно-стилістичних засобів поетів-різничинців та взагалі проти передових естетичних настанов. Поети-демократи, творячи для народу, вводили в свої твори прозаїзми, прості народні слова і звороти. Вони рішуче виступали проти теорії «ми-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 454.

стецтво для мистецтва». Некрасов написав натхненного вірша на захист ідейності і народності поезії («Поэт и гражданин»). Шевченко на цю ж тему пише ряд віршів («Думи мої...», «Гоголю», «Якби ви знали, паничі», «Доля», «Муза» та ін.).

Про роль поета сказав своє слово і Руданський.

Довгий час панувала пущена націоналістами версія, що Руданський — це лише співець суму та журби, а з другого боку — безтурботних жартів та різних каламбурів. В дійсності ж Руданський надзвичайно вимогливо ставився до покликання поета, його ролі в громадському житті. Мистецтво, за його переконанням, повинно бути тісно пов'язане з життям, повинно бути реалістичним. Червоною ниткою проходять ці думки через усю соціальну лірику поета, особливо виразні вони у віршах «До моїх дум» та «Моя смерть». Поезія, за переконанням Руданського, невмируща:

Полетить жива
І покотиться,
В сотні, тисячі
Переплодиться.

І коли навіть на деякий час поезію і «сціпить холодом», то не треба піддаватися зневірі, бо прийде час — і снігі й холод «огнем сто-огнем» будуть розтоплені, і знову рядки віршів оживуть.

Знову кинуться,
В сотні душ живих
Перекинуться.

Віра поета в світле майбутнє народу, боротьба за кращу долю народу і становлять пізнавальну цінність поезії Руданського.

Руданський написав небагато ліричних віршів, але своєю ідейною спрямованістю і художньою оригінальністю вони посіли не останнє місце серед поетичного надбання ХІХ століття. Після такого титана слова як Шевченко Руданському все ж пощастило сказати і своє власне, нове слово в українській поезії.

В літературній спадщині Руданського знаходимо і так звані «Лірникові думи», або «Байки світові» (1856). Це — спроба звести легендарно-апокрифічні матеріали в єдину космогонічну поему.

Ще до Руданського Куліш задумав написати історичну поему «Україна» (1843) на зразок «Іліади» Гомера. Але у нього вийшов штучний антинародний твір, який не помітили навіть сучасники, і він скоро був зовсім забутий.

В російській літературі теж відомі спроби написати епічну поему, на зразок гомерівських, на основі билин, з вставками великих уривків з билин, з суворим дотриманням билинного розміру (В. Даль, «Илья Муромец». Соч. т. III, 1836).

Подібні спроби знаходимо і в літературі інших народів. Макферсон, наприклад, використавши кельтський народний епос, створив відомі пісні Осіана (1762). Ленрот на матеріалі карело-фінських народних пісень (рун) епічно-ліричного змісту пише велику поему «Калевала», яка починається з переказу космогонічних легенд про створення світу (землі, неба, зірок). «Калевала» була видана в 1835 році в скороченому варіанті і в 1849 році повним виданням. Руданський міг її прочитати під час перебування в Петербурзі.

Свою поему Руданський назвав «Лірникові думи» (1856); в другій редакції (1859) він уже назвав її «Байки світові». Апокрифи і легенди, що були покладені в основу поеми Руданського, з цензурних причин не могли з'явитися в той період навіть у науковому виданні. Відомо, що і «Народные русские легенды», які зібрав Афанасьєв, були опубліковані не в Росії, а за кордоном (у Лондоні). Поема Руданського в умовах «самодержавної і православної» Росії стала нелегальним твором. Задум подати у вигляді псеми народну біблію, на основі фольклорних джерел, як повне протиставлення канонічній біблії, був надзвичайно сміливим. Сама атеїстичність твору говорить про наявність у ньому елементів реалізму. А вступ до поеми за змістом і характером цілком реалістичний.

Образ народного співця в поемі нагадує шевченківських лірників та кобзарів. Ярмарок відображено настільки правдиво, що цей малюнок можна віднести до кращих побутово-реалістичних зразків класичної української літератури.

Руданський написав також велику поему «Цар-Соловей» (1857) і дав її прочитати своєму приятелю композиторові Ніщинському, який високо оцінив цей твір. Згодом, коли поема загубилась, оцінка Ніщинського спонукала літературознавців розшукати її.

Наприкінці 90-х років автограф було знайдено, поему опублікували. Але вона не виправдала навіть на той час рекомендації Ніщинського. Мета поеми — показати взаємини між братніми слов'янськими народами та їх відносини з деякими сусідніми народами — не була досягнута поетом через брак широких і глибоких суспільно-історичних знань. До того ж бурлескна манера ніяк не пасувала до характеру й ідейного спрямування поеми.

В 1860 році Руданський задумав написати поетичну хроніку Гетьманщини. «Думка,— як справедливо зазначив Ів. Франко,— смілива, хоч і пахне трохи середніми віками». Хроніка, як і «Цар-Соловей», не має ідейно-художньої цінності. В ній переоцінюється роль царів, гетьманів, воєвод в історії народу. Одним із них, «правдивим», співаються дифірамби, «зрадлигим», віроломним — виголюються прокльони.

По суті це були історичні оповідання, в яких у віршованій формі некритично переказувалися окремі місця «Истории Малой России» Бантиш-Каменського.

* * *

Найвизначніше місце в літературній спадщині Руданського належить його співомовкам.

Гумористична література в різних її формах, зокрема у формі короткої і стислої приказки або анекдоту, відома на Україні здавна. В старовину, особливо у XVIII столітті, поруч з «високим» віршуванням виникали й ширилися гумористичні вірші на соціально-побутові та церковно-релігійні теми. Творцями і поширювачами таких віршів часто були спудеї (як тоді на Україні називали студентів). Чимало хто з них, «убояшесья бездни премудрости» схоластичної або через важкий матеріальний стан, змушені були кидати академію та йти вчителювати.

«Спудеї», засвоївши в стінах академії техніку віршування, застосовували її в нових умовах відповідно до потреб народу, до його почувань та дум.

Багато було гумористичного у вертепній драмі, а також в інтермедіях — невеличких сценках з народного життя.

Підвищений інтерес до анекдотичного жанру мав місце не тільки у XVIII, але й в XIX столітті, особливо в першій його половині.

На початку минулого століття до цього жанру зверталися І. Котляревський в «Енеїді» та в окремих сценках своїх п'єс, Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко («Салдацький патрет», «Підбrehач») та ін.

Відомий байкар Є. Гребінка видає (1834, 1836) «Малоросійські приказки». В 1852 р. вийшли у світ «Байки і прибаютки» Л. Боровиковського, в яких він іноді торкався й суспільних вад.

Традицію анекдота зустрічаємо у Гоголя в «Сорочинському ярмарку» (жінка Черевика ховає поповича на полиці), в сповіданні «Ніч під Різдво» (Солоха ховає в мішки дяка, голову, козака Чуба і чорта).

Інтерес Руданського до народного анекдота треба пов'язувати і з місцевою традицією (Поділля), зокрема з «українською школою» польської літератури, що користувалася скарбами українського фольклору. В 1850 році С. Осташевський видав «Півкопи казок», де є казки-анекдоти («Pan starosta Kaniowski», «Іван» та ін.), подібні до приказок Руданського («Каньовський і Радивіл», «Пан і Іван в дорозі»).

Анекдот на Україні був дуже поширений в усних переказах та в рукописному вигляді. Особливо полюбляли анекдоти серед провінціального панства та духівництва.

Діти духівництва переймали анекдоти та звички від старших і переносили їх у школу-бурсу, а також у семінарію. Крім того, самі умови перебування в духовних школах та система виховання в них були надзвичайно сприятливим ґрунтом не тільки для поширення, але й для створення нових анекдотів. Близькі до поета люди свідчили, що Руданський з юних літ любив складати сатиричні вірші про духівництво. Це дуже дратувало місцевих «духовних отців», і вони скаржились начальству. Батько поета через те мав чимало неприємностей.

В роки перебування Руданського в Петербурзі там виходили такі прогресивні гумористично-сатиричні видання, як журнал «Искра» (1859—1873) та додаток до журналу «Современник»—«Свисток» (1859—1863). Зокрема в «Искре» вміщувались викривальні фейлетони, нариси, замітки, сатиричні словники і т. п. Чимало тут було опубліковано гумористичних оповідань, викривальних віршів та пісень на злобу дня — В. Курочкіна, П. Вознесенського, А. Сніткіна (А. Шишкіна), П. Вейнберга і ін. В «Искре» широко популяризувався жанр анекдотів-приказок. Наприклад, в 1859 році їх було надруковано близько десяти під назвою «Малороссийские анекдоты». Деякі з них нагадують приказки Руданського («Не мої ноги», «Добре торгувалось», «Кіт» та ін.).

Все це не могло, звичайно, не вплинути на Руданського, схильного за вдачею до гумору та сатири і прихильного за переконаннями до тих тенденцій, які проголошував у своїй творчості сам народ, з якими зустрічався поет на сторінках «Искры», «Свистка».

Нахил поета до гумористично-сатиричного висловлювання своїх думок яскраво виявився в його приказках.

Руданський почав друкувати співомовки в 1859 році в тижневику «Русский мир» («Становий», «Лошак», «Вареніки», «Чи далеко до неба?»). Характерно, що перші його друковані співомовки, як «Становий» та «Лошак», дуже подібні за своїм змістом до творів поетів-іскрівців.

Слово «співомовка» слід розуміти як «мова Спів», тобто Музи. Ця назва закріпилася, проте, тільки за приказками, що їх обробив поет у відповідній віршовій формі.

Характерно, що в співомовках Руданського і в народних джерелах на той самий сюжет персонажі іменуються не завжди однаково: селянина поет часто підміняє попом, цигана — солдатом і т. ін. Тут ми зустрічаємося із звичайним казково-анекдотичним за-

собом, коли персонажі нестійкі, а функція цих персонажів, як і сама дія, зберігається.

Співомовки Руданського, написані у викривально-сатиричному плані, чимало мають паралелей у фольклорних джерелах. Пани в них показані жорстокими самодурами, що заслуговують лише презирливого ставлення до себе. За свої знущання над народом вони одержують епітет «людорізів» («Каньовський і Радивіл», «Надгорода» та інш.).

В співомовках про служителів різних культів відбито ненажерливість («Піп на пуші», «Pasa na dzieci»), розпусту («Чорт», «Сам поїду», «Сповідь», «Чого люди не скажуть»), низький рівень розвитку, пияцтво («Набожний ксьондз», «Мало не ригаю», «М-ца»), ласолюбство, нестриманість, хабарництво («Просьба») та ін.

Щождо чиновників, то вони і у Руданського, і в народних творах незмінно показані як хабарники і злодії.

Селянству постійно доводилося стикатися з презирливим ставленням до себе з боку панів, панків та підпанків. Цьому, зневажливому ставленню український селянин протиставляв свій в'їдливий гумор, що дуже влучно разив ворога. Руданський відбив це у співомовках «Не вчорашній», «Добре торгувалось», «Пан і Іван в дорозі».

Співомовки Руданського в сумі своїй дають досить повне мозаїчне відображення тодішніх суспільних та побутових явищ і відносин на Україні.

Поет, як і російські письменники-різночинці, не дає нам ідеалізованих зарисовок людей з народу. Його герої — живі люди з усіма вадами, породженими кріпосницькою системою. Це була нова трактовка, властива когорті демократів-шестидесятників. Руданський здебільшого зображує людей з народу тямущими, кмітливими, які тримаються з гідністю («Добре торгувалось», «Пан і Іван в дорозі», «Перекусить, пане!», «Не вчорашній» та ін.).

Деякі співомовки Руданського мають добродушноіронічний характер. Наприклад, в «Добрій натурі» змальовано козака-гультая, який, що не скине з себе, то проп'є. Або ось перед нами «господар хати», який заявляє жінці про свої права з-під полу. Не менш цікава і «Верства». Флегматичний селянин іде, дрімаючи на возі, поки його воли не збочили та не зачепилися за верстовий стовп; тоді він спокійно висловлює своє здивування,—

Що на самім на шляху
Палі повбивали!

Серед співомовок Руданського значне місце займають співомовки антирелігійного змісту. В них селянин у своєрідно байдужих то-

нах — чи то глуму, чи то удаваної простоти — реагує на релігійну мораль, на повчання. Пекло його не лякає, бо як втягнеться людина, то й смолу буде пити («Пекельна смола»); бог теж лається, тільки треба його роздратувати («Тільки допечи!»); поведження з образами таке, як із звичайнісінькими речами селянського вжитку («Просьба»); набожність пов'язується з практицизмом («Треба всюди приятеля мати»); церковна обстановка викликає наївні конкретні асоціації аж ніяк не релігійного змісту («Жалібний дяк») та ін.

Значна кількість співомовок Руданського сатиричного характеру. Іронічно-саркастично, в реалістичних тонах поет змальовує, наприклад, царських чиновників.

Лиш карбованця наставте,
Вийде сам з води,—

говориться в приказці про хабарника-засідателя, що провалився на льоду серед ставу («Засідатель»). Не милує поет і хабарників з вищого духовенства.

Архирей один подольський
Такий звичай мав,
Як без грошей була просьба,
То ї не приймав.

Коли ж дізнався, що хабар заховано всередині заяви,

Аж тоді затримав просьбу
Святий панотець.

В співомовці «Лошак» поет розкриває порочність цілої самодержавно-бюрократичної системи. Царські чиновники за свої злочини, здириства, знущання над безборонним народом по суті лишались непокараними. Викрадений лошак опинився у стані. Як не доводив селянин, що то його лошак, дарма, йому не вертали його власності. Втративши всяку надію відібрати свого лошака, селянин з почуттям гіркої насмішки кидає у вічі ганебним здирищам:

Вибачайте, благороддя,
За вину мою!
Маю жінку і із нею
Років сім жию,
А щоб її який ворог
В стан запакував,
Мусив би-м панам сказати,
Що ї не пізнав!

В умовах соціального і національного гніту за часів царизму своєрідний, часом грубуватий гумор та нещадна сатира були одним із засобів боротьби трудящих проти класового ворога. Такого ж характеру зустрічаємо співомовки і в Руданського. Наприклад:

«Гуменний», «Почому дурні?», «Сповідь», «Запорожці в короля», «Козак і король» та ін.

Поет, як і народ, ненавидів гнобителів, насильників, хабарників, злодіїв, що їх так багато процвітало на ґрунті кріпосницького ладу. Сміх Руданського не був перейнятий безперспективністю; навпаки, він бадьорив, кликав до знищення бур'янів, що глушили справжнє життя. Поет показував засміченість народного побуту забобонами, темнотою і прагнув допомогти народові позбутися цього ганебного тягара.

Образи-персонажі співомовок Руданського змальовані надзвичайно рельєфно. Поет уміє підібрати для кожного з них влучну характеристику, гостре, уїдливе слівце. Кожна фраза — чи то наївно проста, чи грубо підкреслена — розкриває як зміст, що його вкладено в співомовку, так і вдачу виведеної в ній особи.

Коли Руданський характеризує персонажів від себе, він говорить мовою, що близько стоїть до мови тих осіб, про яких говориться в співомовках, тобто підпорядковує свою мову під загальний стиль мови дійових осіб. Наприклад:

Але тільки за поріг —
Зачепився зразу
І в цариці трах-тарих
Розчерепив вазу.

(«Кошовий у цариці»)

Або:

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпять!..
Баба одну йому ставить,
Другу чорту ліпять!..

(«Треба всюди приятеля мати»)

Такі стилізовані під народну мову вислови поета можна знайти в багатьох його співомовках. В розумінні стилізаційних прийомів Руданський завжди послідовний: поляк у нього говорить провінціальною польською мовою, великорос — простонародною великоруською, цигани, німці, євреї — часто з відповідним акцентом і т. п.

Співомовки Руданського викликають сміх в тих випадках, коли читач попереднім ходом розвитку сюжету був підготовлений до одного сприймання, а кінець несподівано розв'язується цілком протилежно — по контрасту.

Ось приклад. Дідич не може нахвалитися перед гуменним, який-то в нього вчений син, що приїхав з школи, а гуменний на це зауважує:

Якби наш панич мали
Розуму доволі,
То нічого їм би було
Вчитися у школі!

(«Розумний панич»)

Несподівані закінчення лаконічно стислих співомовок теж ви-кликають сміх (раптовий перехід від серйозного до смішного). В співомовці «Холодно» голе циганча каже татові, що йому так холодно, що зуб до зуба скаче, а батько дає йому поясок і каже:

...не журися!
Коли тобі холодно,
То підпережися.

Співомовка «Що до кого» по стислості й виразності наближається до народної приповідки.

З народних уст:

У Руданського:

В однім скарбі молотили змолоцки.

А молотив між ними і один циган.

Приходить пан до стодоли й питає:

— Хто з'їсть макітру пирогів?

А циган се вітзиває: «Я, пані!»

— А хто з'їсть миску борщу
з мнесом?

А циган се вітзиває: «Я, пані!»

— А хто з'їсть миску каші молочної?

А циган се вітзиває: «Я, пані!»

— А хто вимолотить копу збіжа?

А циган обертається до людей та й каже:

«Ну, говоріть, люди, позамикано вам?

Я маю за все відповідати?»

«Хто йде їсти?» — пан

питає.

«Я йду», — циган каже...

«Хто йде жати?» — пан

питає.

«То громада скаже».

Сміх спричинюється і нерозумінням слів. Пані посилає селяни-на продати мірку проса і купити їй черевики, бо вона боса («вот боса»). Селянин продав, а черевиків не купив, бо

Все нема «бомбоса»!

(«Черевики»)

Анекдот цей виник у Західній Україні на ґрунті полонізації. Він особливо популярний в Галичині. З цього погляду дуже цікава друга співомовка — «Мша». Дідич посилає козака до костьола подивитися, чи правиться «мша» (церковна відправа). Козак, не розуміючи слова «мша», доповідає дідичеві:

— А бог його святий знає,—

Козак відвічає:

— Мшить, не мшить, музики грають..

Зустрічаються у Руданського і такі співомовки, де зображено людей з обмеженим запасом слів. В урочисті моменти такі особби потрапляють у комічне становище. У співомовці «Привітання» багач запросив до себе в гості попа і, розчулений, почав говорити йому компліменти, що несподівано, через гру слів, вилились у насмішку.

В другій співомовці оповідається про те, як одному «брацішкові» було доручено привітати біскупа. Не покладаючись на себе, він наважився виступити під суфльора, внаслідок чого вийшло не привітання, а лайливий випад. Урочиста зустріч біскупа обернулася на зловтішний фарс.

Стає той (брацішка) до мови.
А той (суфльор) заховався.
Коли чує — шелеп
В костьолі піднявся.

Той бідняка з серцем
І жальом і сміхом
— Cicho! — йому каже.
А той собі: — Cicho!

Та й питає того:
— A już, каже, przyszedł?
А той до біскупа:
— A już, каже, przyszedł?

Тоді той озвався:
— Jaki że ty dureń!
А той до біскупа:
— Jaki że ty dureń!
(«Przywitanie»)

Сміх виникає і тоді, коли в співомовках беруться для порівняння речі, що аж ніяк не можуть мати якихось рис схожості. Наприклад, селянин на запитання пана, чи смачні «льоди» (морозиво), відповідає:

— Смашне, пане! — каже той: —
Саме як то часом
Восени буває борщ
З квасолею разом.

(«Льоди»)

В іншій співомовці, наприклад, оповідається про жінку, що вигнала чоловіка з хати. І коли скривджений побачив бугая, що мукав з розкошів, він, тяжко зітхнувши, сказав:

Щасливий ти, брате!
Колись і я так співав,
Як був нежонатий!

(«Жонатий»)

Руданський, за прикладом народних приказок, не пом'якшує іноді тих явищ, на яких йому доводиться зупинятися, тому передає і лайку («Піп і ксьондз», «Струмент», «Горох»), і бійку («Добра дяка», «Господар хати»), і ін.

Серед співомовок Руданського є й такі, в яких простакуватістю персонажа підкреслюється одна з властивих йому рис, яка теж викликає сміх. Панна, що вела любові з козаком, подарувала йому «крамную сорочку», яку він зараз же скинув. Вона й питає:

«А крамная,— каже,— де?»
— Та крамная ледащо!
«Чого?» — каже. «Бо в крамній
Чухатись нема в що!»

(«Крамная сорочка»)

Руданський іноді будує співомовку на основі безглузлого сполучення слів і то там, де, здавалось би, потрібна була краса вислову («Мошкова пісня»).

Коли комізм безтолкової мови виходить поза свої рамки організуючої ролі і безглузді мотиви, сполучаючись між собою, стають головними складниками твору, тоді виникає новий твір на основі гри каламбурів — нісенітниця. Тут що не мотив, то абсурд, тому нісенітниця викликає безперервний сміх. Таке, наприклад, «Преслів'я».

Користуючись, отже, невичерпними скарбами української народної творчості, поет створив невмирущі речі — твори, в яких добродушне висміювання іде поруч з картаючою сатирою.

Ів. Франко високо оцінював співомовки Руданського. Поет, за висловом Франка, — «незрівняний анекдотист, автор так званих «співомовок», т. е. коротких гумористичних анекдотів і оповідань, взятих із уст українського народу і переказаних віршами з незвичайною простотою, влучністю і грацією вислову». Сам Франко написав цикл гумористично-сатиричних творів в дусі співомовок Руданського і назвав їх «Новими співомовками».

І в наш, радянський час співомовки Руданського не позбавлені інтересу, бо в них висміюються по суті ті пережитки з дореволюційних часів, з якими ми провадимо невпинну боротьбу. Народний гумор, соціально-викривальна загостреність, художність форми («грація вислову») співомовок звертають на себе увагу і сучасного читача. В журналі «Ленинград» (1941, № 10) вмішено в перекладі В. Владимиrowa ряд співомовок Руданського: «Приказчик», «Господь дал»; в журналі «Советская Украина» (1954, № 2) — сім співомовок в перекладі Ю. Калугіна; в журналі «Огонек» (1955, № 11) — «Указ» в перекладі І. Новикова. Кримвидав випустив (1955) цілу книжечку співомовок Руданського (числом тридцять) в перекладі того ж Ю. Калугіна.

Співомовка, вперше розроблена в українській літературі Руданським, з новою силою відродилась у фольклорі Великої Вітчизняної

війни. Народ використав її як один із засобів боротьби проти фашистських загарбників.

Своїми співомовками Руданський по праву здобув невмирущу славу поета народного гумору і сатири.

* * *

В зв'язку з посиленням у 60-х роках інтересу до народного життя, до творчості народу, різночинці-шестидесятники, а з ними й Руданський, ширше зацікавлюються театром, як одним із найбільш впливових засобів на маси.

Але Руданський не обмежується тільки прихильністю до театру. В 1862 р. поет пише п'єсу «Чумак», до якої повертається й пізніше (в 1871 р.).

В першій половині XIX ст. в українській драматургії визначалося два напрями: прогресивний (твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка) і консервативний, антиреалістичний напрям — твори К. Тополі («Чари», «Чур чепуха...»), історичні п'єси М. Костомарова («Сава Чалий», «Переяславська ніч»), в яких викривлено історичні події, підпорядковано їх фальшивій проповіді християнської моралі.

Руданський був виразником прогресивних тенденцій в українській драматургії. В його п'єсі зображено життя зубожілих селян, що шукають заробітку в чумацтві, в рибальстві на берегах далекого моря, тобто в п'єсі відчутний соціальний момент. Трагічну долю персонажів п'єси показано в аспекті народних поглядів, народних настроїв з певними елементами мелодраматизму. Руданський і тут широко використав усну народну творчість і народно-пісенні мелодії.

Основною рушійною силою сюжету в п'єсі «Чумак» є нещасливе кохання чумака до Ялини, Ялини до Гордія, з одного боку, і трагізм життя людей, що побралися з примусу (старий рибалка — чумакова мати), — з другого. Всі ці персонажі виписані за народно-пісенною традицією. В драмі засуджуються застарілі погляди на взаємини між чоловіком і жінкою. Всі симпатії поета на боці нового покоління, що прагне до вільного життя, до кохання без примусу.

Після «Наталки Полтавки» Котляревського, теж музикальної п'єси, «дивоспів» Руданського є цікавим явищем в українській літературі.

Ще в ранній період своєї поетичної діяльності Руданський почав перекладати і переспівувати з польської та чеської мов. Більше уваги він приділив цій справі в останні роки свого перебування в Петербурзі.

В 1860 р. Руданський зробив переклад «Слова о полку Ігоревім», «Краледвірського рукопису» та «Зеленогорського рукопису». В 1861 році поет перекладає три ліричні поезії: з польської мови — поета Ленартовича («Ластівка»), з сербської — поета Радичевича («Ніч у ніч»), з російської — Лермонтова («Сни»).

Останні роки (в Ялті) Руданський працює виключно над перекладами «Іліади» Гомера, «Енеїди» Вергілія, «Демона» Лермонтова та ін.

Задум перекласти твори світового значення в добу, коли українська мова після Шевченка щойно завоювала собі право на існування, був надзвичайно сміливий. Перекладацька робота Руданського була, отже, у цілковитій відповідності з його переконаннями різночинця-просвітителя.

При доборі античних та інших класичних творів для перекладу Руданський в першу чергу керувався прагненням прилучити широкі українські читацькі маси до джерел світової літератури.

Ще одна особливість його перекладацької діяльності: його увагу привертали ті твори, що були пов'язані з народною творчістю або до яких можна було застосувати його улюблену народнопісенну форму («Віщий Олег»).

Поема Лермонтова «Демон» була мила Руданському багатством фольклорних мотивів та духом боротьби і протесту.

Щоб перекласти «Слово о полку Ігоревім», Руданський провів велику підготовчу роботу по вивченню пам'ятки. Він прийшов до цікавого висновку:

«Що тичеться до складу тої стародавньої співи, то не можна упевняти, щоби він був зовсім співомовний, але не можна не завважати, що він і не простомовний»¹.

Близько до цього висновку в наш час стоїть академік М. К. Гудзій.

Руданський вивчає всі відомі йому переклади, досліди і тлумачення, після того вдається і до власних міркувань щодо неясних і темних місць «Слова».

Розмір перекладу «Слова» в основному коломийковий, як і розмір «Віщого Олега» в перекладі Руданського. Але де в чому є тут

¹ С. Руданський. Твори, т. II, Львів, 1913, стор. 15.

і відмінності: в чисто коломийковий розмір вклинюються не тільки амфібрахічні стопи, але й хорейчні. Таке поєднання і дало в свій час привід Огоновському визначити розмір «Слова» в перекладі Руданського як метричний.

Від початку і до кінця перекладу кожний парний восьмикладовий вірш правильно чергується з непарним шестискладовим. Проте переклад не переходить в цілком одноманітний темп, а набирає і деяких відтінків, хоч вони не такі різнобарвні, як того вимагає оригінал і як це було відбито у свій час хоч би й у віршованому перекладі Гербеля (1854), потім Максимовича (1857).

Для наочності візьмемо уривок із Заспіву «Слова»:

Бо Боян той, як кому лиш
За пісню береться,
То мислю по дереві
Так і розтечеться...
І ганяє сірим вовком
Через гори, яри.
І літає орлом сизим
Під самі хмари.

Такий склад вірша мало відповідає героїчноліричному характерові твору.

Привертає увагу, що Руданський при перекладі дуже вдало підійшов до розв'язання лексичних питань. Він не зловживає архаїзмами, вводить їх рідко і вміло, наприклад: «буєсті», «тули» та ін. Не помічаємо у нього і тенденції осучаснити текст перекладу.

Коли зважити на всі ті лексичні засоби, що їх застосовано в перекладі в цілому, то мусимо визнати, що поет розв'язав цю проблему вдало.

Своєчасна поява «Слова» в перекладі Руданського, безперечно, була б дуже помітною подією в українській художній літературі, як і поява інших його перекладів, що через царське лихоліття не могли побачити світу.

Переклади старочеських співів з «Краледвірського рукопису» та «Зеленогорського рукопису» виконані Руданським з деякими відхиленнями від оригіналів. Чеські поеми складені вільним розміром, а Руданський переклав дванадцятисилабним складом («Забій, Славій і Людко» та ін.).

Великий майстер ліричних творів в народнопісенному дусі, Руданський з тонким відчуттям перекладає пісні з чеської мови («Жайворонок», «Рожа»), вірш сербського поета Бранка Радичевича («Ніч у ніч»).

Своїми перекладами з слов'янських мов Руданський стає в число

тих письменників і поетів, що торували шлях до взаємообміну культурно-літературними скарбами між слов'янськими народами.

Щоб перекласти такі твори як «Іліада», потрібно було мати глибокі знання не тільки мови, але й античної історії, міфології, фольклору, етнографії. Цікаве свідчення щодо своєї праці над «Іліадою» залишив нам сам поет. В листі до свого приятеля В. Ковальова Руданський писав: «Дальше першої пісні я свого сирого перекладу не виправляв і не можу виправлять, поки скільки-небудь не розберу стародавніх преданій арійських і неарійських племен, із которых викувався грецький народ і грецька міфологія времен Омירה. Діло не легке при плохеньких книжках, а все-таки надіюсь що-небудь розібрати»¹.

Перекладом «Іліади»² поет, з одного боку, сприяв дальшому розвитку і поглибленню в українській літературі реалізму, з другого — довів, що українська літературна мова вже піднеслась на такий високий рівень, що придатна для перекладу великих творів світового значення.

Руданський переклав з грецької ще й «Батрахоміомахію» («Війна жаб з мишами») — сатиру на різних невдах-епігонів, що наслідували Гомера. Зацікавлення Руданського «Батрахоміомахією» відповідало його інтересу до гумористично-сатиричних творів («Студент», співомовки тощо).

На відміну від перекладів з грецької мови, «Енеїду» Вергілія (до нас дійшла тільки частина першої пісні) Руданський переклав з більшим наближенням до віршового розміру оригіналу.

Вибір для перекладу класичних творів з російської (Пушкін, Лермонтов) і зарубіжної літератур (Гомер, Вергілій, «Краледвірський рукопис» і ін.) вказує на високу ідейно-художню вимогливість поета, заперечує твердження про вузькість його творчого діапазону.

Своїми перекладами Руданський збагатив українську художню літературу. Він уміло використовував для перекладів багатство української лексики, стилістичні засоби української мови, різноманітність форм і віршованого складу. Як в оригінальних, так і в перекладних творах Руданський застосовував не тільки літературні, але й фольклорні мовно-стилістичні засоби.

¹ Кримський та Левченко. Знадоби для життєпису С. Руданського, К., 1926, стор. 31.

² «Іліаду» Руданський переклав не гексаметром, а дванадцяти-силабним віршем.

* * *

Поетична спадщина Руданського — помітне явище в українській літературі. Поет змалював важку долю трудового народу. Він вперше в українській поезії дав образ демократа-шестидесятника, що став на шлях визвольної боротьби.

В соціальній ліриці Руданський викривав не тільки окремі вади кріпосницького суспільства, але й підіймався до засудження цілого самодержавно-феодального ладу.

Руданський був гідним послідовником великого Шевченка. Він належав до тих поетів-шестидесятників, які непримиренно боролися проти «чистого мистецтва» і гаряче відстоювали громадське призначення літератури.

Найбільшої слави і визнання Руданський здобув своїми співомками. Як автор гумористично-сатиричних мініатюр, він і досі залишається неперевершеним майстром, художником виняткової сили і ваги.

Поезія Руданського за своїм ідейним змістом і художньою оригінальністю була найбільш помітним явищем того часу. Після сатири Шевченка та оповідань Марка Вовчка Руданському належить найвизначніше місце в справі боротьби за критичний реалізм в українській літературі.

І в цьому значення творчості письменника, цим він поставив себе в ряди тих прогресивних діячів минулого, які по праву заслужили доброї пам'яті у свого народу.

В. Герасименко.

ЛІРИКА

* * *

Сиротина я безродний,
Десь загину в чужині.
І ніхто очей холодних
Не закриє там мені.

І нерідною рукою
Буду в землю я зарит,
І тепленькою сльозою
Ніхто гроба не зрсить.

4.V.1852

ТИ НЕ МОЯ

Ти не моя, дівчино дорога!
І не мені краса твоя:
Віщує думонька смутная,
Що ти, дівчино, не моя!

Ти не моя! За личко гарне
Справляє хтось колодія...¹
Мої ж літа проходять марне,
Бо ти, дівчино, не моя!..

¹ Справляти колодія — улаштовувати гулянку, щоб відкупитись від колодки, яку жінки чіпляли нежонатому чоловікові.

Ти не моя! І брови чорні
Милує інцій, а не я,
І інший хтось тебе пригорне,
А ти, дівчино, не моя!..

Ти не моя! — Но що ж я маю?
Чим похвалюсь тобі і я?
Хіба лиш тим, що я кохаю;
Но ти, дівчино, не моя!..

Ти не моя, голубко сива!..
Щаслива доленька твоя;
Моя же доля нещаслива,
Бо ти, дівчино, не моя!..

19.II.1854

МЕНЕ ЗАБУДЬ

Мене забудь, моя дівчино!
Спокійно жий, щаслива будь,
Цвіти, як рожа, як калина,—
Мене забудь, мене забудь!..

Мене забудь — і тяжким смутком
Не розбивай біленьку грудь:
Шукай собі коханка хутко,
Мене забудь, мене забудь!..

Мене забудь, мене не треба!
Та якби я коли-небудь
Тебе забув...— о боже з неба,
Мене забудь, мене забудь!..

19.II.1854

* * *

Не дивуйтесь, добрі люди,
Добрі люди, ви, сусіди,
Що задумуюсь між вами,
Що журюся я завсігди.

Літа мої — молодії...
Що ж по тому? — що ж по тому,
Як без щастя, як без долі
Жити в світі молодому?

Мое щастя за горами,
Може, другим помагає.
Моя доля враз з Дунаєм
В синє море упливає.

Життя мое! життя мое!
Ти — покошена нива.
Не ~~з~~осталась, не пригнулась
Жадна квіточка щаслива.

Жар серденько пригріває,
Душа рада в холодочок;
А де гляну-подивлюся —
Тільки камінь та пісочок.

І я сохну, засихаю,
Як в степу билина тая,
Поки мене не пригорне
Де могила сировая.

І пригорне могилонька!..
Хто ж рідненький там заплаче?
Хіба ворон чорнокрилий,
Пролітаючи, закряче.

І пригорне могилонька!..
Хто ж за мене спогадає?
Як подумаю за сее,
З жалю серце розпукає.

Не дивуйтесь же ви, люди,
Не дивуйтесь ви, сусіди,
Що задумуюсь між вами,
Що журюся я завсігди!

29.VI.1854

* * *

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі.

Між ярами там долина,
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька — дівчинонька...

Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця;
Край віконця постіль біла,
Постіль біла, дівча мила.

Повій, вітре, нишком-тишком
Над рум'яним, білим личком;
Над тим личком нахилися,
Чи спить мила — подивися.

Чи спить мила, не збудилась,
Згадай того, з ким любилась,
З ким любилась і кохалась
І кохати присягалась.

Як заб'ється їй серденько,
Як дівча зітхне тяженько,
Як заплачуть чорні очі,
Вертай, вітре, к полуночі!

А як мене позабула
І другого пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України...

Вітер віє, вітер віє,
Серце тужить, серце мліє,
Вітер віє, завіває,
З України не вертає.

24.VII.1856

ДЯДЬКА ПРОХОРА КОВАЛЯ

I

Не знаєш ти горя,
Не відаєш жалю,
Щасливий ти, дядьку,
Прохоре-ковалю!

Желіза пудами
І начиння маєш,
Сидеш у світлиці,
Думоньку гадаєш.

І гадаєш думу:
Кілько пудів взяти,
Щоб на диво світу
Штабу ізкувати.

І вміть твої слуги
Вугля насипають,
Широкі міхи
Огонь роздувають.

Горить чорне вугля.
Горить, не згасає,
Желізо калиться,
Іскри розсипає.

Желізо збіліло —
Хватаєш кліщами,
Кладеш на ковадло,
Вариш молотками.

І готова штаба,
І не маєш жалю...
Щасливий ти, дядьку,
Прохоре-ковалю!

II

Пішов і я, дядьку,
Від батька на волю:

Сиджу на чужині,
Кую свою долю.

Желіза і сталі
Я не покупаю,
Начиння і кузню
Свою рідну маю.

Сильні міхи дують,
Желізо біліє;
Кладу на ковадло —
Рука мені мліє.

І тяжко і важко
Молот підіймати.
Бо нікому, видно,
Мені помагати.

Підійму я молот,
По желізі вдарю,
Но штабу до штаби
Ніяк не приварю.

Та як приварити:
Піску я не маю,
І сяду і з горя
Думоньку думаю.

І гадаю думу:
Ой боже мій, боже!
До кого я вдамся?
Хто мені pomoже?

III

Піду я до ~~батька~~,
До рідної неньки...
«Но, батьку мій, батьку,
Голубе сивенький!»

«Шістнадцять літ руки
На кого робили?
Чи ж ти іще досі
Не виробив сили?»

А брати молодші,
Сестра моя рідна —
До кого пригнеться
Головка їх бідна?

І німіє серце,
І не зношу жалю,—
Вдаюся до тебе,
Прохоре-ковалю.

Прохоре-ковалю,
Моя ти родина:
Я гину в чужині,
Як тая билина.

Я гину, а міг би
Ще силюнку мати,
І не даром землю
Сирову топтати.

Поможи, Прохоре,
На долю хорошу:
Рублів п'ятдесят лиш
У тебе я прошу.

Рублів п'ятдесят лиш,
А більше не треба;
Пошле тобі господь
Сто раз більше з неба.

IV

Будь спокійний, дядьку,
Я тебе впевняю:
Не пушу їх марне
І не прогуляю.

Не пушу їх марне
І не прогайную,
Складу на науку
Свою дорогу.

І як господь зволить
Кілька літ нам дати,

Віддам тобі гроші,
Як захочеш взяти.

Но як, не дай боже,
Згину на чужині,
Зумилосердися
На моїй родині!

На моїй родині
Ти змилосердися,
А за мою душу
Богу помолися.

Тимчасом, ковалю,
Здоров зоставайся!
Пришли, не скупися,
Довго не вагайся.

Довго не вагайся,
Не завдавай жалю,
Бо й так мені горе,
Прохоре-ковалю.

21.VI.1857

НАД КОЛИСКОЮ

Спи, дитя моє, ти життя моє!
Спи, дитя моє красне!
Поки сонечко не запалиться,
Поки місяць не згасне!..

А я, бідная, над колискою
Цілу ніч не дрімаю,
Про життя твоє нещасливеє
Тобі пісню співаю.

Спи, дитя моє, ти життя моє!
Тільки щастя і долі!
Будеш цілий вік, як той чорний віл,
У ярмі і в неволі.

Тільки губонька залепечеться,
Слаба ніженька стане,

Слаба рученька перехреститься,—
Твоє горе настане.

Не підеш з дітьми, не побавишся
На м'якенькім пісочку,
Не прийдеш у сад, не положишся,
Не заснеш в холодочку...

Не з дітьми підеш,— панську череду
Поженеш ти на поле;
Не пісок м'який,— стерня гострая
Босі ноги наколе...

І від сонечка не сховаєшся
За відорану скибу:
Зав'ялить тебе в полі сонечко,
Як ту в'ялюю рибу...

І не раз сльоза із очей спаде
На запалені груди,—
І сльозу твою тільки бог один
З неба видіти буде!

Станеш хлопцем ти, станеш парубком,
Тобі все їдна доля:
Черета мине, найде панщина —
І все тая ж неволя.

І що божий день осавула йде:
Ти вставай до роботи!
Ти вставай, роби від неділеньки
До самої суботи...

І що божий день будеш досвіта
До роботи вставати;
Свою силюньку ні собі, ні мні,
А панам виробляти.

А там панові не вподобався,
Писарині якому, —
Ноги здивають¹, руки сплутають
І звезуть до прийому.

¹ З д и б а ю т ь — заб'ють у днби.

Станеш голий ти у «присутствії»,
Як родила тя мати...
І зачнуть тебе пани з доктором,
Мов коня, оглядати...

І забриють лоб і до церкви враз,
Там присягу прикажуть;
У мундир вберуть, оружжя дадуть,
Світ навіки зав'яжуть.

Поженуть тебе в чужу сторону,
І зачнуть муштрувати,
І приказ дадуть — мову рідную
На чужую зламати...

І наловишся, і забудеш ти
Свою мову рідненьку,
Спом'янеш не раз не по-рідному
Свою рідную неньку...

А прийде війна — зложиш голову...
Де і хто поховає,
Не згадає мир, не спитається,
Хіба бог спам'ятає!..

Спи ж, дитя моє, ти життя моє!
Спи, дитя моє красне,
Поки світ стоїть, поки з місяцем
Враз і сонце не згасне!..

25.VIII.1857

ПІСНЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Гей, браття-козаки, сідлайте-но коні!
Черкніть для охоти вина!
До боку шаблюки, на руки повіддя,
На ноги сталльні стремена!
Не гнути нам шиї, козацької шиї
Під тяжким залізним ярмом,
Не нюхати диму нещасного краю,
Що в'ється над нами кругом!

Чи не та в нас сила, що у батьків була?
Не тая шаблюка у нас?
Чи в нас нема коней на степах широких,
Чи вуголь на люльці погас?
Нехай наші коні на чистому полі
Тріпнуться і враз заіржать!
Нехай наші браття, молодці козаки,
На чистее поле біжать!
Нехай знову брязне шаблюка стальная
В козацьких залізних руках!
Нехай знову ляжуть ворогові кості
Могилами в наших степах!
А люлька-голубка нехай не згасає,
Палить вражі замки кругом!
Нехай ворог знає, повік пам'ятає—
Знущатися над козаком!..

7.X.1857

СЕРЕНАДА

Світять зорі, заким в полі
Місяць не зійде;
І всі люди сном заснули,
Тільки дзвін гуде!..

Іден я лиш не дрімаю,
Край вікна стою,
І тобі, дівча, співаю
Про тугу свою!..

Чи спиш, мила, чи дрімаєш?
Любко, пробудись!
Пробудися — і в віконце
Виглянь, подивись!..

Най погляну на ті личка,
Що палахкотять.
На ті очі, очі чорні,
Що вогнем горять!..

Виглянь, мила, як дрімаєш,
Най я подивлюсь,

Подивлюсь на білі груди,
К серцю пригорнусь...

Пригорнуся, обів'юся,
Правду спом'яну...
• І без туги і без жалю
Вічним сном засну.

17.X.1857

* * *

Ой, чому ти не літаєш,
Орле сизокрилий?
Ой, чому ти не гуляєш,
Хлопче чорнобривий?

Ой, рад би я політати —
Туман налягає;
Ой, рад би я погуляти —
Туга не пускає...

Нема щастя ні за мною,
Ні передо мною,
Тільки туга за тугою,
Журба за журбою!..

Ходжу, нуджу, літа трачу,
І кінця не бачу;
Тільки й легше мому серцю,
Коли я заплачу.

Ізсихають мої очі,
І сльоза не лється,
Тільки туга коло серця,
Як гадюка, в'ється.

В'ється вона коло серця,
Серце розриває,
Ударився б в сиру землю —
Земля не приймає!

Ой, піду я поміж скали,
В море повалюся!
Як не в морі утоплюся,
В камінь розіб'юся!..

І злетяться чорні птахи,
Сядуть надо мною,
Заспівають «Вічну пам'ять»
Над мойов журбою.

17.X.1857

* * *

Тільки-м родилась, злая недоля
Стала, сказала без жалю:
Будеш тужити, серце в'ялити,
Тебе я тим благословлю.

З тої години щастя уплило,
І слід недоля замела,
Звалився камінь тяжкий на груди,
На серце туга залягла.

Де ступнем ступлю, тернина коле,
Кров обкипає на ногах;
Де оком гляну, сумно та темно,
Ніби намітка на очах.

Не світить місяць, не гріє сонце,
Чорніє небо, як земля;
І як в склепінні межі вмерлими,
Межи живими ходжу я.

Знущайся, доле, не жалуй сили!..
До каплі кров мою іспий!
І від людей забите тіло
Землею темною покрій!..

17.X.1857

ХЛОПЦІ-МОЛОДЦІ

Хлопці-молодці,
Пийте, гуляйте!
Жваві дівчата,
Хлопців кохайте!

Весна їдна в рік —
Згадайте, люди!
І в нас другий раз
Весни не буде!..

Вино шумує,
І мед, і пиво...
Склянками, хлопці!
Чарка на диво!..

Пийте за личка,
За чорні брови!
Нехай дівчата
Будуть здорові!

Музики грають,
Смичками мають;
Жваві дівчата
На вас моргають!..

Обійміть дівча,
Котра вам мила!
Танцюйте, хлопці,
Поки є сила!

Не знати, що рік
Дівчатам скаже...
Може, не одна
Косу зав'яже...

Може, й з нас котрий
Піде між люди:
Зав'яже дівча,
Господар буде!..

Тоді не пора
Буде гуляти,

Не буде пора
Хлопців кохати...

Хлопці ж молодці,
Пийте, гуляйте!
Жваві дівчата,
Хлопців кохайте!

1.1.1858

СТУДЕНТ

В славнім місті Петербурзі,
Недалеко від Неви,
Із болота виглядає
Хата бідної вдови.

Стара хата зо вдовою
Разом вік свій віджила,
Почорніла, похилилась
І в болото увійшла.

Увійшла по самі вікна...
В ганку сходи до сіней;
В сінях набік похилились
Двое скривлених дверей...

І направо — старій бабі
Смерть підписує патент,
А наліво — без копійки
Б'ється з нуждою студент.

Зима люта. Вітер свище;
Сніг по вікнах брязкотить;
Мороз душу обіймає,
Мороз тіло каменить.

А у хаті на постелі
У сурдугі і плащу
Сидить студент медицини
Другий місяць без борщу.

І живіт — як гріб¹, запався,
Облізає голова...
І остання догоряє
Його свічка лойова.

І сидить він, поглядає
На похилену стіну:
Під стіною лежить череп,—
Нема й кришки тютюну.

І стіння кругом чорніє...
Тільки лазять павуки.
Тільки сумно виглядають
Із шкалубин прусаки.

12.1.1858

КАЛИНО-МАЛИНО

Калино-малино,
Ряснее деревце!
Хто ж тебе пригорне,
Дівчинонько-серце?

Тяженько здихнула,
Дівчинонька каже:
«Той мене пригорне.
Хто косу зав'яже!»

Голова хитнулась,
Коса розвинулась,
До білої шиї
Шовком пригорнулась...

Косо, пишна косо!
Хто тебе зав'яже?..
«Хто мене зав'яже,—
То віночок скаже».

Василечку милий,
Любий та коханий!

¹ Гріб — тут: могилка на цвинтарі.

Зелен барвіночку —
Віночку рутяний!

Хто ж тебе, віночку,
Розплітати буде?
«Запитайте, люди,
Мої білі груди!..»

Місяця підповня
Пишні половини —
Груди, білі груди
Милої дівчини!

По кім ви здихнете
Сердечно з півночі?
«По кім ми здихнемо
Знають карі очі!..»

Чарюльки дівочі —
Горять чорні очі,
Як в чистому небі,
Зорі опівночі!..

Очі, ясні очі!
Зорі над зорями!
По кім ви залетесь
Першими сльозами?

«По кім ми заплачем —
Не питайте, люде:
Тому перша слізка,
Хто наш милий буде!

Спаде перша слізка,
Здихнуть білі груди,
По кім здихнуть груди,
Того вінок буде...

Хто вінок розв'яже,
Той косу зав'яже,
Той дівча пригорне,
Щиру правду скаже».

17.II.1858

ГОЛУБОНЬКО-ДІВЧИНОНЬКО

Голубонько-дівчинонько,
Зіронька моя!
Не питайся, моя мила,
Чого смутен я:
Живо, живо того смутку
Сама не минеш!..
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Ой, дівчино моя мила,
Мій рожевий цвіт!
Ти весела, світом рада,
Тобі милий світ!..
Живо, живо світом знудиш,
Тяженько здихнеш:
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш!

Гудуть пчоли край віночка,—
Ти, як лист, дрижиш...
Ти їх гониш, не відгониш, —
І сама біжиш...
Живо, живо під ті співи,
Як дитя, заснеш:
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Ти затопиш очі в очі, —
Очі не схибнуть!
Тобі дивно, що чужії
Від твоїх мигнуть...
Живо, живо сама глянеш —
І сама мигнеш:
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Ти спокійно обіймаєш
Своїх і чужих!
Як дитина ти, дівчино,
Ластисься до них...

Живо, живо від чужого
Руки відвинеш:
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

Зійде сонце — ти весела,
Других веселиш...
Прийде нічка, ти в постелі,
Як дитина, спиш...
Живо, живо цілі ночі
Оком не стикнеш:
Отоді ти, моя мила,
Мене спом'янеш...

25.IV.1858

* * *

«Козаче, голубче,
Соколику мій,
Іще хоч годину
Зо мною постій!
Нехай погляну,
Нехай поплачу,
Заким з дороги
Тебе побачу».

«Дівчино, рибчино,
Не плач, не ридай,
За мною, молодим,
Ручок не ламай.
Коли не згину,
Я не покину,
Я не покину
Любу дівчину».

«Козаче, голубче,
Щасливий бувай!
За мене в чужині
Ти не забувай».
«Де я не буду,
Я не забуду;
Не плач, дівчино:
Живо прибуду!»

«Ой, доню, Явдоню,
Зіллячко мое!
Чого ж так змарніло
Личенько твоє?»
«Ой, мати, мати!
Тяжко вмирати,
Ой, а ще важче
Милого ждати!

Давно я, давно я
В милого була,
Вже тая стежечка
Зіллям заросла.
Піду я, мати,
Зіллячка рвати,
Зіллячка рвати,
Милого ждати!..

Рвуть зілля дівчата,
Віночки плетуть,
А мої оченьки
Тільки сльози ллють.
Ой, зілля, зілля,
Чуже весілля,
А моя мука —
З милим розлука!..»

«Дівчино, рибчино,
Здорова була!
Чи вже ж ти, чи вже ж ти
Мене забула?»
«Я не забула,
Я не забуду,
Любила вірно,
Любити буду».

29.X.1858

* * *

Не згадаю гадки,
Не змишлю я мислі!..
Як чорнії хмари,
Чорні думи звисли!

Порадь, мати, що діяти,
Ой, чи жити, чи вмірати?
Порадь, моя мати!

Розпукає серце,
Каменіють груди...
Скажи, моя нене,
Що зо мною буде?
Кажуть люди: «В світі чари;
В світі люди, не татари
Не будеш без пари!»

Ой, світе мій, світе!
Лушпина оріха!
Де твої розкоші,
Та де твоя втіха?
Нудно в тобі, як в неволі,
Тільки мука, тільки болі,—
Ні волі, ні долі!

І ви, мої люди,
Люди — не татари,
Чи хоч раз ви руку
Сироті подали?
Кому горе — горе й буде,
Другим жалью не прибуде...
Люди ж мої, люди!

Наоколо глянеш —
Та й каменем станеш,
А на себе глянеш —
Як билина в'янеш.
Лист за листом опадає,
Рік за роком упливає,
Назад не вертає!

Не згадаю гадки,
Не змишлю я мислі,
Як чорнії хмари,
Чорні думи звисли.
Порадь, мати, що діяти,
Ой, чи жити, чи змирати?
Порадь, моя мати!

4.XI.1858

* * *

Ой, вийду я у садочок,—
В садочку калина,
Край калини шовком шие
Любая дівчина.

Подивлюся на калину,—
Вона розпукає!
Подивлюся на дівчину,—
Вона обіймає.

Тая ж сама калинонька,
Та вже завинулась;
Тая ж сама дівчинонька,
Та вже відвернулась.

Завинулась калинонька
Та й не розпукає;
Відвернулась дівчинонька,
Та й не поглядає.

Ой, вийду я у садочок,
Буду виглядати,
Чи не вийде моя мила
Рути підливати?

Вийшла мила, походила,
Рути не підлила,
Тільки верхи позривала,
На воду пустила!..

Тая ж рута зелена,
Та цвіту не має;
Та ж дівчина молода,
Та вже не кохає.

Стопав би я тебе, руто,
Та з жалю не можу;
Забув би я тебе, мила,—
Забути не можу!

Ой, вийду я у садочок,
Стану край віконця:

Чи не вийде моя мила
Ще раз до схід сонця?

А милая, як не тая,
Спить собі, дримає,
Та нового молодого
К серцю пригортає.

Тії ж очі, тії брови,
Та не той хлопчина;
Та ж голубка коло нього,
Та вже не дівчина.

Прострілиз би я вас з лука,
Та з лука не палко;
Положив би вічно спати —
Та все чогось жалко!

7.VII.1859

ДО МОЇХ ДУМ

Спив до дна я прикрий келих
За здоровля Долі,¹
І з похмілля моє серце
Розривають болі.

Нащо ж, мила, мої думи,
Нащо твої чари,
Коли з ними враз по серцю
Бродять чорні хмари?

Правда, мило мені було,
Як ти обіймала,
І опущене покрівля
З думки підіймала.

І на розум накидала,—
Правда, мило було!..
Моє серце в цілім морі
Розкрші тонуло.

¹ Доля — переклад імені старогрецької богині Мойри.

Я забув про все на світі,
На все не вважав-ем,
Я й себе забув самого,
Мало пам'ятав-ем.

Спам'ятався,— а ти щезла...
Розум холодіє,
Лиш нещасна моя думка
Росте та повніє.

В яким смутку, в яким жалю
З нею я блукаю,
В яких болях на чужині
На світ породжаю.

Породжаю, оглядаю...
Мила моя, мила,
Чи ти мене, моя мила,
Не щиро любила?

Чи я тебе, моя мила,
Не любив, як треба?
Чи то мені така доля
Випала із неба?..

Чого ж дума така пишна?
Чого ж слово бідне?
Дитя моє недоспіле,
Дитя моє рідне!

Згубив би я тебе разом,
Як Час¹ свого сина,
Але, може, тебе прийме
Мати Україна!

*Петропіль,
10.VII.1859*

¹ Час — переклад імені старогрецького бога Хроноса.

БОГДАЙ ТЕБЕ

Колись я із тяжкої туги
На лаві дубовій лежав,
Останній карбованець срібний
В пустії калитці держав.
Аж тут навинулась дівчина,
І я свою тугу забув:
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе бог не забув!

І сів я на лаві дубовій,
І сіла дівчина моя,
Дівчина мене обійняла,
Обняв же дівчину і я.
Іден поцілунок гарячий,—
І я, як від чарів, ожив;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе бог оживив!

Дівчина мене пригорнула,
Дівчину і я пригорнув,
Дівчина на лаві заснула,
І я коло неї заснув.
І снилось так мило та любо,
І я через сон говорив:
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе господь любив!

Раненько дівчини не стало,
І знов я на лаві лежав,
І міцно слабими руками
Пустую калитку держав.
Узяла, псявіра, узяла.
І я собі тихо сказав:
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе дідько узяв!

26.IX.1859

ПОЛЮБИ МЕНЕ

Лисий я, волосся спало,
Решта білая, як сніг,
Недалеко моя яма,
Та я в яму ще не ліг;
Що збіліло — замалюю,
Ще й нового накуплю:
Полюби мене, дівчино,
То-то я тебе люблю!

Небагато в мене мізку,
Та і пусто в голові,
Та 'я змалу оженився
На багатій удові;
І я собі узяв гроші,
А бог — милую мою:
Полюби мене, дівчино,
То-то срібла надаю!

Не ложив я свої 'шиї
На правдивії ваги,
Погнув її не їдному
Аж до самої ноги.
Зато тепер, 'як биндами,
Собі шию обів'еш:
Полюби мене, дівчино,
То-то слави нажиеш!

Скаменіло моє серце,
Хоч і м'якше не було,
Як дитина — не гадає,
Що добро і що то зло;
Але зато як часами
Кілька крапельок прийму...
Полюби мене, дівчино,
То-то щиро обійму!

26.IX.1859

ГЕЙ, БИКИ!

Та гей, бики! Чого ж ви стали?
Чи поле страшно заросло?
Чи лемеша іржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! бадилля зсохло,
Самі валяться будяки,
А чересло, леміш новії...
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Ломіть його, валіть на прах;
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях!
А чересло мое ізліза,
Леміш із правої руки
Зітнуть і корінь того зілля,—
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зоремо поле,
Посієм ярее зерно,
А спаде дощик, незабаром
В землі пробудиться воно.
Пробудиться і на світ гляне,
І, як дівочії вінки,
Зазеленіють наші ниви,—
Чого ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зерно поспіє,
Обілле золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком свята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки:
Чого ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, бики!

13.X.1859

ДО ДУБА

Нехай гнеться лоза,
Куди вітер пігне,
Не обходить вона
Ні тебе, ні мене.

Може, й важко її,
Може, й спина болить,
Але буря її
З корінця не звалить;

На болоті росте,
І слабая сама —
Вона гнеться собі,
Бо в ній сили нема;

Вона гнеться собі,
І так вік прожине,
І без слави, в багні,
Як трава, зігнине.

Як трава, осока
Зігнине у багні,—
І хіба лиш комар
Заспіває по ній...

Нехай гнеться лоза,
А ти, дубе, кріпись,
Ти рости та рости,
Не хились, не кривись;

Ти глибоко углиб
Твердий корінь пусти,
Гілля вгору розкинь,
Ти рости та рости!

І до пекла дістань,
І у пекло заглянь,
І до хмари дістань,
І на небо поглянь.

І весь світ обдивись,
І усе розпізнай;

І що доброго є,
Ти у себе впивай.

І у силі, в добрі,
Як скала, затвердій,
І як бог світовий
На сторожі ти стій;

І пташки світові
Защебечуть тобі,
І співак відпінче
Заспіває тобі...

А як буря лиха
Тебе з місця зіб'є,
Або хмара-гора
Тебе громом уб'є —

Світ почує ту смерть,
І позітря здрижить,
І ліси загудуть,
І земля задвижить;

І пташки пролетять,
Спогадають тебе,
І співак перейде,
Не забуде тебе!

16.X.1859

* * *

Голе, голе мое поле!
Де ж ви, ясні квітоньки?
Позгасали, поспадали,
Як на небі зіроньки.
І стебло пересхлò.
Як билина, полягло.

Діти, діти, мої квіти!
Як погляну я на вас,
Серце мліє, каменіє,

Що цвіли ви тільки раз.
Раз росли, раз цвіли,
І без долі опали.

Не для ділка свого пчілка
Вас ізсала, як дитя,—
То жарою, як марою,
Перервало вам життя.
І роси ні сльози
Не спадало для краси.

І дівчина, як калина,
Вас не рвала на косу,—
Вас зірвали, розірвали
Вітри буйні без часу!
І без літ на весь світ
Розпустили в'ялий цвіт.

Доле, доле, моя доле!
Верни ж мої квітоньки,
Верни діти, мої квіти,—
Верни ж мої зіроньки!
Але ба — не сівба!
Не мине моя журба.

26.XII.1859

* * *

Звела мене не біда,
Звела мене,
Моя нене,
Звела мене не біда,
А дівчина молода.
А дівчина,
Як калина,
А дівчина молода.

Брівоньками зв'ялила,
Брівоньками,
Хмароньками,
Брівоньками зв'ялила,

Оченьками спалила.
Оченьками,
Зіроньками,
Оченьками спалила.

Губоньками зраїла,
Губоньками,
Сливоньками,
Губоньками зраїла,
Личеньками строїла.
Личеньками,
Чароньками,
Личеньками строїла.

Ой, дівчино, не в'яли,
Ой, дівчино,
Ти, рибчино,
Ой, дівчино, не в'яли,
Мого серця не пали!
Мого серця,
Край реберця,
Мого серця не пали!

Коли любиш — не жартуй!
Коли любиш,
Та не губиш,
Коли любиш — не жартуй!
Як не любиш — розчаруй!
Як не любиш,
Тільки губиш,
Як не любиш — розчаруй!

5. VIII. 1860

* * *

Згадай мене, мила,
Ранньою весною,
Як зав'яне квітка
В тебе під ногою
І засохне до весни —
Тоді мене, мила, спом'яни!

Згадай мене, мила,
Як пташка заб'ється
В желізную клітку,
Сама розіб'ється
І загине без вини —
Тоді мене, мила, спом'яни!

Згадай мене, мила,
В тяжкую пригоду,
Як твоя обручка
Звалиться на воду
І не вийде з глибини. —
Тоді мене, мила, спом'яни!

15. VIII. 1860

П'ЯНИЦЯ

Не кидай мене,
Моя чарочко!
Не жени мене
Ти, шинкарочко!
Не жени мене,
Дай упитися.
В тебе, бридкую
Улюбитися!

Не без жінки я,
Не без хати я,
Все у мене є,
Розпроклятая!
Хліба досита,
Пара воликів,
Синів четверо,
Як соколиків.

Моя хатонька —
Срібна чашечка,
Моя жіночка —
Мила пташечка;
Та тяжкі мої
Болі більні,

Ео не маю я
Волі вільної.

Запряжу воли —
Потом миюся,—
Розпряжу воли —
Набік хилюся;
Повалюсь на бік,
Не здрімаюся,
Знов на панщину
Підіймаюся!..

Відроблю чуже:
«Жінко-душечко!
Приголуб мене,
Щебетушечко!»
А вона у плач,
Розголоситься,
На своє жене,
Бо й то проситься!

І змордуєшся,
Закропляєшся ¹;
А вона у плач:
«Запиваєшся!»
Ой, я п'ю тепер,
Моя любая,
Не кидай мене,
Чарко грубая!

Не кидай мене,
Моя чарочко,
Не жени мене,
Ти шинкарочко!
Не жени мене,
Дай упитися,
В тебе, бридкую,
Улюбитися!

16.VIII.1860

¹ Закропляєшся — відсвіжуєшся від спраги.

НАУКА

Дочекався я
Свого святонька,
Виряджала в світ
Мене матінка.
Виряджала в світ
Мати рідная
І промовила
Мені, бідная:
«Нехай, сину мій,
Ми працюємо,
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбиться,
Ти на світ поглянь,
Що там робиться,—
Та не всі ж, як ми,
В землі риються,—
Може, є такі,
Що і миються;
Та не всі ж, як ми,
Димом куряться,—
Може, є такі,
Що й не журяться.
Коли найдеш їх,
Милій синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядниночку.
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху
Не ізморщиться.
Спина з похилу
Не іскривиться,—
Зато ступить пан
Та й подивиться;
Зато ступить пан

На покірного
І прийме тебе,
Як добірного.
І в годиночку —
На драбиночку.
І підеш тоді,
Милий синочку,
І з панами сам
Порівняєшся,
В сріблі-золоті
Закупаєшся;
В сріблі-золоті
Закупаєшся,
З полем батьківським
Розпрощаєшся!»
Але сталося
Друге святонько:
Виряджав у світ
Мене батенько.
Виряджав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І приказував:
«Видиш, сину мій,
Як працюємо,
Видиш, сину мій,
Як горюємо.
Кожний на світі
На то родиться...
Не дивись на світ,
Що там робиться!
Ти на пчіл поглянь:
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Ідні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиначку;

Як пігнеш таким
Свою спиночку,
Як простелешся
На рядниночку.
І чоло тобі
Нехай зморщиться,
І хребет тобі
Нехай скорчиться!
Ти тікай від них,
Як від гадини,
Ти не жди від них
Перекладини;
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у світ іди,
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
З полем батьковим
Привітаєшся!»

16.VIII.1860.

МОЯ СМЕРТЬ

Прийшла смерть моя,
Легке точиться...
Ти мори, маро,
Коли хочеться.
Я віддам землі
Всі кістки мої,
А на світ пушу
Лиш щілки¹ мої!
Не умруть вони:
Кожна щілочка

¹ Щілки — вірші, рядки.

Полетить жива,
Як та пчілочка;
Полетить жива
І покотиться,
В сотні, тисячі
Переплодиться.
І я знов живий
Світ оглядую,
Смерті першої
Не пригадую.
Прийде друга смерть —
Світ зчорніється,
Земля вся в снігу
Забіліється.
І весь світ мара
Зморить голодом,
І щілки мої
Зціпить холодом.
Але холод той
Не уб'є життя.
Перейдуть віки,
Ожиє дитя.
Перейдуть віки,
Світ завалиться,
Вогнем-стовогнем
Весь розпалиться.
І сніги тоді
Пасом кинуться,
І щілки мої
Знов прокинуться.
І щілки мої
Знов прокинуться,
Найдуть землю знов,
Знову кинуться.
Найдуть землю знов,
Знову кинуться,
В сотні душ живих
Перекинуться.
І піде життя
Знов драбиною,
І я вигляну
Знов дитиною.
А ти ждеш, маро!

Легке точиться,
Ти не жди: мори,
Коли хочеться.
Місяць, рік піждеш —
Що уводити?
Трудно думи всі
Разом сплодити.
Трудно думи всі
Разом сплодити:
Чого ж ждеш, маро?
Що уводити?

17.VIII.1860

ЩЕ ВЧЕРА ІЗ ВЕЧІРА

Ще вчера із вечіра ·
По заході сонця
Поглядав я на улицю
Край свого віконця.
Поглядав я на улицю
Бучно було всюди
І мигали мимо вікон
Знакомії люди.
І сьогодні іще до дня
До моєї хати
Збиралися товариші
Тугу розважати.
Розважали, розмовляли,
Щиро обіймались,
Виливали душу в душу
І не оглядались.
Півгодини до машини
Як мала рушати,
Виходила і ти, мила,
Мене виряджати.
Вийшла, стала на помості,
Хусткою закрилась,
Дивилася, дивилася...
Так і розлучились.

1.IX.1861.

БАЛАДИ

ДВА ТРУПИ

(Розбійник)

I

Так-то було на Україні
Давньою порою...
Над дорогою могила
Заросла травою;
 На могилі хрест високий
 Набік похилився,
 Під хрестом, як голуб сивий,
 Дід старий молився.
Свита в поросі біліє,
Поясок із лика,
Через плечі подорожня
Торба невелика.
 Він із Криму утікає
 Від орди лихої.
 Ізнеміг — і в бога просить
 Помочі святої:
«Вивів ти мене з неволі
Сильною рукою,
Не карай же на чужині
Смертю лихою.
 Як умру я на чужині,
 Хто мя похознає?
 Хіба ворон чорнокрилий
 Тіло общипає!..
Як умру я на чужині,
Хто буде молитись?»

Чим буде душа голодна
По смерті живитись?
Запровадь мене до дому
Меж мою родину:
Там без жалю і без скарги
Білий світ покину.
Там мої холодні очі
По смерті закриють,
І бездушне моє тіло
В тихий гріб заріють.
І хоч раз на рік за душу
Грішную згадають
І на гріб мій попоїсти
Старців покликають.
Боже вічний! Боже дивний!
Боже, дай мні силу
Повернутись, повидати
Родиноньку милу».
І забив він три поклони,
І перехрестився,
І в далеку дорогу
Знов іти пустився.
Всюди тихо, всюди ясно,
Вітерок лиш віє,
Іздалека край дороги
Чорний ліс синіє.

II

Повійнули вітри буйні,
Хмара наступила
І по небі розвинула
Свої чорні крила.
Сумно шепче ліс дрімучий,
Ворони літають
І, здається, своїм криком
Бурю накликають.
Серед ліса стара липа
Віка доживає,
А під липою розбійник
Думоньку гадає:
«Не шуми ти надо мною,
Липонько старая;

Не шуми! най розвинеться
Дума молодая!
Я з думою молодого
Усе позабуду,
І з проклятою журбою
Незнакомий буду.
Позабуду, як татари
Батька полонили;
Позабуду, як проводив
Неньку до могили,
Як рідня мене цуралась,
Як я ріс в неволі,
Як чужії надо мною
Знущались доволі.
Я скитався сиротою,
Гірко мені було!
Та, тепер моє все горе
Щезло, проминуло!..
Я щасливий! маю хату,
Маю батька, неньку,
І до сього щастя всього
Жінку молоденьку;
В мене хата — ліс чорненький,
Жінка — ніч темненька!
В мене батько — ніж остренький,
А рушниця — ненька.
Чи хто їде, чи йде пішки,—
Віддає, що має:
Душу лиш бере з собою,
Тіло покидає.
Лиш сьогодні, як на тее,
Щастя не ведеться.
Либонь, мені без вечері
Спати доведеться.
Але ні!.. іде дідуньо
Та ще й з калитою.
Що ж, дідуню, поділюся,
Або що, з тобою?..»
І піднявся, за рушницю
Живо ухватився:
Бах рушниця! дід валиться,
От і повалився...

III

Зашуміла дібровонька
Листом зелененьким,
Заплакала чорна хмара
Над дідком стареньким.
Та без серця і без жалю,
Без сльози гіркої
Поспішає розбіяка
До добичі свої.
Прибігає, нахилився,
Побілів, змінився
І на землю сировую
Деревом звалився:
«Убив батька!.. Що ж ти вдіяв?..
Що вчинив, небоже?!
Годі, годі в світі жити!
Убий мене, боже!..»
А тимчасом чорна хмара,
Як орда, збиралась
І над лісом, як безодня,
Раптом розірвалась.
На мінуту чорне небо
Запалахкотіло
І погасло, і по небі
Страшно загриміло!..
Вдарив в липу грім тріскучий —
Липа розкришилась,
І луна кругом по лісі
Дико розкотилась..
І полився дощ із неба
Цілою рікою,
І що було, мало бути —
Все заквив собою!..
.
.
.
.
Через день на білім світі
Все повеселіло.
Пролетіли чорні хмари,
Небо засиніло..

Тихо-тихо по діброві;
Вітерок не віє,
Лиш під липою старою
Два умерших тліє.
І ніхто їх не ховає,
І ніхто не плаче,—
Тільки ворон чорнокрилий
Там порою кричє!..
І ніхто їх не ховає,
Сліз не проливає;
Лиш роса з дубів поволі
Жалібно стікає.
Подорожній! хто б ти не був,
Зумилосердїся:
Поховай їх і за душі
Богу помолися!

1.VI.1851.

РОЗМАЙ

(Примушене кохання)

I

Був ранок. Сонечко зійшло,
Збудилось соннее село.
На коминах димочок в'ється,
Дівчина з відрами несеться,
Іде поволі до води.
І коло свої череди
Вертяться хлопці і сміються,
І за сухий сніданок б'ються...
Серед села тече ріка.
Над берегом, коло горбка,
Стоїть з цебринами керниця;
В керниці чистая водиця.
Над нею дівчина стоїть;
Її чогось не милий світ:
Головоньку сумну схилила
І праву руку притулила
До свого серденька. Вона

На личеньку чогось блідна,
І дума тяжкая на лобі,
І в серці сумно, як у гробі:
Ізняла відра із плеча,
І на коромисло дівча
Оперлася, думу гадає
І все за греблю поглядає.

II

Там білий домичок стоїть.
Наоко́руга́ густенький пліт
І на колах горшки новенькі.
І хата і будинки всенькі
Обшиті наново були.
Перед воротами росли
Дві липи гарних і широких,
А на току стіжків високих
Стирчало щось мало не п'ять.
Ще хазяї, здається, сплять:
Не рипає бігун¹ частенько,
І дим із коми́на тоненько
По яснім небі не летів.
Та от бігун і заскрипів,
І сонні двері відімкнулись!..
Дівчини думи стрепенулись:
«То він іде! коханий мій!
То він іде, душа Гордій!..»
І за поро́гом показався,
Що Гордієм, знать, називався.
Він сонні очі протирав,
В руках збанок пустий держав
І до керниці йшов помалу...

III

Що дівчину тоді займало?
Не знаю я! Вона стоїть,
І з неї то горохом піт
На личенько сумне валиться,
То так сама чогось міниться,

¹ Бігун — завіси в дверях.

То стане біла, як стіна,
То синяя, як бузина,
То, як калина, зчервоніє,
То знов, як глина, побіліє...
Тимчасом парубок прийшов,
Пустив на вітер кілька слов,
Покпився з неї, що Тетяна
В селі дівчинонька погана,
І глечиком води набрав,
І знов собі помандрував...
А дівчина сама зосталась,
Сльозами гіренько заллялась
І, як той пень німий, стоїть.
І думає: «Нащо мні світ?
Нащо мні більш у ньому жити,
Коли не хочуть мя любити?»
І відчепила свій фартух,
І зав'язала очі вдруг,
І до керниці головою!

IV

«То що, дівчино? Бог з тобою!» —
Охриплий голос закричав.
Фартух з очей дівчини спав,
І край Тетяни вже стояла
Їдна бабусенька старая...
«Чого ти топишся, дівча?
Скажи: яка тобі печаль?
Яка вчинилася причина?»
І розридалася дівчина:
«Бабуню! серденько мое!
Нащо мені життя мое?
Гордїй любити мя не хоче,
Сміється з мене і регоче».
«Пустее, донько! не журись!..
Та не минеш ти і весілля,
Полюбить він тебе колись,
Лиш дай йому їдного зілля!..
Ти знаєш, як цвіте розмай?
Возьми, розмаю накопай
І дай із'їсти або спити,—
І він зачне тебе любити!..»

Сказала так,— та і пішла
Дорогою поздовж села.
А дівчина пішла шукати,
Де б того зілля накопати.
І накопала у ліску,
Під білим каменем в піску,
І стала вечорниць чекати,
Щоб Гордія нагодувати.

V

От вітер буйний повійнув,
З дерев пов'яле листя здув
І зачинає сніг котити.
Стають дівчата говорити
За вечорниці, де будуть...
Аж слухають: Тетяна тут
Спершу до себе запрошає.
Село дивується, не знає,
Що в голову її вплило!
Та дарма! як там не було,
Настали тільки вечорниці —
Дівчата, хлопці, молодиці —
Всі до Тетяни побрели.
І от музики загули!..
І хлопці жвавії танцюють,
Дівчат голублять і милують.
Загас уже вогонь в печі
Та на черені¹ калачі,
Як сонце ясніє, печуться,
Вареники із маслом труться.
От все готово. Шум затих.
Стіл застеляється у них,
І показалася горілка,
І деренівка, і вишнівка,
І мед, і пиво та і квас,
Як часом водиться у нас.
От і вареники з'явились.
Веселі хлопці похмелились,
За стіл сідають і їдять
І все Тетяноньку хвалять.

¹ На черені — на дні печі.

VI

У Гордія своя тарілка:
 Вареників на нії кілька;
 Сама Тетяна подала:
 В варениках йому спекла
 І той розмай, що накопала.
 Багато влила вона сала,
 Щоб заохотити до них.
 І от Гордій все лиг та лиг.
 І тільки добре налигався —
 Вже до Тетяни засміявся,
 Заговорив на ухо щось,
 Вже й по плечі Тетяну: лось!
 Вже й обійняв, поцілувався.
 І всякий тому дивувався...
 «А що! — подумала собі: —
 Завдала хмелю я тобі?
 Таким ти будеш аж до віка,
 Буду я мати чоловіка».

Та от великий піст настав,—
 Гордій щось сохнути начав.
 Бідняка він! За неділь кілька
 Зісох, зів'яв, як тая кзїтка!
 Минула вербна — і в четвер,
 На саму страсть, Гордій умер.
 Святки веселїї настали.
 Дівчата хлопців цілували
 І віддавали крашанки.
 Тетяна лиш між парубки,
 Як тїнь, смутненькая, шаталась.
 Та ні з котрим не цілувалась.
 Її обходив, хто йно йшов.
 Так перший день її пройшв!..
 На другий день її не було.
 На третій день село почуло,
 Що вже Тетяна не жиє,
 Що і вона життя свое
 На того гробі положила,
 Которого сама згубила.

21.II.1854

ТОПОЛЯ

I

Сидить баба на порозі,
Землю колупає,
На садочок, на вишневий,
Скоса поглядає.

А в садочку у вишневім,
Синок її ходить,
Свою жінку молодую
За рученьку водить.

Ходять собі по садочку
Милі молодята.
Цілюються, милуються,
Як голубенята.

Цілюються, милуються,
Все їм так миленько...
Чого ж ти сумна сумуєш,
Старенькая ненько?

«Проклятий час,— баба каже,—
Проклята година,
Що я з нею одружила
Коханого сина.

Оженила, одружила,
Розуму не мала:
Свое щастя чужим людям
Даремне віддала.

Де тепер ті щирі руки,
Що мя обіймали?
Де тепер ті милі губи,
Що мя цілували?

Де ті очі, милі очі,
Ті карії очі,
Що бувало так питали,
Чого мати хоче?

Все вона, вона забрала!
Вона, препогана!
Взяла щастя, взяла долю
І мого Івана.

Але нехай висихають
І моря і ріки.—

Я розлучу тебе з нею,
Розлучу навіки!»

Лежить баба на порозі,
Вдає, що конає.
«Що з тобою, моя ненько?» —
Син її питає.

«Болить мені головонька.

Ой, гину я, гину!

Слухай мене, мій Іване,

Слухай мене, сину:

Чи знаєш ти сине море?»

«Знаю, мамо, знаю».

«Там, мій сину, на тім морі,

На гирлі Дунаю,

Стоїть виспа¹ невелика

З крутими скалами;

На тій виспі білий камінь

З чорними знаками.

Там, мій сину, наші скарби

Від прадіда, сину,

Піди по них, мій Іване.

Поки я не згину!»

«Мати моя, рідна мати!

Чогось не охота...

Чогось мені не хочеться

Ні срібла, ні злота.

І так мені, моя мати,

Не гнівити неба:

Маю хату, маю жінку,

Чого ж мені треба?»

«Маєш хату, маєш жінку!..

А дасть бог дитинку,—

Тоді мене спогадаєш,—

Не те скажеш, синку!

Тоді рад би де узяти,

Та уже не буде.

Іди ж тепер, коли хочеш,—

Добро тобі буде!»

«Мати, мати!.. для дитини

Рук не заховаю:

¹ В и с п а — круча, іноді — будівля на кручі.

Для дитини я родився
І вмирати маю,
І без жалю на ню силу
Буду виробляти.¹
Нащо ж мені тії скарби?
Нащо, моя мати?»
«Нехай тобі, милий сину,
Нехай їх не треба,—
То мені їх, мені, сину,
Мені, старій, треба!
Треба гробу, треба й неба,
Треба й поховати,
Треба вбогим і за душу
Грішную роздати.
Піди ж, піди ж, мій Іване,
Піди, милий сину,
Бо хилиться головонька,
Ой, гину я, гину!»

То не голуб, то не сокіл
Під хмарою в'ється:
То Івась так молоденький
Серед степу б'ється.
Ні дубинки, ні хатинки,
Ні ставка-криниці:
Кругом нього тільки степи,
Степи без границі.
Палить сонце, як у пеклі,
Пісок розпікає;
Подекуди росте травка,
І та посихає.
Ні душі тобі живої!
Хіба вуж зав'ється
Та орел ширококрилий
Небом пронесеться.
Ходить, блудить нещасливий
В далекій дорозі...
А там жінка молоденька
Лежить у полозі.
То не голуб, то не сокіл
Пролітає гори:

¹ Силу виробляти — силу на роботі витратити.

То Івась так молоденький
Пливе через море.
Сильне море відбиває
Босою ногою,
Чорні хвилі розбиває
Білою рукою.

Сумно, сумно кругом нього
Хмара надвисає,
— І у хмарі ясне сонце
Гасне, погасає.
Тихо всюди; тільки вітер
Реве між скалами,
Тільки чайка біла скиглить
Попід небесами.

А Івась пливе, нещасний,
І того не знає,
Що там жінка молоденька
Дитя вповиває.

То не голуб, то не сокіл
Крила опускає:
То з скарбами край тополі
Івась спочиває.

Високая ж та тополя!
Та дивна тополя:
Їдна, їдна, як сирітка,
Край чистого поля.

Де ж ти взялась, сиротино,
Тополенько мила?
Чия ж рука єдиначку
Тебе посадила?

Не промовить тополенька,
Лиш гіллями має.
Сидить Івась край тополі,
Сумно поглядає.

Поглядає, ніби знає,
Що мати закліяла,
Щоб невістка молодая
Тополею стала.

«Добрий вечір, стара ненько!
Ой, як ся ж ти маєш?
Ой, чи спиш ти, чи дримаєш,
Чи мене чекаєш?»

«Добрий вечір, милий сину!
Де ж ти так барився?
Та у тебе, милий сину,
Синок народився!»
 «Мати моя! мати моя!»
 «Народився, сину,
 Але господь узяв матір
 І твою дитину!»
Похилився Івась бідний,
Стару обіймає:
«Мати моя! мати моя! —
З жалю промовляє: —
 Загинула, покинула .
 Мене молодая, —
 Не покидай хоч ти мене,
 Матінко старая!
Не покидай хоч ти мене,
Голубонько сива!..
Доле моя, доле моя!
Доле нещаслива!..»

II

Сидить баба на порозі,
Землю колупає,
На високу тополю
Сумно поглядає:
Край тополі в чистім полі
Синок її плаче,
Над ним ворон чорнокрилий,
Літаючи, криче.
 І тополя своїм піллям
 Над нього схилилась:
 Сирота над сиротою
 Сама зажурилась.
Зажурилася тополя,
Бо й її тяженько..
Чого ж ти сумна сумуєш,
Старенькая ненько?
 «Проклятий час, — баба каже, —
 Проклята година!
 Погубила я невістку, —
 Погубила сина!

Стара, стара, аж хилюся,
А ума не мала:
Нащо ж тебе я, невістко,
В тополю закліяла!
 Чи ж не лучче тебе було
 Пташкою пустити?
 Чи ж не лучче тебе було
 Рибкою втопити?
Чи ж не лучче тебе було
Розсіяти цвітом?
Або зіркою пустити.
Рано перед світом?
 Стара, стара, аж хилюся,
 А ума не мала:
 Нащо тебе я, невістко,
 В тополю закліяла?
Але годі! Нехай сохнуть
І море, і ріки,—
Я розлучу тебе з сином,
Розлучу навіки!..»
 Лежить баба на порозі,
 Вдає, що конає.
 «Що з тобою, моя ненько?»
 Син її питає.
«Болить, сину, головонька:
Либонь же я згину!
Рубай, сину, ту тополю,
Роби домовину!»
 «Бог з тобою, моя ненько,
 Бог з тобою, мати!
 Та тобі ще, голубонько,
 Не час умирати!»
«Ні, вже годі, мій Івасю!
Годі, милий сину!
Болить мені головонька..
Загину, загину!
 Але доки душа в тілі,
 Вчини мою волю:
 Роби мені домовину,
 Рубай ту тополю!»
«Нащо тобі та тополя?
Нащо, моя мати?

Чогось мені не охота
Тополю рубати...

Коли хочеш, моя нене,
Я на домовину
Вирубаю за тополю
Найкращу кедрину!»

«Нащо того, мій Івасю?
Нащо того, сину,
Щоб для трупа, для старого,
Псувати кедрину?!

Най росте собі кедрина
До божої волі,
А для трупа, для старого,
Буде і тополі!»

«Мати моя, рідна мати!
Жаль мені тополі!
Маю срібла, маю злота,
Каміння доволі,—

Стоплю тобі домовину
Саму золотую:
Лиши мені хоч тополю
Мою молодую!»

«Не тра мені срібла-злота,
Нічого не треба,
Лиш тополі, що на полі,
Тополі лиш треба.

Прошу тебе раз останній:
Вчини мою волю,
Зрубай мені ту тополю,
Ту їдну тополю.

Живо, живо ту тополю!
Живо домовину!..
Болить, болить головонька!..
Ой, гину я, гину!»

Цюкнула нова сокира
Раптом серед поля,
Затряслася, застогнала
Молода тополя.

Затряслася, застогнала,
Листя зашуміло,
І на серці у Івася
Аж похолоділо.

І так тяжко йому, тяжко
Сокиру підняти!
І так жалко йому, жалко
Тополю рубати!

Але ненька заболіла,—
Що будеш чинити?
Жаль тополі, жаль і неньки,—
Нічого робити!
Здихнув Івась край тополі,
Очі відвертає
І наточену сокиру
Знову підіймає.

Цюкнула нова сокира
Знову серед поля,
Затряслася, застогнала
Молода тополя.
Затряслася, застогнала,
Гілля нахилились;
У Івася дрібні сльози
Рікою полились.

І так трудно йому, трудно
Сокиру підняти!
І так нудно йому, нудно
Тополю рубати!
Але ненька умирає,
Що будеш чинити?
Жаль тополі, жаль і неньки,—
Нічого робити!

Сплаказ Івась край тополі,
Очі відвертає,
І наточену сокиру
Знову підіймає.

Цюкнула нова сокира
Ще раз серед поля;
Закривавилась кривлею
Молода тополя.

Закривавилась кривлею
І проговорила:
«Не рубай мене, Івасю,
Бо я твоя мила!
Тут тебе я, мій Івасю,
З сином виглядала,

І тут мене твоя мати
В тополю закліяла.
І закліяла й зашептала,
І заговорила,
Мене з сином і з тобою.
Вічне розлучила!»
І піднялись пишні гілля,
Змовкнула тополя,
Тільки стежка кровавая
Текла серед поля.

«Будь здорова, моя ненько!
Будь здорова, мила!
Погубила ти невістку
Й мене погубила!»
«Ой, лишенько мое тяжке!
Куда-бо ти, сину?
А як же я, стара баба,
Без тебе загину?»
«По невчасі, моя нене!»
«А хто ж поховає?
Хто за душу мою грішну
Добром спогадає?»
«По невчасі тії жалі!
По незчасі, мати!..
А про тее не журися,
Як тобі вмирати:
Твоя хата буде гробом,
Сама ти — вмерлою,
А співати — заспівають
Круки над тобою!..»

7.VII(?).1859

ВЕРБА

Ой, у полю річка,
Через річку кладка,
На горбочку у садочку
Біленькая хатка.
Там сироти жили:
Братік із сестрою.

Жили собі, кохалися,
Як риба з водою:

Брат ходить, полює,
Сестра вишиває;
Брат годує сирітоньку,
А та одягає.
 Жиють на горбочку
 Малі сиротята;
 Жиють собі, кохаються,
 Як голубенята.

Аж налетів сокіл
Із чорної хмари,
На горбочку у садочку.
Розбив їх із пари:
 Перейшов чорнявий
 Вузьенькую кладку,—
 Затуманив, перехмарив
 Біленькую хатку.

Сумує голубка,
Сумує дівчина,
А брат її й не відає,
Що то за причина.
 Сумує дівчина
 Щодня і щоночі;
 Все за річку, все за кладку
 Поглядають очі.
«Що з тобою сестро?
Чи ти нездорова?»
А сестра його вздыхає,
Не мовить ні слова.

 Брат ходить, полює,
 Нічого не знає,
 А та свого миленького
 Вдома обіймає.
Брат ходить, полює,
Сестрицю годує,
А та свого миленького
В садочку цілує.
 Брат ходить, полює,
 Вертає у хатку.

А та свого миленького
Веде через кладку.
Провела за кладку
Назад повертає,
А брат стоїть край віконця,
Кладку закликає:
 «Бодай же ти, кладко,
 Гниллям перегнила,
 Що ти мене, молодого,
 Сестриці згубила!
Бодай же ти, кладко,
Напилась водиці,
Коли буде мій нелюбий
Іти до сестриці.
 Бодай ти, нелюбий,
 З кладки повалився
 І топився — не втопився,
 Дубом одубився!..»
«Де ж ти, сестро, була?»
«За річку ходила».
«Що ж ти, сестро, там робила?»
«Сорочечку шила!»
 «Для кого ж сорочка?»
 «Для тебе, мій брате».
 «Слухай мене, моя сестро,
 Не покидай хати!
Не ставай на кладку:
Кладка завалиться!»
«Добре, добре, милий брате!» —
Мовила сестриця.

У неділю вранці
Брат коня сідлає;
Сидить сестра край віконця,
Шовком вишиває.
Брат коня сідлає,
Іде полювати.
Його сестра молодая
Вибігає з хати.
 Брат на полі грає,
 Додому вертає,
 Його сестра молодая
 В ріці потопає.

В ріці потопає,
Кладочку хапає;
«Ой, брате мій, милий брате!» —
Стиха промовляє.

«Прошу тебе, брате,
Верби не рубати,
Трави, в полі не косити,
Терну не зривати:

Верба над водою —
То тіло дівоче,
Трава — коси мої русі,
А терен — то очі».

8.VII.(?).1859

КУПЦІ

Сидить Івась на припічку
Та й попелом грає;
Його сестра край віконця
Шовком вишиває.

Вишиває, промовляє:
«Івасику-брате!
Годі з тебе пустувати,
Пора розум мати!»
«Та нібито я не маю?»
«Запевне не маєш!..
Не маленький, слава богу,
А в попелі граєш!»
«Та не тільки у попелі,
В сажі буду грати!
Бо нехай би мене була
Оженила мати!»

«Тю на тебе! схаменися!
Не маєш нічого,—
То як тебе оженити
Такого дурного!»
«Все не маю та не маю!..
А де ж чого взяти?»
«Та про тее, як узяти,
Не журися, брате.

Таже можна, якби хтілось,
Позичити грошей
Та за гроші спорядити.
Корабель хороший.
Та й за морем торгувати,
То і світа зглянеш,
І розуму наберешся,
І багатим станеш!»
«Але де ж то я тих грошей
Дістану у ката?»
«Таже, дурню, брат багатий:
Попроси у брата!»
«Та не дасть він мені грошей!»
«Та дасть, дурний гою,
Скажи тільки, що потому
Віддаси удвое».
«То й удвое!.. А багато ж
Треба? для примірки?»
«Та багато не багато,
А так: зо дві мірки.
Та іди ж бо, Івасику,
Іді, милий брате!»
Скочив Івась із припічка
Та й пійшов із хати.

* * *

Сидить багач на затінку,
Як та глина, білий;
Сушить собі проти сонця
Дукачі зацвілі,
І на брата молодшого
Тільки очі косить;
А той стоїть коло нього
Та дві мірки просить.

«Позич, брате, зо дві мірки!»
«Нащо тобі, брате?»
«Таже купцем хочу бути,
Хочу торгувати!»
«Купцем йому захотілось!..
Бач, який хороший!»

«Та ну, брате, не скупися,
Позич таки грошей!»

«Ет! сидів би лучче вдома!»
«Та чого ж сидіти?
Чи у мене господарство,
Чи жінка, чи діти?
Слава богу, що крив господы
Позич таки, брате!
То їй-богу, аж за ірій.
Піду торгувати!»
«Тю на тебе! аж за ірій!
З твою головою?»

«Та я, бачиш, не сам їду,
А їду з сестрою!»
«Та все-таки: аж за ірій!..
Далекий світ, брате!
Лучче тобі на припічку
У попелі грати!»
«Докучило у попелі,
Хочеться за ірій!
Дай дві мірки,— се їй-богу,
Що віддам чотири!»
«Як чотири, то й чотири,—
Пам'ятай, небоже!
А то послі, як попаду,
То й бог не поможе!..»

Ото собі молодята
Позичили грошей,
Спорядили на товари
Корабель хороший.
Ідуть собі через море,
Всюди заїжджають,
Різні царства, господарства,
Землі оглядають.
Продають їдним, що мають,
У других купують,
Іздять собі через море,
Всячину торгують.

* * *

Вітер віє, повіває,
Кораблі хитає.
Сидить багач коло моря,
Сумно поглядає.
Припливають, відпливають,
Та все чужі люде,
А Івася нема, нема:
Чи то ж і не буде?
Припливають, відпливають,
Опустіло море;
Сидить багач коло моря,
Тяжке йому горе!..
Вже не три дні, не три ночі
Багач поглядає,
Не їсть, не п'є, не говорить,
Ані спочиває.

Засох, зів'яв, як билина,
Тільки світять очі,
Аж корабель припливає
Десятої ночі.
Припливає до берега,
І не допливає,
І на гони коло нього
Котву закидає.
Горить світло коло гужки;
Дивиться багатий:
Його сестра розкладає
Дорогії шати.
Горить світло коло носа;
Багач поглядає:
Його Івась мірчуками
Злото висипає.
Бряжчить золото здалека,
Шелепають шати;
Далі зачав до берега
Голос долітати:

«А що? буде штири мірки?»
«Або що, як буде?»
«Таж братові треба дати!»
«А чорта у груди!»

Почув багач, замотався:
«Почекай же, враже!
Не випущу тебе з моря,
Не випущу!» — каже.
І колючим чорним терном
Раптом ізробився
І навколо того моря
Биндою обвився.
А той почув його голос,—
Котви як не було!
«Надобраніч тобі, брате!» —
Тільки й чути було.

* * *

Світить місяць серед неба,
Світять ясні зорі,
А корабель впливає
На чистеє море.
Світить місяць, світять зорі,
Та надходить хмара;
Зажурилась серед моря
Невдячна пара.
Світить місяць серед неба,
Зорі позгасали;
Вже корабель спіткається
На підводні скали.
Світить місяць серед неба —
І той погасає;
Вже корабель між скалами
В морі потопає.
Потопає срібло, золото,
Потопають шати;
Біжить сестра до Івася —
Нікуди втікати...
Ідно горе — із сестрою,
Друге горе — вдома,
Трете горе: кругом море.
Корчиться сірома.
І корчиться, і морщиться.
Сестра підбігає,

Але її сперед носа
Лелик¹ вилітає.
«Івасю мій, Івасику!» —
Тільки запищало,
І лелика Івасика
На морі не стало...
Нема, нема Івасика,
І шатів бог має;
Сидить сестра на камені,
Рученьки ламає.
«Піду, шати, вас шукати!» —
Із каміння встала,
Бух у воду! і із неї
Пірнікоза² стала.
Стоїть терен коло моря,
Свого не пізнає,
Та всякого, хто йде мимо,
Ловить, обдирає.
Сидить лелик, ховається
Від брата, сестриці;
Тільки по світі й літає,
Що в ніч до зірниці.
А сестриця пірнікоза
Плаває, впірнає
Та все бідна своїх шатів
Дорогих шукає.
10.VII.1859

¹ Лелик — лилик — кажан.

² Пірнікоза — водяний птах — нурець.

СПІВОМОВИ

ПРЕСЛІВ'Я

Вір, не вір, а не кажи:
«брешеш».

I

Народився я на світ,
Як їдного рання
Моя ненька забагла
Шпаків на снідання.
 А я хлопець-молодець
 Пожалував мами,
 Серед ліса відпитав
 Дуплю зі шпаками.
В дуплю руку — не іде,
Голови не впхаю,
Сюди-туди край дупла,
Та й сам улізаю.
 Ходжу голий по дуплі...
 Шпаченят до ката!
 Я в пазуху й загорнув
 Тії шпаченята.
Вилізти б, так не то!..
Я й домудрувався,
Лиш сокиру притащив
З дупла прорубався.
 Гиц із дуба на коня!
 Кінь собі брикає,
 А сокира моя все
 Зад йому рубає.

Нагадався за сім миль,
Назад подивився,
А у коня, як на сміх,
Лиш перед лишився.
Я і взявся йому зад
З верби підправляти,
І підправив, та й заліг
На годинку спати.
А кінь ходить по траві,
І перед пасеться,
А зад росте та й росте,
Аж до неба пнеться.
А для моїх шпаченят
Того було й треба,—
Додряпались по вербі
До самого неба.
Пробудився, до шпаків —
Та де вже до ката!..
Аж на небі половив
Свої шпаченята..
Ото знову до верби!
А верба й пропала,
Бо коняка напаслась,
Та й, знать, побрикала.

Щастя тільки, що святі
Не горшки ліпили,
Але якось на той час
Гречку молотили.
Розказав я їм біду,
Випросив полови,
Та з полови ізсукав
Мотуз прездорозий.
Вп'яв до неба, та й униз!
Мені й горя мало!..
Аж до низу на сім миль
Мотуза нестало.
Згори й кажуть, що скачи!
Але я не хочу,
Що вгорі собі урву,
То внизу надточу.
І спускаюсь собі вниз,
Мало й остається,

Щоб урвати кілька раз,
А мотуз не рветься.
 І висів я кілька літ,
 Мамина дитина,
 І висохла, як дупло,
 Уся середина.
А рій якось пролітав,
Та туди й забрався,
Наніс меду, щільників,
Розхазяювався.
 Наніс меду кілька пуд,
 Ну його з бідою!
 Мотуз рветься — я в bagno
 Чуть не з головою.

А тут якось по багні
І качка ходила,
На чуприну набрела,
Гніздо собі звила.
 Яець много нанесла.
 За дітей помовка,
 Аж нечистая несе
 Голодного вовка.
Та фурнула з голови,
А той завинувся,
Поїв яйця, та й на чуб
Хвостом обернувся.
 А я за хвіст: «Гуттю-га!»
 А вовк налякався,
 Та як скочить, — я і — гоп!
 На світ показався!

И

І ото вже я підріс,
Літ десяток було;
Дід ходив ще без штанів,
А батька й не було.
 То бувало коли хто
 В гості запрошає,
 То дід сяде на полу
 Та мене й питає:

«А хто ж, сину, піде з нас?»
То я його гладжу:
«Та хто б,— кажу,— не пішов,
Все то їдно,— кажу.—
Або я піду туди,
А ви сидить, діду;
Або ви собі сидить,
А я туди піду».

А зимою холодно,
Нічим затопити,
То й питається дідунь:
«Що, сину, робити?»
«А що ж,— кажу,— тра комусь
Їхати в дубинку!»
То бувало й каже дід:
«Хто ж поїде, синку?»
То я й кажу: «Хоч сидить,
А я не поїду;
Хоч посиджу я за вас,
А ви їдьте, діду!»
То бувало й їде дід...
А раз-таки в біса
Потягнувся вже і я
За дідом до ліса.
Тільки входимо у ліс,
Аж купа ломаччя!
Я сокирою гугуп! —
Заець з-під ломаччя.
А ми собі не страшкі:
«Гуттю-тю!» на зайця,
Та живенько за ломач,
Аж там сиві яйця.
«Заберемо!» — Заберім!
Зважили дрючками,
То насилу що згорнув
У шапку руками.

Ото я їх і приніс,
А в нас на ту пору
Розквоталася свиня,
Квокче коло двору.

«Пійміть, діду!» Дід пійняв,
Посадив на яйця...
То ми мали шість волів,
Як орлів, від зайця.
 Зараз-таки й запрягли,
 Припічок зорали,
 Та такого ж, кажу, ми
 Того хліба мали!..
Що як тих уже женців
Прийшлося збирати,
Та безрукая якась
Сама прийшла жати.
 І нажала ж вона нам
 Та кіп наскладала,
 І стебла вже не було,
 А та іще жала.
«А що, сину,— каже дід,—
Треба спогадати,
А де-то ми ті скирти
Будемо складати?»
 То бувало я сиджу
 Та й дідові раджу:
 «Адже ж у нас комин є,
 На комині! — кажу.—
На комині як складемо,
То й не тра сушити,
А на печі, як бог дасть,
Будем молотити!»
 То бувало святий хліб
 Аж комин колише!..
 Їдна тільки нам біда,
 Що вкльонулись миші.
А кіт якийсь на полу
Із дідунем грався,
Від дідуня гиц на піч,
В закутку закрався...
 Та як хвостом замахнув —
 Лихі б його з'їли! —
 То в помийницю скирти
 Так і полетіли!

III

А ото вже дід підріс,
Та і одубився;
Після нього через рік
І батько родився.
Та ото вже тра було
Батька мені вчити;
Але зато, як навчив,—
То-то було жити!
Все було у нас одно,
Здатність і заможність,
І хазяйство й ремество,
І смак і набожність.

Мати любить все парне,
А ми з батьком кисле,
Мати парить по селу,
А ми собі киснем.
Мати ходить цілий день,
Тільки оглядає,
А ми з батьком уночі
Вудку закидаєм.
То бувало таки так
В добрую годину,
Як не клюнеться кожух,
То тягнем свитину.
Купувати коли що —
То рука дрижала,
Зато купим, то по нас
Аж земля движала.
А набожні що були,
То сохрани боже!
Як до церкви серед дня
І не пустять, може,
То бувало уночі
Церкву підкопаєм,
Помолитись хоч на час
Таки повзлізаєм.

То так собі розжились,
Що й світлицю мали,

Світилося, куди глянь,
Лиш стовпи стояли!
А одежі що було!
Боже, твоя воля!
Вісім світ у нас було,
А все тіло голе.
Та й хазяйство таки ми
Поряднее мали,
Бо сусіди навкруги
В два плуги орали.
Та й воли які були!
Рога не дістати,
Бо то чорт його і мав
Чого доставати.
А як поле ізорем
То вже чи є краще?
То не наше, а чуже,
То чуже, не наше!
А раз мати таки нам
Збитка ізробила:
Взяла батьківський кожух
Та гречку й накрила.
А худоби було шмат,
Гречка лиш біліла,
Та з кожуха як пішла —
Чисто гречку з'їла.
А було й таке у нас,
Що ми й лавки мали,
Та все-таки через ню
І то позбували.
Як умерла — де було
Домовини взяти?
Мусили вже для біди
І лавки віддати.
Та ще потім по біді
І обід справляли,
Взяли собі понад став
Людей покликали.
Та й просимо їх удвох:
«Пийте юшку, люди!
Як вип'єте тее все —
То там рибка буде!»

А тепер ми розійшлись,
Батько шинк тримати,
А я не так до шинку,
Як люблю орати.
 Батько п'яний все держить
 За шинок рукою,
 А я орю, як уп'юсь,
 Носом за корчмою.

5.VIII.1857

ГУМЕННИЙ

Іздив дідич за границю;
Назад повертає —
Та й до свого гуменного
Листи посилає.
 Щоб гуменний на границю
 Прибув і дав знати,
 Що діється в нього вдома
 Та і коло хати.
Прибуває і гуменний.
«А що там, Іване?»
А гуменний йому каже:
«Та все гаразд, пане!
 Тільки ніжик, що пан дали
 Таляра за нього,
 Ізломився, сказати правду,
 Ні з того, ні з сього».
«Ну, зламався, то зламався,
Що то й споминати!
Певне, хлопці мали гратись
Та й його зламати».
 «Таки правда, ясний пане:
 Хлопці ізламали;
 Лиш не грались, а сивого
 Коня білували».
«А з чого ж то сивий згинув?»
«Пані хорували;
За лікарством як погнали,
Та й і підірвали!»
 «То і пані хорувала?
 Ах, боже мій, боже!

Що ж, здорова моя пані?..
Говори, небоже!..»
«Помоліться, пане, богу:
День лиш хорували,
А на другий від пожару
Богу й душу дали».
«Від пожару? Що таке?»
«Просте, пане, діло:
Як зайнявся тік у пана,
То все погоріло».
«Пані вмерла!.. все згоріло!..
Будь здоров, Іване!»
«А ще панна ваші вдома —
Поверніться, пане!»
«Що ж там, голубе Іване?
Як там бідна дочка?»
«А нічого!.. уповила
Хлопця, як линочка!..»
Спом'янув тут бідний дідич
Чорта і чортицю,
Плюнув з лиха, сів на бричку:
«Рушай за границю!»

18.X.1857

ЗАСІДАТЕЛЬ

Гнався постом засідатель
На чийсь біду;
Серед ставу заломився
На тонкім льоду.

Б'ються соцькі і розсильні,
Б'ються рибаки;
Водять шнури край пролому,
Ості і гаки...

Але йде єврей убогий,
Пейсами потряс;
«Чуеш, чуеш,— став питати,—
Що таке у вас?..»

«Засідатель утопився,
Господи прости!..
Ходи сюди, хоч поможеш
Шнура завести».

«Чуєш?.. нащо то шукати
Людської біди?
Лиш карбованця наставте —
Вийде сам з води!»

18.X.1857

ЛОШАК

Напосілися злодії
Раз на мужика
І, чи з поля, чи із стайні,
Вкрали лошака.

Мужик ходить, ломить руки,
На святе дає,—
Коли чує: аж у стану
Лошак його є.

Поклонився асесорам
Мужик-неборак,
Асесори йому кажуть:
«Пашол вон, дурак!

На́ слово тебе поверіть?!
Екої дуралей!
Пріведи для показання
Восем душ людей!»

Мужик ходить, просить, поїть,
Восьмеро найшов,
Дав попові на молебень
І у стан пішов.

Поклонився асесорам
Знову неборак.

Асесори знов говорять:
«Пашол вон, дурак!

Екой чорт сюда приносїт
Етазо хахла!
Суєтса с своей кабилай!..
Есть важней дела!

Прїдьош послє!» Через тиждень
Знов мужик їде,
Вибирає, поїть свїдків
І у стан веде.

Дїла знову в асесорів, —
Гонять мужика!..
Став хазяїн, стали свїдки,
Нема лошака!

Аж піднявся і говорить
Один з-межи них:
«Не відіб'єш ти коняки
Від тих станових!

А як ще нас разів кілька
Сюди поведеш,
То будь певний, що й корову
З дому ізведеш!

Подаруй їм ту коняку
І не голоси,
А скажи, мов, що вклепався,
Ще й перепроси!»

І послухав мужик ради,
Іде до панів:
«Вибачайте! я вклепався!»
Бух панам до нїг.

«Как же ти, дурак, не знаєш,
Что било твайо,
Да к чужому привязался,
Видал за свайо?..»

«Вибачайте, благороддя,
За вину мою!
Маю жінку і із нею
Років сім жию,

А що б її який ворог
В стан запакував,
Мусив бим панам сказати,
Що ї не пізнав!»

18.X.1857

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці,
Ходив чумак з мазницею
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш —
Сріблом-злотом сяє,—
А йому то і байдуже:
Він дьогтю питає!

Реготять купці дурнії;
А він тільки сплюне
Та й до другої крамниці,
Багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
Два купці сиділо,
І туди чумак заходить
З мазницею сміло:

«Добрідень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

«Нету, нету!» — купці кажуть
Та й, шельми, сміються:
«Здесь не дьоготь, только дурні
Одні продаються!»

А чумак їм: «То нівроку ж
Добре торгувалось,
Щойно два вас таких гарних
На продаж осталось».

29.X.1857

ПОЧОМУ ДУРНІ?

«Де ти був-єсь, пробував-єсь?
Розкажи, Іване!»
«Та де вже я не бував-єм!
Всюди був-єм, пане!

Був в Адесі і Бендерах,
В Ровнах і Полтаві,
Ходив в Київ разів кілька,
Бував і в Варшаві».

«А почому ж там, Іване,
Дурні продаються?»
«Та то, пане, як до дурня:
Які попадуться!

Дурень пан — заплатять більше,
Бо честь таки знають,
А як мужик, то звичайне:
Без ціни спускають...»

29.X.1857

НЕ ВЧОРАШНІЙ

Везе в місто мужик сіно,
Якось проти свята,
Та й годує в капелюсі
Малі пташенята...

Але їде пан багатий,
До костьола, знати;
Та вже в них натура, мабуть,
Щоб покепкувати...

Іде звольна та й питає:
— Co wieziesz¹, Іване?
Мужик пану поклонився:
— А що ж? Дрова, пане!..

— Łziesz, gałganie! wieziesz siano!²
— Тож пан самі знають.
Бо се сіно, а не дрова,
Нащо ж пан питають?

Закусив пан товсті губи:
— Z jakiej wsi?³ — питає...
Мужик підняв шпаченята
Та й відповідає:

— Всі не всі, вельможний пане,
Старі повтікали...
Молоді лиш половив я,
Бо ще не літали!..

— Kto najstarszy u was we wsi?⁴
— Баба Терпелиха:
Пережила стара баба
Всіх дідів до лиха!..

— Gałgan jesteś! Kto was bije?⁵
— А хто ж? Бугай, пане!
То так і б'є на пропале,
Кого лиш достане!..

Хтів пан чогось допитати,
Та й не допитався...
— Co z gałganem! Ruszaj prędzej!⁶ —
І вперед погнався...

Привіз в місто мужик сіно,
Продав його зрання,

¹ Що везеш?

² Брешеш, шибенику! везеш сіно!

³ З якого села?

⁴ Хто найстарший у вас в селі?

⁵ Шибеник ти! Хто вас б'є?

⁶ Що з шибеником! Рушай швидше!

Купив собі добру миску
Драглів на снідання.

І сидить собі на возі,
Драглі уплітає...
Аж той самий пан надходить
Та його й питає:

— Czy nie słychać do sprzedania
Owsa tu¹, Іване?
Мужик встав, кругом обнюхав...
— Ні, не чути, пане!

І сів знову на драбині,
Драглі уплітає...
— Czy ty, chłopie, nie wczorajszy?² —
Пан його питає.

— Де вам, пане, я вчорашній!
Гляньте на всі боки:
То мені вже отсе буде
Тридцять і два роки!

30.X.1858

ЦИГАН З ХРОНОМ

Бачили очі, що купували:
їжте, хоч повилазьте.
Народна приказка.

Ходить циган, ярмаркує,
Лиш копійку має...
«А що тепер найдешевше?» —
Мужика питає.

— Та хрін тепер найдешевший! —
Мужик йому каже:
— За копійку цілу в'язку
Сідуха³ нав'яже!

¹ Чи не чув про овес на продаж?

² Чи ти, хлопе, не вчорашній?

³ С і д у х а — перекупка.

Побіг циган між сідухи,
Купив собі хрону...
Подивився на ярмарок
Та й пішов додому.

Іде собі дорогою,
Свіжий хрін смакує;
Вертить свердлом йому в носі,
А сліз не вгамує...

Втирав, втирав циган очі.
Далі й не втирає;
Сів під мостом і скривився,
Ість та примовляє:

«Плачте, плачте, дурні очі!
Щоб повилізали!..
Бачили ж ви, препогані,
Що то купували!»

13.IV.1858

А НЕ ХАЛАСУЙ!¹

«Ото, тату, маєм воду»,—
Каже циганчук.
«А якби нам іще сира
Та муки до рук,

Наварили б вареників,
Сіли край стола!..»
Тут старому вже по горлі
Слинка потекла...

«А якби то іще сала!..
Оттоді балюй!»
Тут старий його файдою²:
— А не халасуй!

13.IV.1858

¹ Не халасуй — не ласуй.

² Файдою — довгим батогом.

ЦИГАН В ОГІРКАХ

Сидить циган на городі
Темньої ночки;
До блискавки вибирає
Чужі огірочки

Та все собі промовляє:
«Блисни, боже, блисни!»
А господар його ззаду
Як вилами свисне!..

— А сто бісів в твого батька
Та у твої груди!
Розкрадати мою працю?!.
А що тепер буде?

«Ой батечку, голубчику!
Чиніте, як знайте!
Тільки прошу вас, панотче,
За пліт не кидайте!»

— Отже ж кину! — «Бійтесь бога!»
— Кину, бісів сину!
Підняв цигана на руки
Та й через пліт кинув.

Підійнявся вражий циган
Та як зарегоче:
«Мені того й бракувало:
Спасибі, панотче!»

14.IV.1858

ЦИГАН НА ТОЛОЦІ

Вміли-сьте, кумцю, варити,
не вміли давати.

Народна приказка.

Пішов циган на толоку
До сусіда зрання;
Та в сусіда без обіду
Косив до смеркання,

Ізнемігся сіромаха,
Косить і не косить;
Аж під вечір пан господар
Вечеряти просить.

Іде циган вечеряти
Та слину ковтає...
Садовиться на покуті,
Пояс розпускає.

Садовиться на покуті,
Випив півбляшанки,
Та, як муха до патоки,
Припав до маслянки.

Припав циган до маслянки,
Янди́лу кінчає...
Аж тут кума вареники
З печі висуває.

Схаменувся бідний циган,
Та вже не поможе!..
Із'їв кілька вареників,
А більше не може.

А тут іще й вареників
З стола не прийняли,
Як порося печенее
До хрону подали...

Подивився бідний циган,
Та й став примовляти:
«Вміли, кумцю, ви варити,
Не вміли давати!..»

14.IV.1858

ВАРЕНІКИ, ВАРЕНІКИ

Сидить москаль¹ на прилавку,
Прищурює очі...
Так і знати, що псявіра
Вареників хоче.

Хоче бідний вареників —
То й ніщо питати!..
Та тільки їх по-нашому
Не вмє назвати.

«Хазяюшка, голубушка!» —
Став він говорити:
«Сварі-ка мне вот етаво!»
— Та чого зварити?

«Да ентаво... как, біш, ево
У вас називають?..
Вот... что, знаеш, берут тесто,
Сиром накладают...»

— Та бог його святий знає,
Що вам, служба, гоже!..
Тісто сиром накладають...
То галушки, може?

«Не галушкі, не галушкі!
Я галушкі знаю.
Сварі-ка мне, голубушка...
Всьо, біш, забиваю!

Уш с глаз далай, так с памяти!
Вот ентакой бес-то!..
Да знаеш лі: ентак сир-то,
А на сире тесто...»

— Та бог його святий знає
І добріі люде!
Сир у тісті?.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?

¹ Москаль — солдат.

«Да не пірог, галубушка!..
Екая дасада!..
Да знаеш лі? туды масла
Да сметаны нада!..»

А вона то добра знае,
Чого москаль хоче,
Та чекае барабана,
Коли затуркоче...

Як почула барабана —
Слава тобі боже!
Та й гаворыць москалеві:
— Варенік, можа?

Аж підскочыў москаліна,
Та ніколі ждаты.
«Варенікі, варенікі!» —
Та й пішов із хаты!..

15.IV.1858

ПЕРЕКУСІТЬ, ПАНЕ!

Обсунулась стара гребля,
Місток похыліўся;
Спала річка невелічка,
Місток заваліўся.

На камені кілька хлопців
Черепкамі грае,
Аж тут шагом через греблю
Панок проїжджае.

«Помагай-бі,— кажа,— хлопці!»
— Помагай-бі, пане!
«А што, у вас млінок меле?»
— Та вже ж меле, пане.

«А лайно змолоты можна?»
— Перекусіть, пане!
Як сухее воно тількі,
То змелеться, пане!

16.IV.1858

ПАН І ІВАН В ДОРОЗІ

Ізійшлися пан з Іваном,
По світі мандрують,
Разом їдять, розмовляють,
Разом і ночують.

На кожному через плечі
Висить по торбині;
Лиш пан таки у чемерці,
Іван у свитині.

Ідуть вони дорогою,
Стали ночувати,
Аж пан собі задумує
Хлопа ошукати..

Та й говорить до Івана:

«Знаєш що, Іване?

Годилося б попоїсти!..»

«То що ж? Їжмо, пане!..»

«Але знаєш що, Іване?

Починаймо з твої!

Як твоя буде порожня,

То тоді до мої!»

«Добре, пане!» — Іван каже,

Зняв свою торбину,

На травиці зелененькій

Простелив свитину.

Попоїли таки добре:

Комара здушили...

Рано встали, до снідання

Торбину кінчили.

Прийшов вечір. Знов у полі

Стали ночувати.

Вже панові свою торбу

Треба починати.

Але пан собі ні слова,

На землі лягає,

Кладе торбу під голови,

Хлопа замовляє...

«Що би ти робив, Іване,—

Пан зачав питати,—

Якби тобі довелось

Таке поле мати?..»

«А що ж, пане, я орав би,
Хлібом засівав би,
Та ходив би до Одесу,
Сіль і гроші мав би...»
 «А що я — не так зробив би,—
 Пан почав казати: —
 Я казав би на цім полі
 Місто збудувати...
Там би в мене стояв палац,
Там підряд крамниці,
Там перекупки з булками,
А тут дві різниці...
 Отоді приходь, Іване,
 В мене балювати!..»
 «Ет, спасибі,— Іван каже,—
 Лучче будем спати!..»
Незабаром коло пана
Став Іван хропіти,
Незабаром коло нього
Став і пан сопіти...
 Тільки що пан заснув добре,
 Іван підійнявся,
 Та до панської торбини
 І сам присотався...
То і курку, і печеню,
І кавалок кишки,
Все, що було у торбині,
Стеребив до кришки.

 Пробудився пан раненько:
 Пропаща година!
 Хоче їсти сіромаха,
 Та пуста торбина...
Розбуджує він Івана,
Та його й питає.
А Іван стиснув плечима
Та й відповідає:
 «А що ж, пане, та ж ви вчора
 Місто будували:
 Тут стояли дві різниці,
 Там булки стояли!..
А по місті, звісне діло,
Собаки ходили!..

То вони ж то вашу торбу,
Певне, стеребили!»
 Посвистав пан по торбині,
 Нічого діяти!..
 «Вставай,— каже,— вже, Іване!
 Підем мандрувати».

Пішли вони, ідуть степом,
Тяженько зморились...
Аж насилу перед вечір
До села прибились.
 Ідуть вони в коловорот,
 Аж блукає гуска,
 Іван гуску та в торбину:
 Є вже і закуска...

Повернули в пусту хату,
Гуску спорядили...
Спорядили як годиться,
У піч посадили...
 Але пан гадає знову
 Хлопа ошукати,
 Та й говорить: «Що ж, Іване!
 Ми лягаймо спати!

Та кому із нас присниться
Кращая закуска,
То вже ціла тому завтра
Достанеться гуска!..»
 «Та як спати, то і спати,
 Нічого діяти!»
 Постелив Іван свитину,
 Та й лягає спати...

Серед ночі захропів пан;
Іван пробудився,
Із'їв собі цілу гуску,
Та й знов положився.
 Рано будить пан Івана
 Та давай казати:
 Як то бог його до себе
 Просив балювати,

Та якії там потрави
Йому подавали,
Та як його всі святії
Їсти припрошали...

«Ані слова! — Іван каже: —
Ваша правда, пане!
Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...

Та дивлюсь, що не голодні,
Маєте закуску,
Та й сів собі коло печі,
Та й стеребив гуску!..»

«Чи то ж правда? — пан питає,—

Всю із'їв, Іване?»

«Та аби я так здоров був,

Як всю із'їв, пане!»

Димом здимів пан голодний,
А Іван озвався:

«Хтів когось пан ошукати,

Та й сам ошукався!..»

16.IV.1858

ПІП НА ПУЩІ

Начитався піп удовий,
Як святії жили,
Як то вони по пустинях
Господа молили...

Та й задумав і сам, грішний,

З світом попроситись,

Зайти собі межі пущі,

Та й собі спасатись.

І зібрав усю громаду,
З нею розпростився;
Взяв з собою молитовник,
В пущу віддалився.

Але де йому до пущі!

Привик до ковбаски,

До чарочки горілочки,

До борщу, до кашки...

Привик собі, як часами,

Та й дечого вжити...

То де йому серед пущі

Корінцями жити!

Пробув в пущі одні сутки;

Ба, щось не прядеться...

Пробув другі піп удовий —
Ба, вже й нитка рветься...
Взяв добродій молитовник,
Назад повертає.
«А що ж то ви не на пуші?» —
Громада питає.
«Не питайте, добрі люди! —
Став піп говорити: —
Не з такими животами
Серед пуші жити!..»

17.IV.1858

СПОВІДЬ

Хто не знає, що попи все
Звикли на дурницю?
Сповідав раз їден попик
Грішну молодицю.
Молодиця, молодая,
Тлуста¹, уродлива;
Груди білі — як збанята;
Сама чорнобрива.

Піп накрив ї патрахілем²,
Ніби сповідає,
А сам мало не прилипне,
Її промовляє:
«Чи не хтіла б, молодичко,
Мене полюбити?
Буду за тя Христа-бога
День і ніч молити!
Я ще здавна тебе люблю!» —
Піп її туркоче...
Молодиця й собі каже:
«А я вас, панотче!»

Дзвонять дзвони на «Достойно»,
Дзвонять і по всьому.

¹ Тлуста — гладка, сита.

² Патрахіль — церковний попівський убір.

Йде чорнява молодиця
Із церкви додому.
Тільки двері відхилила —
Чоловік озвався:
«Чого тебе на сповіді
Батюшка питався?»
«Ет! чого він не питався!
Чи все спам'ятаю?..
Хотів муки на проскури,—
Питав, чи не маю».
«Ні, псяюхо!.. не-до-шмиги!
Не муки він хоче!
Чув я добре, як казала:
А я вас, панотче!
Стережися, коли хочеш!..
А то, як почую,
То й тобі муки намелю
Й йому напиту!»

17.IV.1858

ПІП З КРОПИЛОМ

На Ордані, як звичайно
У людей буває,
Ходить батюшка з кропилом,
Хати окропляє.

Ходить батюшка з кропилом,
Чого ж тут боятись?
Але одна молодиця
Аж пищить — схватись...

Ставить діти на припічку,
Каже їм сказати,
Що матері нема вдома,
На ярмарку мати.

Сама лізе під постелю,
Лежить, упріває...
Далі чує — отець входить,
«В Ордані» співає.

Отець входить, всюди кропить,
Образи й пороги,
Вікна, стелю і постелю...
Та й заглянув ноги.

І нічого... дає дітям
Хреста цілувати
Та й питає, мов не знає:
«А де ваша мати?»

— Пішла мати на ярмарок,
Нема вдома мами! —
Закричали малі діти
Різно голосами.

«То скажіть же своїй мамі»,—
Й показав рукою,—
«Нехай бере на ярмарок
І ноги з собою!»

17.IV.1858

ЧОРТ

Приглянувся ксьондз-добродій
До чужої жінки:
Що день божий посилає
Фіги та родзинки.

Посилає, все питає,
Коли згода буде,
Коли її чоловіка
Удома не буде...

Але жінка не з тих жінок:
Подарунки брала,
А ксьондзові усе-таки
Слова не давала...

Далі видить: треба дати —
Нічого робити!
Тільки собі замишляє
Ксьондза підголити...

Каже мужу. Муж навмисне
Зрання виїжджає,
А вона тут повну скриню
Сажі насипає.

Насипала, зачинила,
В печі розпалила,
Та нібито на вечерю
Ксьондза запросила.

Ксьондз приходить, габіт з себе..
Жарти починає..
Помаленьку, помаленьку,
Ба, вже й обіймає..

Помаленьку, помаленьку,
Ба, вже і за діло..
Аж тут раптом коло хати
Щось загуркотіло.

«Ах, нещастя! — жінка каже:
Кінець мого віка!
Чи ж не лихо, притащило
Мого чоловіка!

Іскидайте живо шмаття,
Голі розбирайтесь,
Та от скриня коло лави,
У скриню ховайтесь!..»

Ксьондз скидає, й помагає
Сама господиня,
І в мінуті з голим ксьондзом
Зачинилась скриня.

Входить в хату і господар, '
Нібито не знає;
Стелеться собі на скрині
Та й спати лягає..

Лежить собі на тій скрині,
Та й почав казати:

«А що, жінко? завтра,—каже,—
Тра скриню продати.

Коло нас тут недалеко
Торговиця буде,
Повезу її до лиха,
Може, куплять люде!»

— Нащо тобі продавати? —
Каже молодиця:
— Нехай собі буде вдома,
Може, пригодиться!

«Пригодиться, пригодиться...
А знаєш мовчати?
То ж не твоя, моя скриня!
Я хочу продати!»

І обое господарі
Разом замовчали;
Замовчали, помирились...
Та й позасипали...

Устав рано пан-господар,
Коні запрягає,
Вивалює на віз скриню,
Коні поганяє.

Іде собі на ярмарок
Скриню продавати...
Але їде й пан з жоною
До костьола, знати...

Оглядає та й питає:
«Що везеш, Іване?»
— Везу скриню,— Іван каже,—
В скрині чорта, пане!

А тут пані обернулась
Та й панові каже:
— Proszę, duszko, tego chłopca,
Niechaj on pokaże!..¹

¹ Попроси, голубе, цього хлопа, хай він покаже.

«А який то чорт у тебе?
Покажи, Іване!»
— Дайте хіба рублів копу,
То покажу, пане!

Вилічив йому пан гроші;
Іван ізлізає,
Кладе гроші у кишеню,
Скриню відмикає.

Як вискочить ксьондз із сажі!..
Боже, твоя воля!
Світу божого не бачить,
Біжить через поле!..

А тут пані у долоні:
— Ach moje serduszko!..
Popatrzaj się, popatrzaj się!
Ieszcze j samiec, duszko!..¹

17.IV.1858

ЧИ ДАЛЕКО ДО КИЄВА?

Питаються якось хлопця
Подорожні люди:
«Чи багато верстов, сину,
До Києва буде?»
«Та так, люди: того року
Було вісімнадцять,
А тепер,— говорить хлопець,—
Лічимо сімнадцять...»
«Що ж то, сину, за пригода
Така прилучилась?»
«Та пригода, не пригода:
Верства повалилась!»

18.IV.1858

¹ Ой, моє серденько!.. подивися, подивися, ще й самець, голубе!

УКАЗ

Іде козак дорогою,
Дівку надibaє;
Вийняв папір з-за пазухи
Та й її читає:
 «І прочая, і прочая...
 По сему указу
 Козак должен кожду дівку
 Цілувать по разу».
«Чуеш, дівко, що в указі?»
«Та чую, козаче».
І вже ж рада-то, псяюха,
Аж мало не скаче!
 «А приглянься-но, козаче,
 До того указу:
 Чи нема там написано,
 Щоб іще по разу?»

18.IV.1858

ТРЕБА ВСЮДИ ПРИЯТЕЛЯ МАТИ

(Баба в церкві)

Прийшла в церкву стара баба,
Свічок накупила;
Де була яка ікона,
Всюди поліпила.
 Іще пара остається,
 Де їх приліпити?..
 «Ага! — каже, — пошукаю
 Святого Микити!»
Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить!..
Баба їдну йому ставить,
Другу чорту ліпить..
 Видять люди й розважають,
 Щоб там не ліпила;
 «Що ти, бабо, — кажуть, — робиш?
 Таж то вража сила!..»

Але баба обернулась:
«Не судіте, люди!
Ніхто того не відає,
Де по смерті буде...
 Чи у небі, чи у пеклі
 Скажуть вікувати;
 Треба всюди, добрі люди,
 Приятеля мати».

18.IV.1858

ЦІКАВІСТЬ

Прийшов мужик із празнику —
Празник добре здався:
Посиніла кругом шия,
І чуб підійнявся!

Прийшов в хату, ані слова...
На лаві сідає.
Аж підходить господиня,
Мужа оглядає.

«Та чого то в тебе шия
Вкрита синяками?»
— Та то, мабуть, від вишнівки,
Що я пив з дяками!..

«А хто ж тобі, чоловіче,
Чуба мав намняти?»
А він її кулаками:
— Не знаєш — мовчати!

18.IV.1858

ЧИ ВИСОКО ДО НЕБА

Що п'ять верстов, то й корчомка:
Нічого й лічити!..
Бо п'ять верстов як проїдеш —
Треба й відпочити!..

Ото їдуть із ярмарку
Двое господарів:
У кожного віз порядний,
Воликів по парі.

Їдуть собі помаленьку,
Грошенята мають,—
Полягали на солomé
Та й думу гадають...

Далі їден пробудився
З глибокої думи,
Повернувся на солomé;
«Чи спиш,— каже,— куме?»

«Що говориш?» — другий каже.
«Чи спиш?» — я питаю.
«Та не сплю ще,— каже,— куме,
Тільки що дрімаю».

«Не дрімай же на годинку,
Та глянь проти неба:
Скільки б верстов так до неба
Проїхати треба?»

«Та бог його святий знає
І добріі люди!
Я думаю, що не більше,
Як п'ять верстов буде».

«Гуттю, куме! та це баба
Тобі набрехала:
Та якби п'ять верстов було,
Там корчма б стояла!»

5.II.1859

ОКУЛЯРИ

Розходився мужичок,
Аж гвалт дякувати.
Та їдна йому біда:
Не вміє читати.

До граматики б? та куди!
Не того він хоче:
Він гадає чим другим
Просвітити очі.

«Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме —
То куди читати!

Отак і я заведу
Кондаки й тропарі¹.
Тільки піду та куплю
Такі окуляри!»

Пішов мужик до крамниць;
Різні вибирає...
Що на очі накладе,—
То все не читає.

Далі соті з носа зняв
І об землю вдарив,
Розплатився, та й пішов
Сам без окулярів.

І на проводи сказав
Хрещеному люду:
«Окулярів не купив,
Та й дяком не буду!»

6.II.1859

ЕГЕ, ГАЙ

Йде видючий і сліпий,
Та й каже видючий:
«Ото, брате, синій гай!
Ото ліс дрімучий!»
«Еге! Еге! — каже той: —
Як ти собі важиш!»
«А ти ж, брате, бачиш що?»
«Та ж ти, брате, кажеш!»

6.II.1859

¹ Кондаки й тропарі — церковні пісні.

СКІЛЬКИ ДУШ

«Скільки, куме, в тілі душ?»

«Ідна, я гадаю».

«Може, в тебе і їдна,

А я — то дві маю:

 Бо як руки на снігу

 В мене заколіють,

 Хухне теплая душа —

 І руки тепліють.

А як страва на столі

Гарячая буде,

То вже друга, бач, душа,

Холодная, студить!»

6.II.1859

АБИ ДУША ЧИСТА

Два злодії в опівночі

Костьол обкрадають;

Обшарили всі скарбони,

Святих обдирають.

І забрали, які були,

Свічки з ліхтарями.

Далі їден на олтарик

Пнеться з постолами.

«Та що ж бо ти, брате, робиш? —

Став їден казати: —

Як-то можна святе місце

Постолом валяти?!»

«Мовчи, брате, — другий каже, —

Ми тут перед богом:

Аби душа чиста була,

Постоли — нічого!»

6.II.1859

НЕ МОЇ НОГИ

Серед лісу, серед гаю

У неділешній обід

Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивленням повернув.

«Не мої це,— каже,— ноги:
Присягаю на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А ці — босі, без чобіт».

8.11.1859

СВИНЯ-СВИНЕЮ

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску і ковбаси
Й порося печене.

І порося, як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті...
Несе, бідний, та й спіткнувся
У самім болоті.

І схибнулись нові ночви,
Затряслось свячене,
І в болото покотилось
Порося печене.

Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха,
Відвернувся, набік плюнув
Та й промовив стиха:

«Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люде:
Святи її, хрести її,—
Все свинею буде».

8.11.1859

ДОБРА НАТУРА

Грає скрипка, грає кобза,
І бандура грає;
Мужик літом у кожусі
Гопки витинає.

Витинає мужик гопки,
Аж потом залявся.
«Та скинь бо ти кожух, брате!» —
Якийсь обіззався.

— Ні, не скину! — мужик каже,—
Бо натуру маю:
Щойно тільки з себе скину,
То все пропиваю.

8.11.1859

НАБОЖНИЙ КСЬОНДЗ

В'їхав біскуп у село,
Мазура здібає;
«A czy w domu teraz ksiądz?»¹—
Ласкаво питає.

— Ні, не вдома, — каже той, —
Пішов на христини.
Ксьондз-сусіда якось мав
Недавно родини...

«Ksiądz ma dzieci i ten chrzci?»²
— А що ж тутай злого?
Той у сього охрестив,
Сей тепер у того!

Почув біскуп та й здихнув.
«Dzieci bez małżeństw!..
Sługa boski trawi czas!..
Lud bez nabożeństw!..

¹ Чи вдома тепер ксьондз?

² Ксьондз має дітей і цей хрестить?

А czy często mszę on ma?»¹

— О, завжди, пане!
Хоч так часом підп'є,
Що й рівно не стане,

І руками, бідний, все
Олтарик хапає,
А все-таки цілу мшу²
Добре відправляє.

27.11.1859

ШЛЯХТИЧ

Мша кінчилась у костьолі,
Люд порозсипався,
У костьолі тільки шляхтич
Убогий зостався.

Та ще десь, за образами,
Захристиян³ лазить,
То святих там заслоняє,
То в них світло гасить:

Обдивився кругом шляхтич —
Не видно нікого,
Та живенько, де Антоній,
Припав до святого:

— Błagam cię, człowieczku święty!
Błagam cię, Antoni!
Podaj, serce, mnie pieniędzy,
Niech ja kupię koni!⁴

А тут йому з-за святого
Грубий голос чути:

¹ Діти без подружжя! Божий слуга марнує час!.. Нарід без богослуження! Чи ж часто править він службу божу?

² Мшу — церковну відправу.

³ Захристияни — церковний служка в костьолі.

⁴ Благаю тебе, святий чоловіче, благаю тебе, Антонію! Дай, серце, мені грошей, хай я куплю коней!

— Nie dam, nie dam dla gałgana,
Nie dam i na buty!¹

У мінуті бідний шляхтич
На ноги схопився,
Подивився на святого,
Ближче приступився;

«Dałeś, nie, Antoni święty,—
Каже do świętego,—
Tylko nie kpij— jestem szlachcic,
Nie pozwalam tego!»²

ПЕКЕЛЬНА СМОЛА

Раз на мові ксьондз казав:
«Не впивайтесь, люди!
На тім світі вам смола
Замість вина буде!»

Ото їден і захтів
Смоли скоштувати,
Каже собі два бички³
За копійку дати.

Випив їден, посвистав,
Другий випиває...
Посмакував, посвистав,
Далі промовляє:

«Та гірка вона, гірка!
А все ж не тужити:
Як втягнеться чоловік,
То й те буде пити».

27.II.1859

¹ Не дам, не дам шибеникові, не дам і на чоботи!

² Дав ти чи ні, святий Антоній,— каже до святого,— тільки не глузуй— я є шляхтич, не дозволю цього!

³ Два бички— дві чарки.

СТРАШНИЙ СУД

В страшносудную неділю
Ксьондз казання говорив,
Став за божий суд казати,
Та й на гріх пересолив.

Слухав, слухав бідний мазур¹,
Далі тяженько здихнув,
Подививсь на Jezus'a²
Й головою похитнув.

«Коли так,— промовив,— Jezu,
Ти судити нас будеш,
То будь пезний, сам як палець
Серед раю заживеш!»

27.II.1859

КАМІННИЙ СВЯТИЙ

Раз обходили пани
Навкруги костьола,
Захопили хто що міг,
Носять наокола.

Ото мазур і собі,
З набоженства свого,
Перед себе захопив
З каменя святого.

І аж крекче неборак,
А святого носить,
Та щоб живо обійшли —
Пана бога просить.

А тут йому на біду
Тільки що ступають,
А навколо обійшли,
Знову починають.

¹ М а з у р — польський селянин.

² Н а І с у с а.

Бачить мазур, що ніяк
Справи не докаже,
Бух об землю тим святим,
Та до нього й каже:

«Був-єсь,— каже,— молодий,
То тоді носили,
А тепер ходи і сам,
Мені не до сили!»

27.11.1859

МАЗУР НА СПОВІДІ

Сповідаз ксьондз молодий
Мазура старого.
«Що,— питає,— чуеш ти
За собою злого?»

«А нічого!.. Бо і що ж
Злого чути маю?
Чи в костьолі коли був?
Чи корчму минаю?»

Слава богу, господь крив:
Злого не бувало...»
«Ах ти, грішнику такий!
Чи ж того ще мало?»

А що більше? може, й звів
Чужую дитину?»
«Хотів тільки — та куди!
Не твоїх літ, сину!..»

Підірвавсь бідний ксьондз,
Та хвать за чуприну!
Та так раптом замахнув
Аж на середину!

А той чуба загорнув:
«Правда,— каже,— люди:
Хто лиш з блазнями зайде,
Той сам блазнем буде!»

27.11.1859

МАЗУР У БОЛОТІ

Застряг мазур у болоті,
Воза підпихає
Та й до помочі Дороту
Святу упрошає:

«Свята панно! свята панно!
Святая Дорото!
Будь ласкава надо мною,
Вирятуй з болота!»

А тут коні — ані з місця!
Нічого робити:
Давай мазур Antoniego¹
На поміч просити.

Та як крикнув на всю губу:
«Święty»² мій Антоній!
Вирятуй мені з болота
Хоч сивії коні!»

І від крику коні раптом
Рушили з болота.
А він каже: «От що хлопець!
Не то, що Дорота!»

27.II.1859

РОЗУМНИЙ ПАНИЧ

Привіз дідич раз на свято
Ізі школи сина
І не може натішитись,
Що вчена дитина.

Раз здибає гуменного
І тому хвалиться:
«Ото, каже, мій синочок,
Як у школі вчиться!..»

¹ Антонія.

² Святий.

Та і розум, що за розум!
Як тобі, Іване?»
— А мені то щось не так то
Здається, мій пане!

Бо якби наш панич мали
Розуму доволі,
То нічого їм би було
Вчитися у школі!

1.III.1859

ЛИСТ

Іден дідич мав у школах
Кохану дитину,
Ото раз до неї й пише:
«Милий ти мій сину!
Як ти здоров — слава богу,
А як добре вчишся,
То не візьме тебе дідько,
Про те не журися.

Моя жінка, твоя мати,
Без відома мого
Посилає на оріхи
Тобі золотого.

А я тобі посилаю
Старі ногавиці¹,
Зроби собі жупанину,
З рештків — рукавиці.

Та учися, милий сину,
Та читай багато,
Бо ти дурнем зостанешся,
А я — твоїм татом!»

1.III.1859

КРИВА БАБА

Раз до ксьондза забрела
Кривая на ноги,
І, бідная, на дітей
Просила підмоги.

¹ Ногавиці — штани сукняні.

А ксьондзеві грошей жаль,—
Давай її вчити,
Як каліці із дітьми
В білім світі жити.

«Лучче,— каже,— ти навчись
Бабити, змовляти,
То й на себе, на дітей
Будеш гроші мати!»

«Де ж навчитись, пане мій?
Дайте мені раду!»
«Що учитись — ти змовляй
Хоч так для прикладу:

«Пробіг пєс через овєс,—
Не шкодило псові,
Най же шкоди не буде
І тому вівсові».

Пішла баба і куди!
Як свята курує;
Пройшло уже кілька літ,
Ба, і ксьондз хоруює;

Така гуля, як кулак,
В горлі йому сіла...
Лічать, лічать дохторі,
А все гуля ціла.

Далі вдався до бабів,
Нічого чинити...
От приходить і крива
Слабого лічити.

Ксьондз до лиха вже й забув;
Вона не питає,
Каже вийти з хати всім,
Сама зачинає:

«Пробіг пєс через овєс,—
Не шкодило псові,
Най же шкоди не буде
І тому вівсові!»

Подивився слабий ксьондз:
«А, то ти, зозуля?»
Та як враз зареготав —
Так і трісла гуля!
1.III.1859

ТІЛЬКО ДОПЕЧИ!

Ідуть собі парубки
На нічліг до гаю
Та й говорять, як господь.
Гнав Адама з раю.

— Ото,— каже з них їден,—
Господь обізвався:
«Що ж, Адаме? виходи!
Де ти заховався?»
Мовчить Адам. А господь,
Серед раю саме,
Обізвався другий раз:
«А де ти, Адаме?»
Мовчить знову. І господь
Страшно розізлився.
«А чортяка б тебе взяв!
Де ти там зашився?»
«Тю на тебе! — всі кричать: —
Схаменись, небоже!
Де то вже таки господь
Так сказати може?!»
«Та дурні ви! Ніби бог,
То вже й маслом маже?..
Аби тільки допекти —
То ще й не те скаже!»

8.V.1859

ЖОНАТИЙ

Била жінка мужика
Та й вигнала з хати.
Пішов, бідний, по полях
Притулку шукати.

Ходив, бідний, цілий день,
Все кляв молодицю.
На останок десь заліг
На руді¹ в копицю,

І дивиться на руду:
Аж бугай хороший
Ходить собі по руді,
Мукає з розкоші.

Здихнув бідний чоловік:
«Щасливий ти, брате?
Колись і я так співав,
Як був нежонатий!»

8.V.1859

ШКОЛЯР

Іде з ярмарку мужик,
Школяра здибає,
Підгив собі неборак,
Ото і питає:

«Що ти, хлопче, за один?»
— Я школяр,— той каже.
«А коли ти,— каже,— шкляр,
То сідай же, враже!»

Школяр собі не страшко,
Бере та й сідає,
А мужик сидить, мовчить,
Воли поганяє.

Далі в озеро звернув
В саму середину,
Зупинився, воли п'ють;
Питає хлопчину:

«Що ти,— каже,— за один?»
— Я школяр, панотче!

¹ Р у д а — мочарова лука, де в землі є залізна руда.

«То ти школяр, а не шкляр?» —
Та як настукоче!..

«Геть із воза, куди хоч,
Бісовий школяру!..»
Школяр поли підійняв:
— А що ж, господару!..

Як пускатися на дно,
Не псувати ж льоду;
Пустіть уже хоч з ярма
Скочити у воду!

«Не питайся!.. Куди хоч!..» —
Мужик промовляє...
Школяр тоді на виї¹ —
Притику виймає.

Перегнувся на ярмо,
Полових по шкірі...
Їде школяр на сухе,
Мужик у баюрі.

12.V.1859

ЖАЛІБНИЙ ДЯК

А що тільки в церкві дяк
«Іже» заспіває,
Бідна баба у кутку
Мало не вміває.
Аж завважив тее дяк,
До неї забрався;
«Чого плачете ви так?» —
Стару запитався.

«Як не плакати мені,—
Стара баба каже,—
Коли мене голос ваш
Аж за серце в'яже!

¹ В и я — дишло до волового воза.

Так колись моя коза
На льоду кричала,
Як там її звірина,
Бідну, розривала».

12.V.1859

ВБИЛИ

Якось жильним четвергом,
Чи там середою,
Забив мужик кабана,
Смалить над водою.

Кругом нього тьма собак
І дітей до ката...
А найближче з них усіх
Синок його брата.

І звичайне на селі
Вбогого дитина,
Тільки на нім і була
Тая сорочина!

Стоїть бідне хлопчєня,
На вогонь пантрує,
Дядьки з носа аж пишать,
А воно й не чує.

Далі багач подививсь;
«Здоров,— каже,— сину!
Вбив що батько на свята?»
Питає хлопчину.

А хлопчина носом шморг,
Попід ніс рукою;
— Вбили,— каже,— дядьку мій,
Сучку над водою.

8.VI.1859

ВІЙНА

Молотив раз у попа
Парубок Микита,
Та якось сам і украв
Цілу мірку жита.

Украв собі та й сховав...
Прийшло сповідатись —
Лихе його підвело
Попові признатись.

Лаяв, лаяв його піп,
Торгав за чуприну,
На остаток і сказав;
«Оттак, бісів сину:

Поки жита не буде
(Було б тобі тряся!) —
Поти тобі не буде
Сповіді й причастя!»

Ніщо діяти!.. Вночі
Згорбився Микита,
Потихеньку попід тин
Несе мірку жита.

Приніс якось до сіней —
Хату відчиняє...
Ні, дверей не відчиня,
Бо щось зачуває.

Панотцеві на той час
Не Микита сниться:
У пекарню піп ввійшов,
А там — молодиця.

Піп жартує: «От так, так:
Се вже ти дрімати?
А йде турок на війну —
Москву воювати!»

Був би тут поцілував,—
Се вже звісне діло!

Аж Микита із кутка
«Кахи!» — собі сміло.

Піп схватився: «Хто то там?»
— Я,— каже Микита;
— Отсе,— каже,— вам приніс
Вашу мірку жита.

«А давно ж ти,— каже піп,—
До хати забрався?»
— О, давно! ще на війну
Й турок не збирався!

«Неси ж,— каже,— то назад
Та спожий на щастя.
А я тебе взавтра й так
Пущу до причастя...»

8.VI.1859

ПРИВІТАННЯ

Наварив багач, напик:
Батюшки чекає.
Батюшка лиш на поріг —
От він і вітає:

«На тепленьке, в добрий час!
Тільки що зробили...
Та де ж то ви так були,
Батюшечко милий?»

А тут тільки гавкне пес,
Свиня зарохкоче, —
Так і думають усі,
Що то ви, панотче!

Спасибі ж вам, що прийшли!
Пийте гріту з перцем...
Ріжте собі печінки...
Крайте собі серце...»

10.VI.1859

ВИ, ПАНОТЧЕ

(Хто святий)

Питається архирей
Попа молодого:
«Який,— каже,— тебе чорт
Висвятий, дурного?»

А той йому, неборак,
Подивився в очі:
«Та святили,— каже,— ви,
Пресвятий панотче!»

11.VI.1859

ЧОГО ЛЮДИ НЕ СКАЖУТЬ!

Не вважає архирей,
Що сам не без того,
А бештає за гріхи
Вдівця молодого.

«Хто казав вам?» — каже той.
«Як-то хто? а люди!»
«Та хто тепер людям тим
Вже вірити буде?»

Та вже вони і на вас,
Пресвятий панотче,
Розказують то і то,
Звичайно, не в очі!»

Здихнув собі архирей:
«Іди ж,— каже,— з богом!»
Та ще й хрестом наділив
Вдівця молодого.

11.VI.1859

МАЛО НЕ РИГАЮ

Питається архирей
Батюшку старого.
«Чув я,— каже,— що ти п'єш
Багато хмільного».

«Ні, не вірте, — каже той: —
Хіба тільки воду,
А хмільного — свідок бог —
Не кушаю зроду».

«Не кушаєш? — каже той: —
Зроду не вживаєш?
Як же ж, — каже, — ти вино
З чаші випиваєш?»

«Не питайте! — каже піп: —
Пити — випиваю,
Але сам я — свідок бог —
Мало не ригаю!»

11.VI.1859

ТАМ ІІ КОНЕЦЬ

Архирей один подільський,
Такий звичай мав,
Як без грошей була просьба,
То і не приймав.

Аж дяк якомсь коротенько
Просить стихаря
І на білу середину
Кладе хабаря.

Архирей і не гадає,
Що там далі є,
Пробіг жваво його просьбу
Та й назад дає.

Той і просить: «Прочитайте!»
— Та я прочитав!
«Та іще раз прочитайте!»
— Ще раз прочитав.

«Моя просьба на тім боці,
Там її кінець!»
Аж тоді затримав просьбу
Святий панотець.

11.VI.1859

ГОРОХ

Розкипається горох.
Наймит — що діяти?
Іде в церкву до попа
Обідати звати.

Розштовхує мужиків
І сажею маже.
Піп якраз стоїть з хрестом,
А той йому каже:
«Та ідіть-бо на обід,
Годі з вас молитесь:
На коров'ячий лайняк
Горох розкипиться!»
«Тю на тебе! — каже піп: —
Чи встиду не маєш?
В таким місці ти святім
Кізяк поминаєш!»
Далі хрестом замахнув:
«Геть від мене! — каже: —
Як я тебе лайнячну,
Розлізешся, враже!»

12.VI.1859

ПРОСЬБА

Раз писали мужики
До свого владики;
«Архирею, — пишуть, — наш!
Ясний та великий!
Церква наша з давніх літ
Перейшла нінащо.
Кілько є у нас святих —
Всі стали ледащо.
Матір божа на дошках
Згорбилась, зігнулась,
Апостоли розійшлись,
А Варвара здулась.
Миколай від хробаків
Порохном узявся.
Сам спаситель на вратах
Поздовж порепався.

Миколая нам позволь
Наново зробити,
Матір божую з боків
Клинцями забити.
 Апостолів всіх у ряд
 Дрючками зігнати.
 Спасителя на вратах
 Щоб на шпуги¹ взяти.
А з Варварою уже
Нічого робити:
Коли вона здулась так,
То кажи закрити».

14.VI.1859

БОЖІ ПТИЦІ

Говорив раз піп казання
Із письма святого.
«Чого, грішнику, так липнеш,—
Каже,— до земного?

Подивись на божу птицю,
Як вона літає;
Ні оре, ні жне, ні сіє,
Ані пожинає».

А староста напереді
Тільки засміявся
Та до ключника старого
Стихача озвався:

— Та якого ж,— каже,— чорта
Тая птиця й має?!
Скаче тільки по дорозі,
Лайнячків шукає.

14.VI.1859

¹ Ш п у г а — поперечина дерев'яна або залізна для збивання дощок до купи.

ЦИГАНСЬКИЙ НАЙМИТ

Відавав у наймити
Циган свого сина.
«Та він, — каже, — буде в вас
Добра дитина!

А як коли зноровить
Та їсти не схоче —
Не жалуйте, прошу вас!..
Нагаєм, панотче!..

Та все йому говоріть:
«А їж-таки, враже!»
А робити? — чорт із ним,
Не силуйте!» — каже.

18.VI.1859

ХОЛОДНО

Сидить голий циганчук,
Аж мало не плаче.
— Тату! — каже: — холодно!
Зуб до зуба скаче!

А той йому поясок:
«Та на: не журися.
Коли тобі холодно,
То підпережися».

18.VI.1859

ПО ВОДІ ПІДУ

По ярмарку циганчук
Конем виграває,
Понад воду всіх людей
З ярмарку скликає.

Кого здибає — кричить:
«Сину! тату! діду!

Ходіть живо понад став:
Я по воді піду!»

Посходились понад став.
«Всі по грошу!» — каже.
Заплатили йому всі.
— Ідь же, — кажуть, — враже!

А той собі на коня:
«Спасибі вам, люде!»
Тоді піду по воді,
Коли зима буде!»

18.VI.1859

ВАРЕНА СОКИРА

Прийшов москаль на постій,
Заглядає в очі:
«Сварі, бабка, што-нібудь!»
А бабка не хоче.

— Нема! — каже. — «Как не бить?»
— А нема нічого!
«Да ну, бабка, не шуті!»
— Та нема ж, їй-богу!

«Так і нет суда на нет!...
А тапор імеєш?»
— Та сокира десь була!
«А вади нагрееш?»

— Та нагрію; що ж з води?
«Нічаво! паладім,
Ліш би тапор да вада,
Што-нібудь та сладім!»

Горить вогонь у печі,
Окріп закипає,
Москаль бере у окрій
Сокиру кидає.

«Тепер, бабка, еслі б так
Хоть крупи немного..
Енто било б знаеш што?
А ну-ка, ей-богу!»

Пішла баба до сіней,
Пригорщу приносить,
Але москаль, бісів син,
Сальця іще просить.

Внесла баба і сальця,
А далі до юшки
Підкинула і сама
Солі та петрушки.

І все її на умі
Варена сокира,
А сокиру вже давно
Витягнув псявіра.

Укипіло — їв москаль,
Баба помагала,
Москаль ранець натягав,
Баба доїдала.

Москаль ранець натягнув
Та й пішов, псявіра,
Баба ж сидить та хвалить,
Що добра сокира.

19.VI.1859

СВІЧКА

Купив свічку раз купець,
Подає другому,
Та й говорить з-за плечей:
«Сергею святому».
А наш собі не дочув —
Подає другому
Та й говорить з-за плечей:
«Андрею святому».

Пішла свічка по руках,
А той поглядає:
Ото староста вперед
З нею виступає,
До Андрея просто йде,
А той не звинється:
Поміж люди наперед
Собакою рветься!
«Да какому,— закричав,—
Лепишь дуралею?
Не энтому, говорят!
Говорят, Сергею!»

19.VI.1859

ЦАЛОВАЛОВ ¹

Катерина у вікно
Наниз поглядає...
Хтось іззаду підійшов,
Її обнімає.

«Хто?» — питається вона.
— Салдат Цаловалов.
«Цалуй, братец мой, цалуй:
Будеш генералом!»

21.VI.1859

ВАРВАРА

Перепродав раз маляр
Усе серед Бару,
І на продаж тільки мав
Одну Варвару.
Аж приходить наш мужик,
Шапку поправляє.
«Чи є у вас Миколай?» —
Маляра питає.

¹ Обробка одної з народних приказок про царицю Катерину II

«Нету, братець,— каже той,—
Только зараз буде».
Та Варвару живо зняв,
Та й до халабуди.
 І кисткою раз мазнув,—
 І чаша закрилась,
 Мазнув іще кілька раз,—
 І митра вродилась.

Ще мазнув раз,—і обруч
Обвів наокола,
І бігцем до мужика:
«Вот тебе Микола».

 Але мужик собі став,
 Під боки узявся:
 Як поглянув на лице —
 Так і засміявся.

«Що Микола, то вже так!
Правдива Микола!..
Щоби тобі волосок!..
Вся борода гола!»

 «Нешто хочеш баради?
 І барада буде!»
 І з Варварою мерщій
 Знов до халабуди.

Вибігає, кругом глип,—
Мужика й ні пари!
А тут баба, як на злість,
Питає Варвари.

 Прокляв маляр мужика
 І бабу до лиха;
 Ставить образ на стілець
 Та й промовив стиха:

«Не требуй он баради,
(Ентакая харя!)
І еще би била раз
З Миколи Варвара».

21.VI.1859

WODY!¹

Одягнувся німець паном,
Та грошей не має.
Ходить, бідний, по Варшаві,
З голоду вмирає.

Ходить, свище... далі чує —
Десь музики грають,
Німець ближче, поглядає —
Аж пани гуляють.

«Зайду,— каже,— подивлюся!»
Входить до покою;
Але тільки бідний німець
За поріг ногою,—

Його в танець і втягнули...
Що робити з горя?
Хоч голоден, як собака,
Танцює небога.

Протанцював разів кілька —
Нема відпочинку:
То та піде німця просить,
То та на годинку...

Ізнемігся бідний німець,
Підкосились ноги;
Та як раптом повернувся —
Гу-гуп до підлоги!

Засміялись пани зразу,
Разом заплескали,
Далі бачать, що не жарти:
«Wody!» — закричали.

Але німець із підлоги:
— Nie trzeba! Nie trzeba!
Nie trzeba mie,— каже,— wody,
A kawałek chleba!²

28.VI.1859

¹ Води!

² Не треба, не треба! Не треба мені води, а шматок хліба!

КОЗАЦЬКІ КСЬОНДЗИ

Раз Хмельницький заявив
По військові своєму,
Що хто пана приведе —
Дасть по золотому;

А хто ксьондза — тому три
Обіцявся дати...
Пішли наші козаки,
Давай мудрувати.

Тільки пана де діпнуть,
Виголять чуприну,
Та і кажуть: «Пам'ятай!
Гляди, бісів сину:

Як часами тебе наш
Спитає Хмельницький,
То ти, шельмо, говори,
Що ксьондз католицький».

То бувало приведуть...
«А хто ти?» — питає.
— А ксьондз! — каже. То й козак
Плату забирає.

І такого ж тих ксьондзів
За тиждень прибуло.
Що і в Римі стільки їх,
Мабути, не було.

23.VI.1859

ЧЕРЕВИКИ

У неділю мужика
Пані закликала
І на ярмарок його
З просом посилає.

«Jedźże, — каже, — serce mój,
Sprzedaj miarkę prosa,

A co będzie, za to kup
Trzewiki, bom bosa!¹

От поїхав наш мужик,
Назад повертає.
«Cóż sprzedajesz, serse mój?»² —
Та його питає.

— Та продати, то продав,—
Каже,— мірку проса,
А черевик, що питав —
Все нема «бомбоса»!

23.VI.1859

ТУРОК І МУЖИК

Нагнав турок мужика,
Хоче його взяти;
Біда тільки: нема чим
Рук йому зв'язати.

Ото й кличе він його:
— А ходи-но! — каже.
А той собі на умі:
«Знаю тебе, враже».

Та пригнувся у траві,
В небо поглядає:
«Боюсь,— каже,— о, боюсь!
Бо шуляк літає!»

— Та не бійся,— каже той, —
Надери лиш лика,
То ми того шульгара
Зв'яжемо до лиха!

А той усе на умі
Свою думку має.

¹ Ідь, мое серце, продай мірку проса, а що буде, за те купи черевики, бо я боса.

² Ну що, продав, мое серце?

«Боюсь,— каже,— пане мій!
Бо шуляк літає!»

— То я,— каже,— піду сам
Та надеру лика!
Злазить жизо із коня
Та й іде до лиха.

Тоді мужик із трави
Піднявся поволі,
Скочив раптом на коня
Та й шмалить по полі.

— Шульгар! шульгар! Стережись! —
По лісі загуло.
«Матері твоїй шульгар!» —
З поля відвінуло.

29.VI.1859

АХМЕТ III І ЗАПОРОЖЦІ

В літо тисяча шістсоте,
В літо тее боже,
Прийшла грамота Ахмета
В наше Запорожжя:
 «Я султан, син Магомета,
 Внук бога одного,
 Брат місяця-перекроя
 І сонця самого,

Лицар сильний і могучий,
Краль над королями,
Воевода всього світа
І цар над царями,
 Цар столиці Цареграду
 І цар Македону,
 Греків, сербів, молдаванів
 І цар Вавілону.

Цар Подолі і Галича
І славного Криму,

Цар Єгипту і Ораби
І цар Русалиму.
Сторож гробу в Русалимі
І вашого бога...
Християн усіх на світі
Смуток і підмога —

Кажу вам: усім козакам
Мені передатись,
А як ні,— добра від мене
Вам не сподіватись!»
Того ж року запорожці
Грамоту читали
І до вражого Ахмета
От що написали:

«Ти, султане, чортів сину,
Люципера брате,
Внуку гаспида самого
І чорте рогатий!
Такий рицарю, що дідько
Тебе обкаляє,
А все військо твоє тільки
Тее пожирає;

Стравнику ти цареградський,
Півнику макдонський,
Свине грецька, молдаванська,
Ковалю вавлонський!
Кате сербів і Подолі,
Папуго ти кримська,
Єгипетський ти свинарю,
Сово русалимська!

Ти — погана свинячая
Морда, не підмога,
І дурень ти, а не сторож
У нашого бога.
Не годен ти нас, хрещених,
І десь цілувати,
А не то, щоб Запорожжя
Під собою мати!

Ми землею і водою
Будем воюватись,
І тебе нам, бісів сину,
Нічого боятись.
 Так тобі ми відвічаєм,
 А року не знаєм,
 Бо ми ваших календарів
 В Січі не тримаєм.

Місяць наш — тепер на небі,
День — той самий, що у вас.
За цим словом, вражі турки,
Поцілуйте десь там нас!»

29.VI.1859

НАГОРОДА

Раз топився грубий пан,
Став репетувати,—
Мужик їден і побіг
Пана рятувати.

 За чуприну ухопив,
 З води витягає,
 Пан дякує мужику,
 Грошей добуває.

Аж надходить другий пан.
«Со то?»¹ — запитався.

«Та ż wycięgnął z wody mnie!»² —
Грубий обіззався.

 «O, widziałem, — каже той, —
 Widziałem, jedyny,
 Jak on ciebie, bracie mój,
 Cięgnął za czuprynę!»³

«Za czuprynę, czyż to tak?»⁴

«Za czuprynę, miły!»⁵

¹ Що це?

² Таж витягнув з води мене!

³ О, бачив, бачив, єдиний, як він тебе, брате мій, тягнув за чуприну!

⁴ За чуприну, чи ж то так?

⁵ За чуприну, милий!

«O psia wiaraż!»¹ — крикнув той
І зі всеї сили:

«Sto naħajów za to psu!»²

І що ж? — Протягнули,

І сто йому нагаїв

За добро креснули.

16.X.1859

ГОСПОДАР ХАТИ

Мужик лиха наробив,
А жінки боявся,—
Сюди-туди по кутках
Та й під піл сховався.

Та лопатою під піл:
«А виліжай, враже!»
А той далі у куток —
Та й до неї каже:

— Геть, погана сатано!
Геть, бісова мати!
Тепер мене не займай,
Я господар хати!

17.X.1859

¹ О, пся віра ж!

² Сто нагаїв за це псу!

БАЙКИ

ЛЕВ І ПРОЛЕВ

Іде циган по діброві
(Десь лихо носило...)
При нім пара вареників,
Люлька та кресило.

Чорний, темний, як та хмара,
По лісі блукає:
Йде помалу, курить люльку...
Аж лев вибігає.

Вибігає, став, питає:
«Хто ти, чорний враже?»
«Скажи перше, хто ти, враже?» —
Циган йому каже.

Стрепенув звір головою,
«Я лев», — промовляє.
«Ти лев собі, а я пролев!» —
Циган одвічає.

«Ходім битись!» — лев говорить.
«Та ходімо, враже!
Тільки я ще не обідав», —
Циган йому каже.

«Як даси що попоїсти,
Трохи підкрипитись,
Тоді піду я з тобою
В чисте поле битись!»

«Та нічого, — лев говорить, —
З тобою робити!
Мушу тобі на закуску
Хоч телицю вбити!..»

І кинувся межи стадо,
Телицю вбиває;
Пазурами шабатує,¹
Шкуру іздирає.
Оббілував, як годиться,
Сів коло телиці;
А цигану дає шкуру
І шле до криниці:
«Біжи,— каже,— до криниці,
Та не забавляйся;
Як набереш води повну,
Бігцем повертайся!»

Пішов циган, та й криницю
Навкруги копає...
Лев приходить. «Що ти робиш?» —
Цигана питає.
«Таже бачиш, що я роблю:
Криницю копаю!
Що я тобі шкурлатами
Все черпати маю?!
Принесу тобі криницю,
Та й роби, що знаєш!»
«Ну, небоже,— лев подумав,—
Добру силу маєш!..»
І нагнувся, сам за шкуру.
Води набирає,
А цигана за дровами
У ліс посилає.

Пішов циган, дере лико,
Дуб до дуба в'яже...
Лев приходить, подивився:
«Що ти робиш?» — каже.
«Таже бачиш, що дубинку
Докупи збираю;
Отак візьму увсю разом
Та й повириваю!..»
Подивився лев на нього,
Махнув головою:
«Оце,— думає,— на лихо
Здибався з бідою!..»

¹ Ш а б а т у в а т и — роздирати, розривати.

Бере його до телиці
Живо відсилає,
А сам дуба молодого
При землі ламає.
Зламав дуба молодого,
На кражі кражує,
Та й, сердешний, нагадався,
Що вогню бракує...
Приніс дрова та й гадає,
Де вогню узяти.
Але циган йому каже:
«А що, леве-брате?
Вдарим в камінь пазурами!
Хто вогню добуде,
То той у нас і без бійки
Найсильніший буде!»
Ідуть вони до каменя,
Разом поставали.
Як ударив лев у камінь —
Когті позлізали...
Заревів лев, підняв лапи,
Лапи об'юшило!
А наш пролев добуває
Губку та кресило.
Як ударив — скала ціла
В іскрах загоріла,
І одразу суха губка
Димом задиміла...

Ідуть вони до телиці,
Вогонь розкладають;
Розбатовують¹ телицю,
Стегна запікають.
Запікають товсті стегна,
Обід спорядили,
Спорядили обід ситий,
На двох розділили.
Посідали і балюють:
Лев аж припадає;
А що циган вже й наївся,—
Решту розкидає.

¹ Розбатовувати — розрізати на кусні.

А за ним голодні птахи
Купами літають;
Що розкине вражий циган,
Мигом поїдають.

Лев поглянув — його пролев
Вже й кісток не має,
Лежить собі проти сонця,
Живіт вигріває...

«А що, брате, будем битись?» —
До цигана каже.

«Та вже ж битись, не миритись!
Але чекай, враже:

Возьми перше стисни камінь —
Як води добудеш,
То тоді ти і без бійки
Найсильнішим будеш!..»

Бере камінь лев у лапи,
Потряс головою;
Як потисне... камінь тріснув,
Сиплеться мукою...

«Видиш, враже, — циган каже, —
Йй води не добудеш!
То як же ж ти ізо мною
Боротися будеш?

Отак тисни, як я тисну!» —
Циган промовляє,
Та руками вареника
Щосили стискає.

Заюшила сироватка...

«Видиш, — циган каже, —
Що вас двадцять таки левів
Того не докаже!»

Та ще лучче вареника
Перед левом тисне!

«Тепер, — каже, — бісів леве,
Хто з нас лучче свисне?»

Підійнявся лев могучий,
Як на лапи стане,
Та як зареве, як клясне¹,
Аж волосся в'яне!..

¹ Клясне — лясне.

«Тепер я вже,— циган каже,—
Тільки не дивися!
А то й очі повилазять,
І сам повалишся!»
Лев нагнувся, сплющив очі,
Стоїть, ані писне...
А тут циган ломакою
Як під вухо свисне!
Зашуміло, загуділо,
Задзеленькотіло,
І в очах стома свічками
Запалахкотіло...

«Не чорти ж мені надали
З тобою зчепитись...
Ні, небоже, що вже хочеш,
А не буду битись!»
«Е, боїшся, бісів леве! —
Циган став казати,—
Неси, враже, шкуру грошей
До моєї хати:
Тоді тільки я з тобою
Миром помирюся...
Як не хочеш, то я зараз
Із тобою б'юся!..»
Став, подумав лев могучий:
Нічого діяти!
Коли хоче біда грошей,
То тра біді дати...
Бере шкуру, йде за грішми,
Повну набирає,
Несе її за циганом,
Аж чоло впріває...
Привів циган його в кузню
Межи циганята.
«Скидай,— каже,— леве, шкуру,
Оце моя хата!»
Лев скидає йому шкуру,
Кузню оглядає;
Аж циганя із-під вугля
Штабу витягає.
Розпалилась тая штаба,
Світить і біліє,

Розкидає з себе іскри...
Жаром червоніє...
 Поглядає лев на штабу:
 «Що то,— каже,— брате?»
 «А попробуй,— циган каже,—
 То сам будеш знати!»
Як хватиться лев за штабу —
Боже, твоя воля!
Завертівся, замотався,
Та кулею в поле!..
 «Нехай же їм сто чортяків! —
 Каже коло ліса: —
 Щоби трошки ще потримав,
 То б згорів до біса...»

14.IV.1858

ВОРОНА І ЛИС

Пробігає лис голодний,
Через пеньки скаче;
Аж слухає: десь ворона
На гілляці скаче.
 Прибігає: хоч видати,
 Та ніяк дістати...
 Лис хитриться і вертиться,
 Давай підмовляти.
Підмовляє, щоби злізла:
Прищурює очі,
Обіцяє м'яса гори, —
Ворона не хоче.
 «І не хочу, і не злізу! —
 Стала говорити: —
 Іди собі, коли хочеш,
 На село дурити!..
Ти думаєш, що ворона
Розуму не має,
Сидить собі на гілляці,
Нічого не знає.
 Та я знаю, що ти хочеш,
 Як псявіра, їсти,
 І хіба б я дурна була,
 Щоб думала злізти».

«Бог з тобою, голубонько! —
Став лис прикидатись: —
Та тепер вже, зозуленько,
Нічого боятись:
Вийшов указ з того світу,
Щоб мир був усюди,
Щоби мирно собі жили
І звірі і люди...»

А ворона розважає:
«Брешеш ти, мій враже!»
Далі кругом подивилась,—
Та лисові й каже:
«Та який же мир той буде
Та спокій між нами,
Коли онде йдуть до лісу
Стрільці із хортами!»

«Будь здорова, голубонько!»
«А то що? куди ти?»
«Таж стрільців лихе надносить,
Треба утікати!..»
«А указ же з того світу,
Що про мир писали?»
«Може, вони ще указу
Того не читали.»

«Ну, не бійся ж, голубчику:
Я лиш так сказала;
Але вашого указу
І я не читала!..»

18.IV.1858

ВОВК, СОБАКА І КІТ

Як собака стеріг хату,
То його й тримали;
Як постарівся, небора,
Взяли та й прогнали...
Іде, бідний, дорогою,
Притулку шукає;
Аж у лісі на поляні
Вовк його здибає.

«Куди,— каже,— йдеш, собако?»
«Притулку шукати!»

«А що ж твої господарі?»
«Та вигнали з хати!»
 «Ну, нічого! Будеш,— каже,—
 У мене служити;
 В мене будеш, як дитина,
 У розкошах жити...»
А чи їв ти що сьогодні?!»
«Ні,— каже,— нічого!»
«То ж ходімо обідати!» —
Каже вовк до нього.
 Ідуть вони темним лісом,
 Ідуть чагарами,
 Ідуть вони пустим зрубом,
 Буйними ланами;
Ідуть степом. На степові
Стадо коней грає...
Вовк пригнувся, поглядає,
Здобич вибирає...
 «Бачиш,— каже,— ту. лошицю,
 Що білії п'яти?»
 «Бачу!» — каже. — «Ото з неї
 Будем обід мати».
І в минуті почав землю
Під собою дерти;
Зачав дерти сиру землю,
Як нав'існий жерти.
 «Подивися лиш на мене —
 З'їжилась чуприна?..»
 «З'їжилась,— собака каже: —
 Стала, як щетина!»
Знов він землю під собою
Зачинає дерти,
Зачинає землю дерти,
Як нав'існий, жерти...
 «А поглянь мені лиш в очі:
 Чи посоловіли?»
 Пес поглянув йому в очі:
 «О, посоловіли!..»
Вовк, як куля, до лошиці!
Та й не сподівалась...
Стадо в ноги в чисте поле,
Лошиця осталась.

Беруть вони ту лошицю,
Теплу ще білюють,
Збілували товсті стегна,
Стали та й балюють.
Попоїв пес та й гадає:
«Нічого служити;
Тепер собі і без вовка
Я вже можу жити...
Тільки землі наїстися,
Та сміло кидатись,
І будь огер, будь лошиця,
А мусить піддатись».
І наїжився до вовка
Та й давай брехати,
Давай вовка голодного
Від лошиці гнати.
«Іди,— каже,— коли хочеш,
А то прийдуть люди;
Тоді тобі, вражий вовче,
Та й не з медом буде!»
Подивився вовк на нього,
Як на того біса,
Махнув хвостом, стрепенувся,
Та й пішов до ліса.
А собака коло стерва
І днює й ночує;
Тільки в нього і роботи,
Що все бенкетує...
І скінчиз він всю лошицю,
Поживи шукає:
Іде собі дорогою,
Аж kota здибає.
«Куди, котику, мандруєш?»
«Притулку шукати!»
«А що ж твої господарі?»
«Та вигнали з хати!»
«Ну нічого, будеш,— каже,—
У мене служити:
В мене будеш, як дитина,
У розкошах жити!
А чи їв ти що сьогодні?»
«Ні,— каже,— нічого!»

«То ж ходімо обідати!» —
Каже пес до нього.

Ідуть вони по степові,
Табун коней грає.
Пес найкращую лошицю
З стада вибирає.

«Бачиш,— каже,— ту лошицю,
Що білії п'яти?
Ото зараз,— каже,— з неї
Будем обід мати!..»

І в минуті став пес землю
Під собою дерти,
Став він дерти сиру землю,
Як навісний жерти.

«А що,— каже,— подивися:
Чи чуприна встала?»
«Ба ні,— каже,— щось не встала!»
«Та кажи, що встала!»

Ану тепер подивися,
Чи встала чуприна?»
Хоч не встала, а кіт каже:
«Встала, як щетина».

Зачинає знов він землю
Під собою дерти,
Зачинає землю дерти,
Як навісний, жерти...

«А поглянь-но,— каже,— в очі,
Чи посоловіли?»
Подивився кіт у очі:
«Не посоловіли!»

«Та кажи-бо, старий дурню,
Що посоловіли!»
Тоді котик вже і каже,
Що посоловіли.

Він, як куля, до лошиці!
Вона — копитами!
Так собака і розклався
Догори ногами!..

«Прийшов котик, глянув в очі —
Очі вже темніли...
«От тепер,— собі промовив,—
То посоловіли!»

19.IV.1858

СТАРИЙ ВОВК

Ізнемігся старий вовк,
Ледве що плететься,
Аж з ягнятами вівця
На полі пасеться.

Приходить він до вівці,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
Ідного ягняти.

Та і каже, що: «Не дам,
Не мої ягнята,
А от онде тато їх,
Попроси у тата!»

Пішов вовк до барана,
Став його благати,
Щоби йому на обід
Ягня яке дати.

А той тільки вгору гоп!
Як тріснув рогами,—
Так старого й покотив
Догори ногами!

Підійнявся старий вовк,
Ледве що плететься,
А дивиться: із лошам
Кобила пасеться.

Підійшов він і туди,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
В кобили лошати.

Та і каже, що: «Не дам!
Не моє лошатко,
А от,— каже,— на горі
Ходить його татко!»

Вовк до огера іде,
Став його благати,
Щоби йому на обід
Лоша тее дати.

А той каже йому: «Стій!
Пораджуся мами».
Обернувся, як кресне
Його копитами!

Аж на гони старигань
Полетів до лиха,
Покотився разів п'ять,
Підійнявся стиха.
 Іде далі старий вовк,
 Ледве що плететься,
 Аж з пацятами свиня
 На горі пасеться.
Іде, бідний, і туди,
Став на задні п'яти,
Просить собі на обід
Ідного пацяти.
 Та і каже, що: «Не дам,
 Не мої пацята,
 А он,— каже,— попроси,
 Коли хоч, у тата».
Іде вовк до кабана.
Став його благати,
Щоби йому на обід
Поросятко дати.
 А той його примостив
 Задом над скалою,
 Та спереду як турнув
 Вовка головою!
То так бідний старигань
З гори й покачався...
І лежав він та й лежав,
Далі обізався:
 «Отак,— каже,— коли хоч
 Що-небудь зробити,
 То до батька не ходи
 Поради просити!»

7.VII.1859

ЧУМАК

Український дивоспів
на чотирьох місяцях

ДІЛЬЦІ:

1. Чума к, молодий хлопець, літ 25.
2. Мати Чумакова, літ 40.
3. Гордій, товариш чумаків, літ 20.
4. Ялина, молода дівчина, літ 17.
5. Музика, скрипач, літ 60—65.
6. Чарівниця, стара баба, літ 80.
7. Шинкарка Одарка, дівчина літ 25.
8. Рибак, старий, літ 50.

МІСЦЕ ПЕРШЕ

Хата і у хаті за кужелем мати Чумакова.

ЯВА І.

Чумакова мати.

(Голос: Ой воли ж мої, сірі, полові.)¹

Ой пустила я сина сокола
Та в далеку дорогу;
Ох я жду та жду, та не дождуся,
Не намолюся богу.

¹ Тобто співається на мотив цієї пісні.

Ох віддав мене рідний батенько,
Хай йому земля пухом!
Ох віддав мене, обвінчав мене
Та з нелюбляним другом.

А мій друг пожив, дитину нажив,
Нас двоєчко покинув;
Та виріс мій син, як сокіл один,
Хоч би він не загинув!

Ой виріс мій син, як сокіл один,
У чумачество вдався;
Ой боюсь-боюсь, щоб він татару
Да в полон не попався.

А в Криму, в Криму татарина тьму,
Купиш солі, не купиш,—
А гляди, гляди та й напереди,
Бо й себе так загубиш.

ЯВА II.

Входить старий Музика.

Чумакова мати.

(Голос: Та тече річка невеличка.)

Та ходи, старий, голуб сивий,
До мого двору;
Сідай, старий, а я впоруч
Сяду й поговору.

Ти, старий, сідий, весь світ сходив —
Чи не бачив мужа?
Чи він живий, чи здоровий,
Чи, може, нездужа?

Ти, старий, сідий, весь світ сходив —
Чи не бачив сина?
Скажи, скажи ширу правду,
Де він, сиротина?

Му з и к а.

Я старий, сідий, весь світ сходив,
Бачив твого мужа;
Ловить рибу по всім Криму
І здужать — то здужа.

Я старий, сідий, весь світ сходив,
Бачив твого сина:
Задоволі риби й солі
Везе чумачина.

Я В А Ш.

Тії ж і Чумак.

Ч у м а к.

(Голос: Чи то тая вдова живе.)

Добрий вечір, моя ненько,
Добрий вечір, любко!
Довго-довго сина ждала
Ти ж, моя голубко.

Ой на́ тобі, моя нене,
Очіпок шовковий;
Дякуй богу, що вернувся
Я з Криму здоровий.

Ой на́ тобі, моя ненько,
Запаску червону;
Дякуй богу, що вернувся
Я здоровим з Дону.

Ой на́ тобі, моя ненько,
Сап'яні чобіття;
Дякуй богу за щасливе
Мое й повороття.

(Цілує матір.)

Де ж дівчина, де ж Ялина,
Де ж дівчина любка?
Чи жде мене, виглядає
Сивая голубка?

Сивий орел, сивий орел,
Голубка сивіша;
Милий батько, мила мати,
Миленька миліша. (*Іде геть.*)

ЯВА ІV.

Чумакова мати і Музика.

Чумакова мати.

(Голос: Ой летів пугач.)

Ой прийшов мій син, як сокіл один,
Ой як тая зірка ясна;
Блиснув та полинув, а мене покинув,
Чого ж я така нещасна?..

Музика.

Ой прийшов твій син, як сокіл один,
Привітав гарненько неньку;
Ой чого ж йому, йому молодому
Не навідать і миленьку?

Молоді були, самі женихались,
Мати було нам — не мати;
Тільки мати спати, а ми живо з хати,
А до кого?.. що й казати!

(*Іде геть і за дверима, йдучи, грає.*)

(Заслона падає.)

На городі пастернак, пастернак,
А чи син твій не чумак, не чумак?
Чи ж він тебе не любив, не любив,
Подарунків не купив, не купив?
Ох я б тобі... (таки так, таки так...)

(*Натягаючи струни — словами:*)

Та у мене струни порвались.

МІСЦЕ ДРУГЕ.

(Корчма, лавки, стіл і шинок.)

ЯВА I.

Шинкарка Одарка.

(Голос «Наймита».)

Шинкарка.

Крячуть, крячуть чорні галки
Зрання до смеркання;
Брешуть, брешуть вражі хлопці,
Що є в них кохання.

Нема в хлопців ні кохання,
Нема ні любові:
Їх кохання, їх любовці
В шаленії крові.

Один ходить та говорить,
Що любить Параску,
А він любить у Параски
Червону запаску.

Другий ходить, та й говорить,
Що любить Ялину;
А він любить у Ялини
Червону калину.

Кров шальная, молодая
Пінить, як горілка,
Ох пропала ж через нюю
Та не одна дівка.

ЯВА II.

Шинкарка і Гордій *(на вході)*.

(Голос знакомий.)

Гордій.

На городі бузина,
А в Києві дядько,

Тим я її полюбив,
Що на руці перстень.

Ой їхав я через море
Драбинястим возом;
Оглянувся позад себе —
Повна люлька раків.

Ой їхав я по вулиці
Чозном, не коритом,
В тебе хата стоїть криво,
Подай мені пива.

(Співаючи, сідає за стіл, та йому подає, і він п'є мовчки.
Тут чути голос за корчмою.)

Гордій і Шинкарка.
Цсссс!

За сценою.

ЯВА І.

(Голос знакомий.)

Я л и н а.

Ой казала мені мати:
«Лягай, доню, пора спати!»
Мати — спати, а я з хати
Миленького виглядати.

Ой ти спи, стара нене,
Не дивуйся на мене:
Не дивуйся, моя ненько,
Чого мені веселенько.

Сходить місяць над горою,
Іде милий долиною;
Іде милий... (в страху), ох, не милий,
Ой то чумак негідливий...

ЯВА II.

Ялина і Чумак.

Ч у м а к.

Зірко моя вечірняя,
Ранняя зірнице!
Не лякайся, не цурайся
Моїх жалібниць!

Я л и н а (*відвертаючись*).

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепися, гультаю!
Не тебе я виглядаю.

Ч у м а к.

Зірко моя, серце моє,
Що ж то за причина?
Чи ти мене не злюбила,
Чи твоя родина?

Я л и н а.

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепися, гультаю!
Бо я іншого маю.

Ч у м а к.

Зірко моя, серце моє,
Світе мій та раю!
Я ж по тобі світом нуджу,
Щодень помираю.

Я л и н а.

Відчепися, чумаче,
Відчепися, бурлаче,
Відчепись, шалапуте!
Бо від тебе дьогтьом чути.

Ч у м а к (*на відході*).

Тяжко мені, нудно мені,
Серце моє рветься...

Одну любив, одну кохав,
І тая сміється.
(Чумак іде геть, а з корчми виходить Гордій.)

ЯВА III.

Я л и н а (одна).
Котилися вози з гори
Та все з барилками,
Сякий-такий чумаченько,
Та й той за дівками.

ЯВА IV.

Ялина і Гордій.
Гор д і й
Котилися вози з гори,
Поламали шпиці,
А вже ж йому не співати
Своїх жалібниць.

Я л и н а.

Ой, любчику
Та Гордієнку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Гор д і й

Я до міста ходив,
Я теличку водив,
За теличку невеличку
Черевички купив.

Обоє разом.

Ой ходім у садок
Та нарвем ягідок,
Будем рвати, приміряти
Черевички до ніжок.

Я л и н а.

Не тисни, навісний,—
Помалесеньку!

Ой цілуй та милуй
Потихесеньку.

Ой іде хтось, іде,
Буде лишенько;
Ой нагни, пригорни
Біле личенько!

ЯВА V

Ч у м а к (*повертаючись назад*).

Ой місяцю, місяченьку
І ти, моя ясна зоре,
Подивіться хоч ви з неба
На лютеє та моє горе.

Одну одним кохав-любив,
І та мене покидає,
Та нелюба, як голуба,
До серденька та пригортає.

Пригортайся, мій нелюбе,
Нехай тобі щастя буде;
А я піду до шинкарки,
До шинкарки та до Одарки.

Ой прийду я до небоги
Та вдарюся об пороги:
Пропадайте, сірі воли,
Сірі воли та круторогі!

(Входить у корчму. За сценою дії скінчились.)

Знов у корчмі.

ЯВА III.

Одарка і Чумак.

Ч у м а к

(Голос: Ой на горі жито, на долині житò.)

А шинкарка, а Одарка!
Дай горілки, вип'ю чарку;
Вип'ю чарку, вип'ю три,
А ти грошей забери.

(Та наливає, він п'є, сідає за столом і співає:)

Чом дуб не зелений?
Бо туча прибила.
Чумак невеселий —
Лихая година.

Як же ж мені, люди,
Зеленому бути:
Був на мені мороз
Великий та лютий.

Як же ж мені, люди,
Веселому бути:
Любив дівчиноньку,
Беруть її люди.

Любив дівчиноньку,
Беруть її люде,
Мені молодому
Пароньки не буде.

Я бідний сирота
На тин похилився,
Вже говорять люди:
Горілки напився.

Ой вже ж мені, люди,
Й горілка не п'ється,
Край мого серденька
Як гадина в'ється.

(До Одарки)

Ти гадино!.. ти, шинкарко!
Чого в'єшся?.. Ні, Одарко!
Танцюй лишень... ну, голубко!
Руки в боки!.. оттак, любко!
Оттак, любко! оттак, любко!

(Підскакує, сидячи.)

Ш и н к а р к а *(танцюючи).*

Я з тобою не пила,
Тебе не боюся,
Не веди мя в будяки,
Бо я поколюся.

Ч у м а к
Поколовся і я,
Така доля моя!

Ш и н к а р к а.
Поведи мя в лободу,
Лобода м'якенька:
Постели мні опанчу,
Бо я молоденька.

Ч у м а к.
Молоденька то так,
Та чим я не-чумак?

Ш и н к а р к а.
Ой, вийду я з лободи
Та скажу дівчатам:
Сім раз була в лободі,
Та ще не багата.

Ч у м а к.
Зате я чумак багач,
Збагачу тебе, не плач!
В мене мажі не убогі,
В мене сірі круторогі;
В мене гроші... нащо гроші?
Чи ж я і так не хороший?

ЯВА IV.

Музика і Чумак.

М у з и к а (на вході).
Добрий-вечір вам!
Чи раді ви нам?
Ой, чи раді, чи не раді,
Добрий-вечір вам!

Ч у м а к.
А, музика! Грай, музика,
Що не знає чумак лиха;
Що я чумак молодий,
В мене жупан дорогий.

А хоч свита, не жупан,
Так усе я таки пан.
Таки пан, таки пан,
Куплю собі меду збан.
Грай, музико!..

Музика.

Пливе, пливе утинятко
По бистрій воді;
Нема, нема порадоньки
Бідній сироті.

Без пароньки-утіноньки
Дунай пропливеш;
Без вірної дружиноньки
Життя проживеш.

І гніздечка-кубелечка
Вити не будеш,
Само одно сиріткою
В морі пропадеш.

Пливи ж, пливи, утинятко,
По бистрій воді;
Нема тобі порадоньки,
Бідній сироті!

ЯВА V.

Ті ж і Ялина з Гордієм.

Ялина (до Музики).

Ой, мамуню, не лай, не лай,
За музику мене не дай!
Бо з музики і з муляра
Нема в світі господаря;

Бо в неділю іде грати,
В понеділок іде спати,
А в вівторок іде пити,
А в середу жінку бити,
А у четвер поправиться,
Коло хати поставиться,

А в п'ятницю купить струни,
А в суботу далі суне.

Му з и к а.

Пливи ж і ти, утіночко,
По мутній воді;
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустоті.

Веселая, вродливая,
Багатого ждеш,
За багатим недолюдком
Сама пропадеш.

Пливи ж, пливи, утіночко,
По мутній воді:
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустоті.

Горді й (до Ялини, показуючи Чумака).

Ой, мила ж, моя мила,
Чим ти йому догодила?
Чим ти йому догодила,
Що ти його підпоїла?

Я л и н а.

Та покинь тее лихо,
Нехай спить собі тихо;
Нехай спить та куняє,
Та мене не займає.

Горді й.

Ой, Ялино, не торгуйся,
Із чумаком поцілуйся!
Ой, Ялино, не скупися,
Із чумаком обіймися!

ЯВА VI.

Тії ж і мати Чумакова.

Чумакова мати (до сина).

Ой, сину мій, сину,
Любая дитино!

Що з тобою, сину,
Бідна сиротино?

Що за люте горе
Тебе, сину, боре?
Промов, моє серце,
Промов, ясна зоре!

Сивий голубоньку,
Зведи головоньку;
Промов хоч словечко,
Любее сердечко!

Соколе сивенький!
Підведи рученьки,
Приголуб, рідненький,
Матінку стареньку!

Ой, сину мій, сину,
Рідная дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино?

(Заслона упадає.)

МІСЦЕ ТРЕТЄ.

Хата чарівниці; на столі миска, а на припічку тріски, дрова
і горшки з зорями.

ЯВА I.

Чарівниця (*одна коло печі*).

Сяду край печі
Посеред ночі,
Накладу трісок
Повен припічок.
Підпалю їх зорями
Ой, зірки, зірки,
Підпалить тріски,

Підпалить дрова
Та з див-дерева,
Дерева кам'яного.

Зіроньки палять,
Трісочки горять,
Зайнялись дрова
Та з див-дерева,
Дерева кам'яного.

Ой, пече, пече!
Підіймай плече,
Підіймай, кагло,
Лівеє крило,
Давай диму дорогу.

Іди, димоньку,
Та до домоньку,
Вийся косами
Під небесами,
Зіронькам поклонися.

ЯВА II.

Чарівниця і Чумакова мати.

Чумакова мати.

Добрий вечір, стара ненько,
Чи здорова поживаєш?
Ой, скажи, скажи, моє серденько,
Де мій синок пробуває?

Чи на морі, в лютім горі,
Чи на тихому Дунаї,
Чи в степу лежить, головка болить,
Чи додому повертає?

Чарівниця.

Не журися, моя доню,
Не журися, бідна мати:
Наллю водиці з семи криниців,
Будеш сина оглядати.

(Наливав. Чумакова мати дивиться.)

Чи бачиш ти, моя доню,
Серед поля ясну зорю?
Ой, то не зоря, то твоє дитя
Та на синьому морю.

Чумакова мати.

Бабусенько, воріженько,
Чогось зоря погасає...

Чарівниця.

Ой, то не зоря, то — твоє дитя
Серед моря потопає.

Біжи ж, біжи, моя доню,
Біжи, доню, аж до Дону;
Ой, подай, подай білу рученьку
• Чумакові молодому.

(Чумакова мати тікає.)

ЯВА III.

Чарівниця одна *(ставить горщик до печі).*

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари первее пиво!
А хто буде пити,
Тому серця не в'ялити,
Тому в парі ходити.

(Ставить другий горщик.)

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари другее пиво.
А хто буде пити,
Тому жити та жити,
Цілий вік не тужити.

(Ставить третій горщик.)

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари третєє пиво!

А хто пити буде,
Той всю тугу позабуде,
Яка була та буде.

ЯВА ІV.

Чарівниця і Ялина.

Я л и н а.

На добрий вечір, та стара ньєко,
На добрий вечір, любко!
Ой, порадь, порадь, моє серденько,
Порадь, сива голубко!

Ой, пішов Гордій та на синій Дін
Та на синєє море,
А мені, мені та молодії
Тяжке горе та горе.

Ой, пішов Гордій та на синій Дін
Та білу рибку удить,
А мене, мене та молодую
Коло серденька нудить.

Ч а р і в н и ц я.

Ой, не плач, не плач, моє серденько,
В сиру землю не бийся;
Ой, стоїть горня коло полумня,
Ой, возьми та напийся!

Я л и н а (беручи горня).

Ой, пиття, пиття, зачаруй життя,
Зачаруй мої муки,
Щоб забула я, щоб не чула я
Ні розлуки, ні злуки.

(Заслона падає.)

МІСЦЕ ЧЕТВЕРТЕ.

Прогалина; з боків горби, а спереду море; на прогалині рибацький вогонь; недалеко від вогню два рибацьких коловороти. Ніч темная і невидная.

ЯВА I.

Два рибаки (*коло вогню*).

Старий рибак.

Ох, а був же я, був, та у батька один син,
Ой, мене батько по неволі одружив.
Ох, а дав мені жону та нелюбляную,
А ще до того неробітливую.
А прожив же я рік, а прожив же я два.
Ой, десь узялась ще й дитина мала;
А я з дому на Дін до донських козаків,
Ой, а із Дону до татарських морів.
Вже не рік та не два як я вийшов з села:
Двадцять два года, як я з Самгорода.
Ой, не жаль мні села, коли б жінка одна,
Жаль мені сина, що дитина мала.

Молодий рибак.

Ой, я сам півгода, як із Самгорода,
Я ж твою жінку та дитину видав.
Ой, жона вже стара, ні кола ні двора,
Ох, а дитина — вже женити пора.
Закохався твій син, а я пару відбив,
Ой, відбив пару та всіх трьох погубив.
Ой, твій син в чумаки, я на Дін в рибаки,
Ой, а дівчина десь пійшла в покритки.
Ой, кажи — не кажи, а на серці печаль:
Жаль чумаченька, та й дівчиноньки жаль.

ЯВА II.

Тії ж і Ялина (*простоволоса*).

Ялина (*кидаючись до Гордія*).

Ой, любчику,
Та Гордієньку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Гордій (з переляку).

Ох!

Ялина (обіймаючи).

Ох-ох-ох, а ми вдвох
Поцілуймося!
Стара мати лягла спати,
Не пробудиться.

І свічки в головах,
І попи у ногах;
Ходім, серце Гордієнку,
Та подивимся.

Гордій.

Здуріла нещасна!
Прости її, боже!
Погубив я душу...

Старий рибак.
Погубив, небоже!..

Ялина.

Погубив, полюбив,
Домовину купив.
Коли ж вона прокинеться
Та подякує?

(Тимчасом на морі потопає Чумак, а на горі видніється Чумакова мати. Блискавка розриває хмари, чути крики.)

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.
Що то, батьку, чути?

Старий рибак.
Та й мені щось причулося...

Молодий рибак.
То вітер, майбути.

Я л и н а.

Рятуйте, рятуйте
Та дошки готуйте,
Кленовії, дубовії,
Щоб до міри були!

З моря.

Рятуйте!

Молодий рибак.
Знову, батьку, чути.

Старий рибак.
Та й мені щось причулося.

Молодий рибак.
То вітер, майбути.

Я л и н а.

Рятуйте, рятуйте
Та яму готуйте,
Широкою, глибокою,
Щоб тепленько було!

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.
Знову, батьку, чути!

Старий рибак.
Та й мені щось причулося.

Молодий рибак.
Не вітер, майбути.

Я л и н а.

Рятуйте, рятуйте,
Свічечки готуйте
Яровії, восковії
На весіллячко!

Гордій.

Що ти мелеш?

Ялина.

Я співаю.

Ти не знаєш, а я знаю,
Що співаю,— то чумак!
Бігла, бігла стара мати
Свого сина рятувати —
Та пропав неборак.
Ой, піду я, нарву зілля
Та зберуся на весілля,
Скоро вийде чумак... (*Іде геть.*)

ЯВА ІІІ.

Рибакки (*одні*).

Молодий рибак.

А поглянь-но, старий батьку,
На правую гору,
Якась мара спускається
Ік синьому морю.

Старий рибак.

Чи не мати Ялинина?

Молодий рибак.

Майбути, що мати,
Кинулася аж до моря
Дурної шукати.

Старий рибак.

Де ж Ялина поділася?

Молодий рибак.

А хто її знає?
Іздуріла, поганая,
І не пропадає.

ЯВА IV.

Рибак і Чумакова мати.

Чумакова мати.

Рибалоньки молодії,
Вчиніть мою волю,
А розкиньте тонкий невід
По синьому морю!

А розкиньте тонкий невід
По синьому живо,
А вловіте чумаченька,
А вловіте сина!

Рибак *(ідучи до коловоротів)*.

Не журися, стара ненько,
Вволим твою волю;
Ой, наш невід на сорок гін
Та в синьому морю.

Молодий рибак.

Тягни, тягни, старий батьку!

Старий рибак.

Тягни, тягни, сину!

Молодий рибак.	Старий рибак.
Тягни мого товариша, А свою дитину.	Тягни свого товариша, А мою дитину.

ЯВА V.

Тії ж самі і Ялина.

Ялина *(з вінком на голові)*.

Запив чумак, запив бурлак,
Запив, зажурився,
Ой, тим же він зажурився,
Без долі вродився.

Нема йому щастя-долі,
Нема йому й волі...

Ой, як пішов по дорогах
Доленьки шукати,
Та не найшов щастя-долі,
Найшов сине море.

А як зайшов серед моря
Та й став потопати,
Червоною хустиною
На беріг махати.

Ніхто ж того чумаченька
Не йде рятувати,
Тільки іде рятувати
Його стара мати.

Зустрінула рибалоньків
Та й стала просити —
Розкинути тонкий невід
Сина уловити.

Рибалоньки молодії
Воленьку вволили,
Розкинули тонкий невід,
Сина уловили.

Тягнуть сина до берега,
Вода з рота ллється,
Його мати старенькая
В сиру землю б'ється.

(Рибаків справді витягають Чумака.)

Чумакова мати.

Ой, на́те ж вам, рибалоньки,
Сюю купу грошей,
Що витягли мого сина —
Який він хороший!

Ялина.

Який він хороший!

Чумакова мати.

Ой, на́те ж вам, рибалоньки,
Сього золотого,
Що витягли мого сина
Та хоч неживого.

Ялина.

Та хоч неживого.

Чумакова мати.

Ой, нате ж вам, рибалоньки,
Ще й солі на страву,
Поховайте мого сина,
Як рибоньку в'ялу.

Ялина.

Як рибоньку в'ялу!

Чумакова мати.

Та висипте, рибалоньки,
Високу могилу,
Щоби було виднісенько
На всю Україну.

Молодий рибак.

Не плач, не плач, стара ненько,
Не завдавай жалю;
Ой, то чумака нещасливий,
Я й так поховаю.

Старий рибак.

Не плач, не плач, стара ненько,
Не завдавай жалю;
Ой, то мій син ріднесенький,
Я й так поховаю.

Ялина (*кидаючись у море*).

Ховай, ховай, Гордієнку,
Ховай, стара нене,
Та на рідній Україні
Спом'яніть за мене!
(Заслона падає.)

(1871 р., мая і квітня).

**ПЕРЕКЛАДИ
І ПЕРЕСПІВИ**

ВІЩИЙ ОЛЕГ

I

Не у гості, а на кості
Ходили Козари.
Та не пиво ж і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрався Олег віщий
На вражу недолю,
Їде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня цареградська,
Шелом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.
Олег їде чистим полем,
Грає білогривий,—
Але хто ж то коло гаю,
Як молоко, сивий?
Лиш палиця коло нього
Та гуслі без струнів...
То великий старець божий,
То віщун Перунів.
І Олег до того старця
Коня повертає,
Через сідло поклонився,
Віщуна питає:
«Скажи мені, старче божий,
Перунів пророче,
Чи живо я, чи не живо

Сплющу свої очі?
І не бійся і не тайся,
Я дармо не схочу,
Я за слово правдивее
Тебе озолочу...»—
«Та мені то,— віщун каже,—
Нічого боятись,
А золотом твоїм, княже,
Не озолочатись.
Срібла, злата не ношу я,
Князів не боюся,
А щó буде із тобою,
Я не потаюся.
Ти щасливий, пане княже,
Недолі не знаєш,
Та, як будеш умирати,
Мене спогадаєш.
Твоя слава тепер ходить
Помежи землями,
В Цареграді прибиваєш
Ти щити на брамі.
Тебе, княже, не спиняють
Ні яри, ні гори,
Затихає під тобою
І синєє море.
Твої броні золотої
Мечі не рубають,
І остріі вражі стріли
Помимо літають.
Під тобою й білогривий
Чинить твою волю:
То літає, як крилатий,
По вражому полю,
То спиниться, як камінний,
Як вудила здвинеш,—
А все-таки ти від нього,
Ти від коня згинеш!»

І подумав Олег віщий
Та й не довіряє,
Через гриву похилився,
Із коня злізає,
І крутую шию гладить

І став промовляти:
«Ой, коню мій, вірний коню,
Ой, брате мій, брате!
Не ти ж мене, вірний коню,
З Новгороду того
Привіз мене до Києва,
До Дніпра старого?
Не з тобою ж я, мій коню,
Літав через гори,
Не з тобою я, мій коню,
Ходив і за море?
І не в твоїх же стременах
Я стояв ногами,
Коли щита в Цареграді
Прибивав до брами?
Тепер годі, вірний коню,
Годі, милий брате,
В золоті твої стремена
Мені не ступати!..
У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти
І з тобою в чистім полю
Вітром не летіти...
Гуляй собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену паполому¹
Коня одягніте,
І давайте йому пити
Із мої криниці,
І давайте йому їсти
Ярої пшениці!..»
І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого — вороного
Князеві подали.

II

Ба, надходить і проходить
Не час, не година,
Аж гуляє Олег віщий,

¹ Па по ло ма — попона.

Гуляє дружина;
І срібнії й золотії
Чари вихиляють,
І давнії і новії
Бійки споминають...
«А що ж кінь мій білогривий?» —
Олег запитався.
«Не питайся, милий княже!» —
Слуга обізвався,—
«Давно уже білогривий
Гуляє на волі,
Коло Дніпру широкого
На чистому полі;
І вовки його годують,
Птахи доглядають,
Буйні вітри його чешуть,
Дощі вимивають,
І на ньому уже, княже,
Зіллям зелениться
Не зелена паполома —
Зелена травиця.

І тримає Олег чару
Та й не вихиляє,
Похилився головою
Та й собі гадає:
«Не чекав же мої смерті,
Згинув білогривий,
А де ж слова твої віщі,
Віщуне ти сивий?»
І поїхав Олег віщий,
Поїхали гості.
Коло Дніпру на березі
Оглядають кості.
Там дощі їх вимивають,
Порох присипає,
І над ними буйний вітер
Траву хилитає...
І Олег на білий череп
Наступив ногою
І говорить: «Спи, мій коню,
В мирі та спокою!
Спи, мій коню, у спокою,

Піском засипайся,
Жовтим піском засипайся,
В траву завивайся;
Та не жалуй на Олега,
Що він тебе кинув,
Що без нього ти без слави
Серед поля згинув...
Не на князя, коню, жалуй,
Не на пана свого,
На віщуна, коню, жалуй,
Віщуна старого!..»

Але знати, пане-брате,
Того не бувало,
Щоби слово віщунове
Дармо пропадало.
І ще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гніздо собі звила.
І тільки лиш Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка із черепа
Вже діри шукає.
Олег череп наступає,
Похитнути хоче,
А гадюка із черепа
Пнеться через очі...
Олег мову починає,
З віщуна сміється,
А гадюка із черепа
І пинить і в'ється...
Олег мови не кінчає,
Скочив як на муках,
Йому в ногу засмокталась
Чорная гадюка.
І промовив Олег віщий:
«Твоя правда, сивий!
Згубив мене мій кінь вірний,
Мій кінь білогривий!»

* * *

Зеленіє на могилі
Свіжая дернина;
Над Олегом п'є-гуляє
Сивая дружина.
І срібнії й золотії
Чари вихиляє
І давнії і новії
Бійки споминає.

25. I. 1860.

СНИ

Переспів з Лермонтова

Стоїть сосна одинока
На голій вершині,
І під снігом, на півночі,
Сниться сиротині.

Все полудень, ясний, теплий,
Долина глибока
Та джерела живучії
Та пальма висока.

(1861?)

ДЕМОН

Поєма Лермонтова

ЧАСТКА ПЕРВА

I

[¹ Похмурий демон, дух одлучний,
Над грішним миром пролітав,
І рій тих спогадів найлуччих
Йому з колишнього зринав —
Про дні, коли в ясній оселі

¹ Уривки, взяті в дужки, дописані пізніше М. Старицьким.

Сіяв він, ясний херувим,
Коли по чистій, синій стелі
Комета бігла перед ним
І помінятись з ним любила
Усміхом щирим, привітним:
Коли в жадобі, що палила

Його до знання, він зорив
Крізь тумани довічних днів
На божії пишноти й чари,
Й зірок розкидані отари
В безодній обширі слідив;
Коли він вірив і любив,
Щасливий дух первостворіння,
Не знав ні злости ні зневір'я,—
І не страхав тоді його
Віків ряд марних... і багато,
Багато дечого... й всього
Не мав він сили пригадати.]

II

В пустелях світа він блукав
Давно без заміру й спочину,
І вік за віком оглядав,
Як за годиною годину.
Землі слабої володар,
Він сіяв зло — та без потіхи:
Могучим силам не було
Ані запину ні поміхи,
Боротися нема кому...
Й зло надокучило йому!

III

[І над вершиною Казбека
Вигнанець з раю пролітав.
Під ним, немов кришталь, здалека
Снігами вкритий шпиль сіяв.
А там глибоко десь чорніла
Крива розщілина страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Дар'яла хвиля навісна
Та Терек плигав, як левиця

Запіняна, і піна та
Космами падала з хребта,
А він ревів. І звір і птиця,
Що там кружляє в висчині,
Ревіння хижее вчували,
А золоті хмарки, ясні
Аж із палкої сторони
Його на північ проводжали.
І скелі скупчені, смутні
Над ним схилялись голозами,
Немов в таємничому сні,
Та хвилі стежили. Рядами
По скелях замчища з шпилями
Дивились грізно в тумані:
Сторожовії велетні
Кавказу вільному до брами:
І хижо й пишно разом мир
Там красував... Так недовір
Окинув все зневажним оком
Творіння боже, кільки зміг,
І на чолі його високім
Ніякий одслід не поліг.]

IV

Минули дикії вершини,
І перед ним іздалеки,
Мов тії пишні килимки,
Засяли Грузії долини.
Край чарівний! Старі руїни
І полусоннії річки,
Що по каміннях тихо грають,
І дикі рожі, де співають
Свої любовщі пташечки,
І тінь крислатого чинару
І невмираючі плющі,
І затінки, куди в кущі
Ховається олень од жару;
Тепло і світ, життя і рух,
Квіток і смирни милий дух,
Полудня пал і пестош ночі
І зорі — мов дівочі очі...
Так дивні ж дива божих рук

В душі пекельній не збудили
Ні думки нової, ні сили;
І щб́ одлучний оглядав,
Все зневажав, всім гидував.

V

Крові і сліз своїх підданих
Не жалував старий Гудал,
І дім високий, дзір широкий
Коло Арагви збудував.
Там на одскалинах щоранку
Встає велична тїнь од замку,
І вниз од башти до води
Рябіють сходи, і туди,
В чадру сховавши свою вроду,
Тамара сходжує по воду.

VI

Бувало мовчки сумний дїм
З гори дивився на долини,
Тепер велика учта в нїм...
Бренчать цимбали, ллються вина.
В Тамари сватання. Гудал
Усю родину поскликав.
На крізлі, вкритій килимами,
Сидить Тамара молода,
Немов та квітка між квітками;
Кругом дівчата — співи, смїх,
І час за часом між потїх
Спливає. Сонечко сіда.
Дівчата плещуть. Молода
Схопила бубон і рукою
Вертить його над головою;
Сама ж то разом поплине,
То, мов закохана, стане,
Гарячими очима гляне,
Живою брівкою моргне;
То вигнеться, мов тая лізка,
То знов, як човник по ставку,
Сковзне по м'якім килимку
Ії манесенькая ніжка.

А усміхнеться, то й не знать,
До чого сміх той прирівнять:
Воно б сказати, із-за хмари
Виходить місяць молодий
І розливає свої чари
На хибку воду... так куди
Його рівняти до Тамари!

VII

Клянусь я промінем зорі,
Сіянням сходу і заходу —
Ані єдиний із царів
Таких очей та милих брів
Не цілував іще ізроду;
Та і гаремний водоплив
Своєю милою росою
Ні разу душною порою
Такого стану не кропив;
Ані чия рука земная
Крутом високого чола
Коси такої не плела...
Та що й казати? У цілім краю,
Клянусь, як світ позбувся раю —
Краса така ще не цвіла!

VIII

Останній раз вона гуляла
У батька рідного Гудала
І веселилась, як своя;
А завтра, завтра... що за доля!
Чужая хата і неволя
І незнайома сім'я!
І думки різні, як хмари,
Міняли личенько Тамари.
Зате у неї кожний рух
Такий був простий, любий, милий,
Такий живий та повний сили,
Що най і сам нечистий дух,
Літаючи, на неї гляне:
І тому в серці тьмяно стане...
Він давніх братій спом'яне
І одвернеться — і зітхне...

ІХ

І дух поглянув... По хвилині
З його сердешної пустині
Знялися дивні голоси.
Темряві хмари позчезали,
І ясні зорі заблищали
Добра, кохання та краси.
І довго дух зорив очами,
Не навтішався дивом тим;
Немов ті зорі за зорями,
Снувались думи перед ним —
Все думи давні, думи нудні...
І не злітає дух заблудний,
Немов прикований, стоїть.
А серце стогне, завмирає
І мовою невинних літ
До нього знову промовляє;
І став лукавий, і не знає,
Навіщо б думку навернуть?
Себе самого омануть? —
Та слів не має оманути:
Її покинуть, позабуть? —
Не дав бог сили позабути;
Та хоч би бог йому й давав,
Так він тепер би не прийняв!

Х

А молодий іще до дня
Сідлає карого коня,
До молоді поспішає,
І до вечірньої зорі
На сіножатні береги
Ріки Арагви прибуває.
За ним верблюдів довгий ряд
Під багатенними дарами
Насилу плутають ногами
Та брязкоталами бряжчать.
І славний дідич Синодала
Перед веде як ватажок.
Пристав, мов литий, поясок;
Пістолів, шаблі і кинджалу

Оправа золотом блищить;
Ружйо з нарізками стирчить,
І вітер грає рукавами
Його нового жупана;
Жупан увесь у галунах,
Сідло гаптоване квітками,
Уздечка в китицях, а кінь,
Кругом запінений, як змії,
Син вільний, жвавий Карабаху,
Хропе і коситься од страху.
Трудна дорога надійшла:
Направо річка скаженіє,
Наліво — прикрая скала...
Проміння гаснуть, вечоріє;
Густий туман встає з води —
Став поганяти молодий.

ХІ

Аж от, на самім роздорожжі
Мала каплиця: з давніх літ
Плющем повитая стоїть,
І в ній лежить угодник божий.
Так з того ж часу — все одно,
Куди хрещений не спішиться,
До ворогів чи до гостей,
А до угодника костей
Усе заходить помолиться.
І та молитва всіх спасала
Од бузувірського кинджала.
Молилися батьки й діди
І вся родина молодого;
Та самовірний молодий,
По наущенню духа злого,
Не зупинився край святого.
Він до коханої хапався
І в мислях з нею цілувався
Та і забувся помолиться.
Аж от, направо, з-за гори,
Мелькнув один, ось два і три,
А далі й бахнула рушниця.
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,

Поправив шапку і, як птах,
Вперед полинув між горами.
А се — знов бахнуло в горах...
Розлігся стогін по долині...
Недовго билися грузини —
Кінчали справу на ножах.

XII

Кінчилась справа — і докупи
Верблюди збилися, стоять
І сумно дивляться на трупи.
А вже над трупами креслять
Свої круги голодні птахи...
Не поховають їх монахи
Під плитами в монастирі.
І рідні сестри й матері
До них не прийдуть помолиться;
Зате на праведних кістках
Колись стоятиме каплиця,
І плющ зелений по боках,
Мов сіткою, її обкине,
І перехожий по горах
Не раз помолиться й спочине.

XIII

А карий пташкою летить,
Бряжчать опущені вудила,
Мотається густа грива,
І сивий порох з-під копит
Високими стовпами в'ється,
І кров і піна на коні;
А в золотому стремені,
На гриву схилений, трясеться
Убитий лицар. Кров не ллється,
Вона застигла, як смола,
На кінській гриві. Кінь із бою
Поніс було його стрілою,
Так куля ж вірною метою
Його і в темряві знайшла.

XIV

Гудал наляканий схопився.
А за Гудалом і весь рід:
Та чий же кінь то повалився
Коло самісіньких воріт?
І що за лицар нещасливий
Лежить на карому коні?
Нога застигла в стремені,
Рука схолонула на гриві...
Недовго ждав його Гудал,
Недовго й мила виглядала;
Він слово дав і не зламав,
Прибув на вечір до Гудала...
Та вже до суденного дня
Не сяде більше на коня!

XV

Як божий грім, упала кара
На всю Гудалову сім'ю;
Старий сумує, а Тамара
Не бачить світа од жалю.
Аж от, вечірньою добою,
Зачула голос над собою:
«Не плач, дитятко молоде!
Твоя сльоза не упаде
На труп живущою росою...
Вона лиш очі стуманя
Та біле личко опала,
А він не чує і не знає
Ні твоїх мук ані жалю.
Він там далеко, у раю,
Як біла хмаронька, літає
І чує дивні голоси,
І для небесної краси
Красу земную забуває.
Повір, що світ такий пустий,
Така пуста його утвора,
Що він не варт і краплі горя
Такого янгола, як ти.
[В повітровім океані,
Без стерна і без вітрил,

Тихо плаває в тумані
Ціле займисько світил.
І в полянах неомірних,
Без ознаки і сліда,
Хмарок ясних, непокірних
Пробігаються стада.
Час зустрічі, час розлуки
Ім — ні втіха, ні печаль;
Ім — що буде, то не мука,
Що було, того не жаль!
Під годину злої долі
Іх собі ти спом'яни,
І в недолі будь без болі
Та без жалю, як вони!]

Як тільки ніч густую сітку
Понад Кавказом розвине;
Як тільки світ в її намітку
І завинеться і засне;
Як тільки вітер підійметься
І по травиці зашумить,
І пташка сонна стрепенеться
Та защебече й полетить;
Як під зеленою вербою,
Облита пізньою росою,
Нічна квітка розцвіте
І ясний місяць ізійде
Над піднебесною горою:
Я кожний раз із висчини
До тебе буду прилітати
І давнії та чудні сни
На сонні очі навівати».

XVI

[Занишкли речі; десь надалі
Ще голоси їх завмирили.
Тамара скочила, бліда,
Та полохливими очима
Навколо дико погляда;
У неї стисло під грудима
Новим болінням, на чолі
Тривога грала, і її
Ні до нестяму ні до страти

Було не можна порівняти.
Немов вся разом зайнялась,
Її вся кров огнем взялась;
Душа, ламаючи кайдани,
Кудись линула, де в тумані
Іще бринів чудовий глас.
Вже перед світом її очі
Жаданий сон якось стулив;
Але ж і він гадки збури
Якимсь-то маревом пророчим:
Пришлець з туманом на чолі,
Блистячий дивною красою,
Схилився над нею головою,
І оком смутним на неї
З таким коханням він дивився,
Немов за нею б то журився.
То був не янгол з висоти,
Її зборонник пресвятий —
Вінець з проміння дорогого
Не покрашав чола ясного;
То був не з пекла сатана,
Злобливий мучень. Ні! він схожий
На вечір був ясний, погожий:
Ні світлий день, ні ніч смутна!..]

ЧАСТКА ДРУГА

I

[«Ох, тату, батеньку рідний!
Не лай, не жур мене! Погрози
Покинь! Я плачу. Бачиш сльози?
Не перві, соколе, вони!]
У мене любий під землею:
Скажи ж моїм ти женихам,
Що я їм серця не оддам,
Що я не буду нічиєю;
Що з того дня, як милий труп
Ми закопали під горою,
Мене напав лукавий дух
І не дає мені спокою:
Чи на годинку задрімну —

Сумнії сни до світа будять,
Чи говорити що почну —
Мої думки далеко блудять;
Мене огнем пече щомить,
Я сохну, в'яну, як билина;
В мене оттут, оттут болить!
Чи я ж у тебе не дитина?..
Не жур мене, не лай мене,
Оддай мене до монастиру,
Молитись буду богу щиро,
То бог помилує мене.
Для мене світ краси не має,
Мені на світі тягота,
Нехай же келія свята
Мене живою поховає!»

II

І в монастир, помежи гори,
Тамару бідну одвели.
І волосянії убори
На юні перса надягли.
Але ж і жорстка волосіння,
Як перед тим бувало шовк,
Не подавала їй спасіння
Од грішних мислей та думок.
Бувало молиться сірома
Коло святого вівтаря,
А співанка давня, знайома
По думці ходить, як мара;
Або у самому кадилі
Приставиться бувало милий
І, як зоря, горить, горить...
Та тільки душу туманить.

III

В яру, меж дикими скалами,
Чорніє давній монастир;
[Чинар розкладистий, густий,
Стрункі тополі геть рядами
Його укрили. В гущині
Біліє мур. Як сонце пада

За гори сині, на вікні
Там часом блимає лампада;
А в холодку кругом хрести
Святих черниць. Квіткам цвісти
Було там любо. А за ними]
По голім каменю з вершини
Вода погожая біжить
І ллється тихо на долину,
І дикий терен і калину
Живими бризками росить.

IV

[На північ видко було гори.
Вони, коли погаснуть зорі
І сонце новий світ несе,
Коли глибоко десь в долині
Димок синесенький повзе,
А дзвін і стогне і реве,
До церкви будячи грузинів,
Коли арменка йде здалі
По воду тихою ступою,—
Тоді верхів'я сніжняні,
Немов ті хмароньки, ясною
Вишнево-синьою стіною
В прозорій слались глибині.
А коли проміні рум'яні
Увечір гасли всі вони
Були в рожевій пелені.
Один Казбек в шлику срібрянім,
Кавказа гордий, дужий цар,
Стояв сумний повище хмар.]

V

Так серце ж грішнее Тамари
Нечисті думи закували;
І божий світ не веселить;
Потемотніли зорі-очі,
Її бездольную в'ялить
І сонця світ і темність ночі.
Бувало тільки з-за горбка
На землю ніч спадати має,

Нещасна вже до божника,
Як божевільна, припадає
І плаче й стогне, як мара...
А подорожній проїжджає
І думає, що то в горах
Злий дух прикований конає...
Та швидше коні поганя.

VI

Бліда, помучана, сумна,
Тамара часто край вікна
Просиджує і дні і ночі...
В далеку даль затопить очі
І цілий день сумує, жде.
[Недармо ж сні її пестили,
Недармо ж той з'являвся їй,
В чиїх очах був смуток милий,
В чиїх річах був непокій.
Одно їй випало — нудитись,
Сама не відає, чому?
Захоче богу помолитись —
А серце молитися йому!
Нещасна звалиться в постелю,
Але ж і постіль не свіжить:
Огнем їй подушка горить,
Мов пеклом хто дихнув в оселю!]
Вона зривається, тремтить,
Палають груди — ні дихнути,
Не видко світа — тьма густа...
І блудять руки пригорнути,
І поцілунку ждуть уста.

VII

Сховалось сонце за узгір'я,
Туман по Грузії осів:
На монастирській подвір'я
Одлучний янгол прилетів:
І довго, довго він не смів
Святого місця дотикатись.
Була година, що хотів
Од злої думки одцуратись.

Як хмара чорний та сумний,
Він ходить все коло стіни
І за нечутними стопами
Йде шепіт тихий між листами.
А далі глянув на вікно:
Аж мила жде когось давно
З гарячим серцем та устами.
[От, стихло все... а се здалі
Чудово гуслі загули,
І пісня тихо зачалася; ♦
Вона мов смутком поїнялася,
І звуки ті лились, лились —
Немов з сумних очей чергою
Сльоза спадає за сльозою.
І разом співи ті були
Такі ласкаві, чарівні,
Немовби янголи святії
Ту пісню склали для землі.
Здавалось, сам ясний, крилатий
З святого неба прилетів,]
Старого друга привітати
І про діла забутих днів
Почав, сумуючи, співати —
Важкую думу розважати.
[Одлучний дух спинився враз,
Припав чолом до муру тихо...
І з його грудях в перший раз
Заворушилось давне лихо:]
Його огнем ніби пече,
Летіти хоче — й не злітає,
Крило на місці застиває,
Не підіймається з плечей,
І із погашених очей
Сльоза гарячая спадає.
А де скотилася вона,
Йї до сього часу край вікна
Лежить важка, камінна плита,
Наскрізь пропалаяна й пробита.

VIII

І входить він любити радий,
Душа одкрита для добра,

І думає — прийшла пора
По правді знову жить без зради.
Та як кохана ж то прийме?
Чи приголубить, привітає?
І сум і страх його бере,
І холод душу обіймає.
Ввіходить він, аж перед ним
Стоїть небесний херувим,
На нього ясно поглядає:
Блищить правдивее чоло,
А білосніжнеє крило
Убогу душу покриває.
[Й на духа темного упав
Той промінь радісного світа,
І замість тихого привіта
Його докором привітав:]

ІХ

«Облудо світа вікова!
Хто звав тебе до сього двору?
Заблудних душ по сюю пору
І не було в йому й нема.
Чого ж ти в пізнюю годину
Морочиш божую дитину?
Хто звав тебе?» — А сатана
На нього глянув із-під лоба,
І по душі пекельна злоба
Знов полилась, як трутину.
«Вона моя!» — промовив грізно:
«Покинь її! вона моя!..
Боротися за нюю пізно.
І нам обом ти не суддя!
На серце, повнее гордині,
Я наложив печать свою;
Не місце тут твоїй святині —
Тут я паную і люблю!»
І янгол смутними очима
На бідну жертву позирнув
Й, махнувши знехота крилами,
В блакитнім небі потонув.

Х

Т а м а р а

[Ой, хто ти? річ твоя негожа.
Чи пекло жде тебе, чи рай?
Чого ти хочеш?

Д е м о н

Ти хороша!..

Т а м а р а

Та хто ти? хто? Одповідай!]

Д е м о н

Я той, кого ти виглядала
І цілі ночі й цілі дні,
Чия душа тобі шептала,
Чию ти душу розгадала,
Кого ти бачила вві сні.
Я той, чий вид надію губить,
Що тільки, тільки розсвіне,
Я той, кого ніхто не любить
І все живучее клене.
Я той, котому довіку
Нема ні міри ані ліку.
Я миру — бич, добру — поріг,
Я ворог неба, ворог долі,
Я пан знаття, я дідич волі,
І я — припав тобі до ніг!
О світе тихий мій, коханий!
Прийми мене хоч із жалю:
Тобі приніс я перші рани.
Й сльозу найпершую мою!
Ти можеш знову прихилити
Мене до неба і добра;
Твоєю ласкою покритий,
Я міг би знову, як зоря,
По небу ясному ходити.
Прийми мене! прийми, молю!
Тебе пекельно я люблю!
І скоро я тебе zobачив,
То й зараз в серці знеповажив

Несмертну душу я свою,
І я позаздрив мимоволі
Отій земній короткій долі:
Не жить, як ти, зробилось жаль,
Без тебе жить — бере печальь...
[І в серці знов кохання мука,
В очах сподіванки сльоза,
І давня туга, мов гадюка,
В старії рани заповза.
І що без тебе вічні віки,
Мої державища безлікі,
Що я за усміх твій оддам?
Якийсь сумний, порожній храм!]

Т а м а р а

Од мене далі, дух негожий!
Я віри ворогу не йму!..
Царю небесний! Ох, не можу..
Отрута в серці і в уму.
Забула я молитву божу,
Забув мене й небесний цар...
Послухай! Ти мене загубиш,
Твої слова печуть, як жар...
Скажи ж: навіщо мене любиш?

Д е м о н

Нащо́, для чого? не питай...
В твоїх очах і пекло й рай;
Для тебе гордо я скидаю
Вінок терновий з голови
І все колишне забуваю.
Чи знаєш ти: як я кохаю —
Так не кохатимете ви?!
Люблю одвіку і довіку,
Люблю тебе, моя краса,
Як тільки люблять небеса
І не любити чоловіку!
З початку світа образ твій
В моєму серці наболівся,
Передо мною він носився
У порожнечі віковій!
У первім руху світозім
Мені ім'я твоє звучало,

І в небі яснім та святім
Тебе одної неставало.
Ой, якби ти могла дійти —
Так ні! не можеш ти спізнати,
Яка то тяжка тягота —
Усе життя, віки, літа
І панувати й горювати,
За зло й добро не мати плати;
Для себе жити дні, віка,
Нудити світом і собою
Й тою тяжкою боротьбою,
Що без покори й без верха;
Усе жаліти й не бажати,
Все знати, відати кругом,
І проти волі зневажати,
Та все ненавидіть гуртом.

Заледве праведнеє слово
На мене ворог мій нарік,
Обійми світу молодого
Мене покинули повік...
Синіло небо глибиною,
Ходили зорі підо мною,
Облиті світом золотим,
Вони на мене поглядали,
І всі мене не пізнавали,
Що я їх давній побратим.
Таких, як я, братів нужденних
Я на пораду покликав;
Але ж очей і видів темних
Уже я й сам не пізнавав.
Я з розпачі махнув крилами
І полетів поміж горами...
Куди ж летів я і за чим?
Весь світ для мене став чужим
І рідні брати ворогами:
Оттак бурхливою порою
На синім морі корабель
І без вітрила й без весел
Пливе глибокою водою;
Оттак у літній ранній час
По небу синьому не раз
Пасмо розірваної хмари

Одно, без друга і без пари,
Летить без місця і сліда,
Бог знає — звідки і куда.
Недовго ж я і світом правив,
Недовго світ гріху учив,
Усе достотнее неславив,
Усе найкращее сквернив;
Я полум'я святої віри
У ньому швидко погасив:
Чи ж вимагали моїх сил
Самі безглузді й лицеміри?
І на погибель і на страх
Пішов блукать я по горах,
Блудячи в темну ніч зорькою,
І вершник, спізняний порою
Та збитий в сторону огнем,
У прірву падав із конем,
На поміч звав, і слід кривавий:
За ним по кручі червонів...
Але й сі лютії забави
Не все подобались мені!
[Борючись з бурями, часами
До неба порох я збивав,
І попід хмарами шугав
Між блискавками та громами,
Аби в боротьтю як-небудь
Нудоти збутися німої,
Втекти од думи вікової
І незабутнее забути!]
Що ваші муки, горе, болі
Старих і нових поколінь
Перед годиною одною
Моїх невідомих болінь?!
Що люде всі? життя їх, путь?
Вони пройшли, вони пройдуть!
Надія є: жде правий суд;
Простити може, хоч осудить!
Моя ж журба за мною всюди,
І їй повік кінця не буде —
Вона не ляже у землі!
Вона то ластиться, мов змії,
То страшним полум'ям палає,
То на пекельнії думки,

Як на холоднії кістки,
Холодним каменем спадає!

Т а м а р а

Що́ боління ті німі?
Ні їх, ні скарг мені не треба!
Ти согрішив...

Д е м о н

Чи ж проти тебе?

Т а м а р а

Нас можна чути...

Д е м о н

Ми самі

Т а м а р а

А бог святий?

Д е м о н

Не вір, Тамаро:
У бога небо — не земля.

Т а м а р а

А пекло, мука, вічні кари?

Д е м о н

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я.

Т а м а р а

Хто б ти не був на тому світі,
А я, забувши супокій,
З якимсь прихилом мимохіті
Твій голос слухаю м'який.
Але як річ твоя лукава
І маниш ти, то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
Нащо тобі душа моя?!
Невже я небу найдорожча,

Невже найкраща я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не знає, що то — гріх!
І до їх праведного ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічая рука!
Ні, присягни тут... поклянися,
Кажі... я мучуся... дивися:
Ти бачиш марення мої —
І смуток їх в душі лякаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
І очі жаль пройме твої!
Клянись, лукавії заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
І клятьби вірної нема?

Д е м о н

Клянусь я первим днем створіння,
Клянусь останнім світа днем,
Клянусь срамотою злочиння
І правди вічної огнем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Подуги¹ маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
І знов розраєнням страшним,
Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені спомогих,
Мечами янголів беззлобих,
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом і землею,
Пекельним щастям і райським,
Останнім поглядом твоїм,
Сльозою першою твоєю,
Ласкавих уст твоїх диханням
І хвилями шовкових кіс;
Клянусь залассям і стражданням
І тим коханням, що приніс!
Я зрікся мстивості старої,
Забув гординю я і зло,
І вже лестивості трутної

¹ Подуга — перемога.

Не буде вадити жало!
Я хочу з небом помиритись,
Кохати хочу і молитись,
Я хочу вірити добру.
Сльозою каяння зітру
З чола, що пада пред тобою,
Огонь небесного кляття,
І мир в темноті й супокою
Нехай без мене доцвіта!
Повір: тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів;
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я власть своєю зложив.
Твого кохання жду, як дара,
І віки вічні дам за мить:
В добрі і злі, повір, Тамаро,
Ніхто мене не затлумить!
Тебе я, вільний дух обширі,
Візьму в надзоряні краї,
І будеш ти цариця в мирі,
Найперша подруга мені.
Звідтіль зоритимеш без жалю,
Землі й сльозини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічної краси,
Де все переступи та страти,
Де притул пострасті й гріху,
Де не здолають ні помщати
Ані кохати без страху!
Хіба ж не знаєш, що таке
Людське кохання хвильове?
Крові збуріння молодеє,
Так за годиноньку ж сливе
Холоне серце зимове!
Хто встоїть супроти розради,
Як нуд охопить навісний,
Проти жіночої понани
І привередливих тих мрій!
Ні! не тобі, моїй дружині,
Судила доля наперед —
Зів'яти мозчки тут в долині,
Рабою ремства й приверед
Юрби холодної німої —

Друзів і ворогів твоїх,
Між праці будньої, тяжкої
І сподіваній незбутних!
Не згасне марно світ очей
Твоїх за муром сим високим,
Серед молитов одиноких,
Чужих для неба і людей!
О ні, хорошеє створіння!
Твій — кращий шлях, а сей — покинь!
Тебе ждуть інші боління
І інших нестямів глибінь.
Покинь допрежні всі бажання,
Оту мізерію, людям;
Бездню гордого я знання
Тобі за те навзаєм дам.
Мені підлеглих духів зграю
Я приведу до ніг твоїх,
А на послуги покликаю
Прислужниць легких, чарівних.
Для тебе, зіроньки ясної,
Вінець золотистий я схоплю,
Візьму з квіток роси річної
І тими перлами скроплю;
Західним променем блискучим
Твій стан гнучкий я обів'ю,
І духом чистим та пахучим
Навкруг повітря напою.
Довічно пісню чарівную
Тобі співати буду я.
Чертоги пишні побудую
Із туркусу та кришталя.
Пірну униз на дно морськеє,
За хмари високо злечу,
Тобі я дам все, все земнеє —
Кохай мене!]

XI

І він нечуть
До уст Тамари молоді
Уста гарячі притулив,
І просьби, грізби, жалі, болі
Словами-чарами залив.

Пекельний взір невинні очі
Палив огнем, і серед ночі
Над нею саме він блищав,
Неодхилимий, як кинджал.
Лукавий Демон гору взяв,
І поцілунка яд укритий
У саме серце перейшов,
І крик тяжкий, несамовитий
По сонних келіях пройшов.
Тут все було; любов і мука,
Мольба остання перед ним,
І несподівана розлука
З життям хорошим, молодим...

ХІІ

На той час сторож богобойний
Ходив понуро край стіни,
Та, дивлячись на кельї сонні,
У дошку мідяну дзвонив.
І коло келії одної
Він зупинився тихо, став
І, засмутившись, не підняв
Руки до дошки голосної,
Та довго, довго не рушав;
Здалося, ніби він чував
Крізь тишу уст палке стопління,
Зненацька — крик якийсь, стогніння,
І страх його опанував,
І над старою головою
Заграли грішні думки...
І ждав він довго під стіною;
Так зникло все. Оддалеки
Одні нагірні вітерки
Розмову листя заносили,
Та з берегами говорили
Невгомонливі річеньки.
І до угодника святого
Старий молитву став читать,
Аби покусу духа злого
Од свого серця одігнать,
І неспокійною рукою
Пережрестив своє чоло,

Та знову мірною ступою
Край сонних келіїв пішов.

.

XIII

Як Пері¹ сонна молода,
Вона лежала в домовині,
Якась спокійна та бліда,
Біліша снігу й полотнини.
Здавалось, ніби задрімнуть
Її закрилися очиці,
І для обуди тільки ждуть
Чи поцілунку, чи зірничі.
Та дармо й промінь золотий
У очі темнії світив,
Даремно кривні Тамари
Уста холодні цілували,
А смерті вічну печать
Уже несила розламать!

XIV

І все, що жило та кохало,
Що так до серця промовляло,
Тепер один холодний прах.
А на заклеплених устах
Невідома, як та могила,
Якась ухмілка ще світила,—
Але ж нащо вона й яка?
Чи сміх над долею лихою,
Чи недовірливість гірка,
Чи тягота життям, собою,
Чи з небом розгородь тяжка —
Про те невідомо нікому,
Хіба йно богові одному.
А так до себе і манить,
Як написи старезних плит,
Де, може, буквою чудною
Закрита казка давніх літ,
Ознака мудрості земної,
Глибоких дум забутий слід.
І довго бідного створіння

¹ Пері — міфологічна істота, подібна до русалки чи мавки.

Не дотикався янгол тління,
І довго біла та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармуром Тамара,
Таємная, як смерть сама,
Убрана вся, мов на весілля;
Квітки рідні, пахуче зілля
Над супокійною округ
Ллють чарівний, пахучий дух
Та, стиснуті її руками,
Немов прощаються з лугами.

XV

Пора ховати. Дзвін реве;
Збираються набожні люди;
Старий Гудал волосся рве
І молиться і б'ється в груди:
А далі в тузі на коня
Останній раз понуро скочив,
І з тілом рушила рідня
На цілих три дні і три ночі.
[Серед гробків її дідів
Для неї яма вже стояла.
Якийсь із прадідів Гудала,
Рабовець¹ сіл і хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
І покаянный час настав,
Поставить церкву обіцяв
На самім дикім тім'ї скелі,
Де проміж фуги, що гула,
Часами чувся клект орла,
І незабаром на вершині
Серед заметів снігових
Знялись святого храма стіни,
І в них, спокутуючи гріх,
Той лиходій ліг в домовині.
З тої пори на скелі там
Зробилось любе кладовисько;
Буцім з того, що небо близько,
Тепліше буде мертвецам;

¹ Рабовець — грабіжник.

Буцім спокійніш буде спати,
Як далі людський рух і стук...
Даремно! вмерлим не чувати
Ні бувших радощів ні мук.]

XVI

Повище гір, повище хмари
Один із янголів святих
Летів на крилах золотих.
Він душу грішную Тамари
До свого лона притуляв,
Йї страх і боязнь розганяв
Своїми дивними словами
Та нестерельними сльозами
Смертельні плями обмивав.
І за зорями золотими
Уже їм рай заманячів,
Аж от — із пекла звивсь, злетів
Сам Демон з грізними очима
І їм дорогу заступив.
Він був гарячий та пекучий,
Мов та небесная змія,
І заgrimів громами з тучі:
«Вона моя! вона моя!»
Душа налякана Тамари
Припала тихо до грудей,
І палко молиться і жде —
Чи не мине лихої кари?
А той над нею все стояв,
І хто б його тепер пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
І скільки в погляді глибокім
Було отрути там і зла!
І холодом несло жорстоким
З його камінного чола.

«Лукавий, щезни з сього краю!» —
До нього янгол одрікав: —
«Доволі ти вже панував;
Але суда вже час настав —
Вона призначена до раю!
Пройшли її тяжкії дні,

І враз з кайданами землі
Кайдани зла із неї спали:
У нас її давно вже ждали.
Її душа була із тих,
Яким життя — одно мигтіння
Неперестанного боління
І недосяжливих утіх;
Господь живії струни їх
Зіткав з найкращого ефіру,
Вони не створені для миру,
І мир створився не для них.
Вона стражданнями скупила
Облуду серця, голови;
Вона кохала і любила,
І рай одкрився для любові!»

І янгол грізними очима
На духа темного зирнув,
Махнув крилами золотими
І в синім небі потонув.
А темний дух прокляв і чари,
І думи чорнії свої,
І знов блукає він без пари
І без надії по землі!..

* * *

На схилі кам'янім гори,
Край Кайшаурської долини,
До сього часу і пори
Стоять зубчастії руїни:
Вони діткам навкруг страшні
Своїми дивними казками;
І меж старими деревами,
Як свідок тих чарівних днів,
Камінний помник той чорніє.
Внизу розкинувся аул,
Земля цвіте і зеленіє,
І всюди галас, гук і гул;
Ідуть із крамом ген ормяне,
Бренчать дзвінки іздалеки,
І через сивії тумани
Переливаються річки.

І тою піснею живою
І холодочком і весною,
Як те безклопітне дитя,
Не навтішається життя.
Але той замок нелюдимий,
Що вже одбув чергу свою,
Сумує стінами німими,
Як сивий дід меж молодими,
Що пережив свою сім'ю.
І тільки тихою порою,
Як зійде місяць над горою,
З'являється життя і тут:
Біжать комірники, гудуть;
Старий павук, рибалка жвавий,
Плете сітки свої лукаві;
Зелених ящірок сім'я
По хаті бігає та грає,
І сторожка лиха змія
З нори помалу вилізає
На довгу плиту, і на ній
То в три кільця себе звиває,
То ляже рівно і засяє,
Мов тая шабля на війні,
Що з рук убитого спадає.
І дико все. Старих слідів
Нема ніде: рука віків,
Як видно, широко їх змітала,
І не розкаже довіку
Ні про заможного Гудала,
Ні про хорошую дочку.
Так божа ж церква над горою,
Де їх кістки земля взяла,
І по сей день не полягла,
Держиться божою рукою.
Покрай воріт її стоять,
Мов сторожі, старі гранити,
Ім голови снігами вкриті,
А груди їх, замісто лат,
В льоду блискучому горять,
І коло них кругом обвали,
Мов заморожені, річки,
Над кручею понадвисали
Та й передумують думки.

А заметіль на чатах ходить
І догляда старих мурів;
То пісню довгую заводить,
То викликає сторожів.
Одні хмарки легкі здалека
Не забувають тих сторін,
Линуть до церкви на поклін
І на почесне — до Казбека;
А із людей — камінних плит
Ніхто сльозою не росить.
Старий Казбек, як янгол божий,
Стоїть над ними на сторожі,
І не розбудить чоловік
Їх сону мертвого повік!

ІГОР СІВЕРСЬКИЙ

Заспівка

Чи не гоже ж то нам буде
Словом давнім, брате,
Словом трудних оповідок
Пісню надпочати,
Пісню тому Ігореві,
Святослава сину,
Що водив колись на бійку
Храбрую дружину?
Та й початися тій пісні,
Як билина бає,
А не з думки, не з замислу,
Як Боян співає.

Бо Боян той, як кому лиш
За пісню береться,
То мислю по дереві
Так і розтечеться.
І ганяє сірим вовком
Через гори, яри,
І літає орлом сизим
Під самії хмари.

Лиш бувало усобиці
Давні спогадає,

Десять соколів на стадо
Лебедів пускає.
І которую лебідку
Сокил дотикає,
Та лебідка попереду
Пісню і співає:
То старому Ярославу,
То тому Мстиславу,
Що касожського Редедю
Зарізав на славу.
Або коли спогадає
Недавню годину,
То й красному Романові,
Святослава сину,
Не соколів на лебідок
Той Боян пускає:
То він пальці свої віщі
На струни спускає.
І на живі тії струни
Лиш пальці наскочуть,
То вони вже самі славу
Князям і бренькочуть.

Так пічнемо ж собі, брате,
Пісню ту співати
Від Владимира старого
До Ігоря того,
Що закріпив собі розум
На буйнії волі,
Що нагострив своє серце
Відвагою в полі;
А з відваги і дружину
Повів молодецьку
За рідную землю руську
В землю половецьку.

І. ВІЙНА

І

Глянув Ігор проти сонця,
Сонце померкало
І від нього ціле військо
Тьмою прикривало.
А він каже до дружини:
«Браття і дружино!
Лучче ж нам потятим бути,
Ніж в полоні гинуть!
А сядемо, милі браття,
На бистрії коні,
Подивимся, погуляєм
По синьому Доні!»

Спала князеві охота
Дону скоштувати;
І в запалі забув знам'я.
І став промовляти:
«Хочу з вами, русинами,
Військом молодецьким,
Коп'є своє приломити
В полі половецьким.
Хочу в полі половецьким
Голову зложити,
Або Дону великого
Шеломом попити».

О Бояне, мій Бояне!
Старий соловію!
Пошебечи полки сії,
Бо я не умію. -
Ти по дереві мисленнім
Соловейком граєш,
Ти до хмари і до неба
Думкою літаєш.
Ти споїв би враз і славу
І тодішне горе,
Ти слідив би за Трояном
Через яри-гори...

Скажи ж мені, як почати,
Подай мені руку!
Може, було так співати
Олегову внуку:
Не соколи через поле
Від вітру несуться,
Галичі стада до Дону
Великого б'ються.
Або, може, мій Бояне,
Велесовий внуче,
Може, було так почати,
Може, було б лучче:

Іржуть коні за Сулою;
В Києві весілля;
Трублять труби в Новім-граді,
Стяги край Путивля.
Ігор тільки Всеволода
Милого чекає...
Аж Всеволод прибуває,
Брату промовляє:
«Іден ти мій, брате-світе!
Ідна моя слава!
Таж обидва ми, Ігорю,
Сини Святослава!
Сідлай, брате, свої коні,
А мої готові,
Там у Курська осідлані
Стоять наготові.
А мої куряни жваві
І свідомі діти:
Вони в мене під трубами
Змаленьку вповиті,
Кінцем коп'я годовані,
Зросли у шеломі,
Путь-дорога їм відома,
Яри їм знакомі.
У них луки натягнуті,
А тули відкриті,
У них шаблі ізострені
І кривлею змиті.
Самі скачуть серед поля,
Як вовки кроваві,

Шукаючи собі честі,
А князеві слави!»

І вступив могутий Ігор
В стремено ногою,
І поїхав з своїм військом
По чистому полю.
Сонце йому путь-дорогу
Тьмою заступає,
І ніч стогне і грізьбою
Птахів розбуджає.
І звірина серед степу
Свище, завиває,
І на дереві високім
Диво викликає.
І шле чутку на Помор'є,
Сулу і Суроже,
Волгу, Корсунь і до тебе,
Тмуторканський боже.
І половці неготові
Дороги обрали
І до Дону великого
Степом пробігали.
І скрипіли їх теліжки
В опівнічну пору,
Як лебеді розпущені
По синьому морю...

Веде Ігор своє військо
К Дону поспішає,
А біда його без часу
Птахів опасає¹,
Та й вовки в ярах подобно
Лиха виглядають,
І орли на кості клетком
Звірину скликають.
На червоні щити брешуть
Степові лисиці...
О руськая земле, земле,
Ти вже на границі!

¹ Птахи чекають Ігоревої біди.

Довго-довго ніч смеркає,
Зоря-світ запала,
Мгла по полі розкотилась,
Поля покривала.
Заснув щебет соловійний,
Галки починають,
А русини серед поля
Міцно спочивають.
І все поле згородили
Своїми щитами,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

2

Рано в п'ятницю русини
Половців нагнали
І полки їх поганії
Прахом потоптали.
І розсипались стрілами
По вражому полю,
Красних дівок половецьких
Гнали у неволю.
Брали злото й паволоки ¹,
Брали оксамити,
А лишкою мости собі
Почали мостити.
І мостили по болотах
Та по грузовинах
Опанчами, кожухами,
Зроччям ² половчина.
А черлений стяг і чілку ³,
Білу хорутку
І срібнее стружжя ⁴ — дали
Олегову внуку.

І Олега гніздо храбре
Подрімати сіло;

¹ Паволока — шовкова матерія, виткана золотом.

² Зроччя — дорогі вбрання.

³ Чілка — стяг, оздоблений кінським волоссям.

⁴ Стружжя — ратище, держално списа.

О, далеко ж воно, бідне,
В поле залетіло..
Ніби воно й не родилосьь
Само для обижи
Ні соколу, ні кречету,
Ні звірині хижій,
Ні соколу, ні кречету,
Ні орлову сину,
Ані тобі, чорний ворон,
Вражий половчину!
А Гзак уже сірим вовком
Вибігає з дому,
Кончак йому сліди править
К великому Дону.

На другий день дуже рано
Руські поглядають,
Аж кроваві в небі зорі
Світ оповідають.
Чорна туча іде з моря
І закрити хоче
Штири сонця; а по нії
Блискавка мигкоче.
Бути, бути цього ранку
Великому грому,
І дощеві йти стрілами
З великого Дону!

Тут-то коп'ям приломатись,
Коп'ям молодецьким,
Тут-то шаблям потріщати
В шеломи польвецькі
На сій річці, на Каялі,
В великого Дону!..
О руськая земле, земле,
Вертайся додому!..

Ото й вітер, внук Стрибога,
Замахав крилами
І на руське військо з моря
Повіяв стрілами.
І движить земля і стогне,
Ріки течуть мутно,

Порох поле покриває,
Стяги мають смутно.
Ідуть з Дону, ідуть з моря
Половецькі сили,
Зі всіх сторін Всеволода
Полки обступили.
І бісові діти криком
Поле згородили,
А червоними щитами
Руські згородили.

Закричали половчани,
Заіржали коні..
А ти, туре Всеволоде,
Стоїш на бороні!
Ти на військо половецьке
Прискаєш стрілами,
Ти гримиш об їх шеломи
Стальними мечами.
Куди скочиш, де посвітиш
Шеломом блискучим,
Там голови половецькі
Валяться на кучі.
І шеломи оварськії
Щербаті валились,
Бо у тебе, Всеволоде,
Стріли закалились...

Та які ж йому, браття,
Дорогі рани!
Він забув життя і шани,
Чернігів коханий.
Забув звичай і обичай
І столицю ясну
І княгиню свою милу,
Глібівну прекрасну.

3

Були віки Троянові,
Літа Ярослава,
Були бійки і Олега,
Сина Святослава,

Що мечем бувало тільки
Громи висікає
Та по цілій землі руській
Стріли розсіває;
Що бувало в Тмуторкані
В стремено ступає,
А Ізяслав у Києві
Брязки зачуває, —
А Владимир Всеволодів,
Хоч сам не без духа,
У Чернігові щоранку
Затикає уха.
Тоді й самого Бориса,
Сина Вячеслава,
Привела на суд до себе
Олегова слава,
І поклала на зелену
Кінську паполому
За обижу Олегові,
Князю молодому.
Там і князя Ізяслава
Вони доконали,
І Святополк свого батька
Із тої Каяли
Повелів між коні взяти,
Між угорські змії,
І відвезти до Києва
До церкви Софії...

О, Олега Гориславця
Війни пам'ятались:
Тоді землі в усобицях
Росли й засівались,
І життя Дай-бога внука
В грималах¹ губилось,
А з-за князів і їх людям
Віку вкоротилось.
Тоді рідко в землі руській
Орачі співали,
А частіше коло трупів
Ворони кричали,

¹ Г р и м а л о — незгода, чвара.

Та ще галич лепетала
Та збирала діти,
Коли з ними на поживу
Хтіла полетіти.

Так-то, люди! Були бійки,
Були в нас і смути,
Та такої, як се була,—
Такої й не чути!
З рання світа до вечора,
З вечора до світа,
Летять стріли каленії,
Як град серед літа,
Гримлять шаблі об шеломи,
Коп'я молодецькі
Тріщать в полі чужоземнім,
В землі половецькій.
Чорна земля під копитом,
Як та рілля, зрита,
Вся костями посіяна,
А кривлею злита.
Полягли там Всеволода
Полки головою,
І по цілій землі руській
Ізійшли тугою.

Що ж то мені зашуміло
Рано за горами?
Що ж то мені задзвеніло
Ще перед зорями?
То князь Ігор своє військо
В поле завертає,
Бо жаль йому Всеволода,
Що там погибає.
І билися день і другий,
І третій день бились,
Та в полудень — і Ігоря
Стяги повалились.

Тут-то браття розлучились
З берега Каяли,
Тут для себе кровавого

Вина не дістали.
Тут лиш військо докінчило,
Сватів попоїло,
А само за руську землю
Положило тіло.
Никне трава жалощами,
Листя ізсушилось,
І дерево небологом
До землі склонилось.

II. ТУГА

1

Невесела ж бо то, браття,
Година настала:
Вже пустиня та повітря
Силу покривала.
То в синах Дай-бога внука
Злибіда ожила
І на землю Троянову
Дівою ступила;
І лебіжими крилами
Розплескала море,
І у Дону, плескаючи,
Розбудила горе.
Розбудила врем'я тяжке,
Підійнялись фінни,
А у князів на поганих
Усобиця гине¹,
Бо брат брату став казати:
«Се моє, мій брате!»
«І се моє, і то моє!» —
Другий став казати,
І за мале як велике
Стали вимовляти,
І самі на себе стали
Гримало кувати.
А погані зі всіх сторін

¹ Князі перестали вести боротьбу проти половців.

Зволікали сили
І на рідну землю руську
Бідою ходили...

О, далеко ж зайшов сокіл
К морю птиці бити,
Та храброго вже Ігоря
Полку не воскресити.
Жля і Карна в руську землю
З криком поскакали
І там в полум'ї червонім
Змагу вимивали.
І сплакались руські жони,
Стали голосити:
«Ой, уже ж нам мужів милих
Мислю не змислити,
Ні мислю ізмислити,
Думою здумати,
Ні очима оглядати,
Ні гостинці брати,
Ані золота, ні срібла
Не пересипати!»

Застогнав-бо вже і Київ.
Жалем та тугою,
Зажурився і Чернігів
Напастю лихою.
Туга тяжка розіллялась,
Наробила жалю,
І печаль тече, жирує
По руському краю.
А князі усе на себе
Гримало кували,
А погані руську землю
Всюди оббігали,
І збирали дань по білці
Від кожного двору,
І сипали добром руським
По синьому морю.
Бо тії дза Святославці,
Дві храбрії сили,
Всеволод і храбрій Ігор.
Кривду розбудили,

Котру батько їх київський
Приспав було тихо...

О, великий Святослав той
Був половцям лихо!
Він розлудив їх полками,
Стальними мечами;
Він на землю половецьку
Наступив ногами,
Притоптав горби високі
І яри глибокі,
Змугив ріки і озера,
Висушив потоки;
І Кобяка з лукомор'я
Вихром молодецьким
Він вихватив із залізних
Полків половецьких.
І попав Кобяк поганий
В Київ у столицю
В Святославові покої,
В князеву гридницю¹.

То ж то німці і венеці,
Греки та морава
Князя Ігоря не хвалять,
Хвалять Святослава.
Того гудять, бо він стратив
Полки молодецькі
І руськеє злото всипав
В ріки половецькі.
Ще й для себе, молодого,
Добув сідло нове,
Сів із свого золотого
В сідло кощійове².

2

Зажурилися забрала³,
І весілля плаче,
І Святослав зажурився,

¹ Г р и д н и ц я — кімната на княжому дворі, де збиралася дружина, сторожа.

² С і д л о к о щ і й о в е — сідло полоненого.

³ З а б р а л а — міські мури.

Смутний сон побачив.
«Снилось мені,— став казати,—
І виділи очі,
Що в Києві між горами
Спав я сеї ночі,
І що ви коло постелі
Тисової стали
І чорною паплогою
Мене одягали;
Що хтось мені вино черпав,
Вино синє було,
І з тяжкою трутиною
Ізмішане було;
Що з порожніх черепашок
Жемчуг висипали
Мні на груди якісь люди
І мя милували;
Що в теремі злотоверхім
Стелю похитнуло,
І дошки самі стояли,
Сволока не було;
Що ворони ті бісові
Всю ніч-вечір грали
Та у Плінська на болоні
Ліси оббивали...
А я шлю їх і не зішлю
На синєє море!..»

«Княже! — мовили бояре,—
Ум забрало горе!
Се ж бо в тебе два соколи
Полетіло з хати.
З отня¹ стола золотого
Щастя пошукати;
Пошукати Тмуторканя,
Вернути додому,
Або шоломом попити
Великого Дону.
То вже крильця тих соколів
То вже припішали²,

¹ З отня — з батьківського.

² Припішали — ослабли.

Тії крильця вже погані
Шаблями обтяли,
А самих їх опутали
В желізній пута,
Бо в день третій — пам'ятаєш,
Темно було тута,
Два червоних стовпи згасло,
Два сонця стемніло,
І молодих два місяці
З ними потемніло.
То Олега й Святослава
Тьма обзолочила,
То й на річці, на Каялі,
Тьма світ перекрила...

Горе, горе землі руській
Великеє дуже:
Розсипались половчани,
Як гніздо пардуже¹.
Розсипались, розіллялись,
В морі затопили,
І їх буйство великеє
Дає фінну сили.
І знеслася уже ганьба
І стала хвалою,
Уже й нужда підійнялась,
Тріснула на волю,
Уже й диво покотилось
По чистому полю.
І готськії діви грають
По синьому морю
І по березі співають,
Руським злотом дзвонять;
Вихваляють врем'я Буса,
Земсту² Шараконя;
І милують тую земсту,
Як дитину мати,—
А нам уже, нам, дружині,
Весілля не мати!»

¹ Пард — барс, пантера.

² Земста — помста.

Тоді Святослав великий
Сплакав за князями
І золоте слово мовив,
Змішане з сльозами:

- «Ой, Ігорю, Всеволоде!
Сини мої милі!
Рано ж бо ви половецьку
Землю заквилили.
Рано землю ту мечами
Стали заквиляти,
Рано, рано собі слави
Почали шукати.
Та нечесно ж бо ви, діти,
Ворога побили,
Та нечесно ж кров погану
По землі пролили!..
Знати, серце ваше храбре
У горні стопилось,
Ще й до того у буеті
Само закалилось.
Закалилось, закувалось,
Діти мої милі!
Чи ж сивині моїй срібній
Се ви учинили?
Не виджу ж бо я ні власті,
Ані війська много,
Багатого та сильного,
Ярослава мого,
Мого брата Ярослава,
Що ходив війною
І з чернігівською биллю¹,
• З биллю і чужою:
Із могутів і татарнів
І із шелебірів,
Із топчаків і реругів,
І із голебірів,
Що без щита з захалявком²

¹ Биль — дружина.

² Захалявок — ніж.

Полки криком били
І в прадідню собі славу
Не в дзвони дзвонили.
Та сказали ж ви: самі ми
Слави захотіли,
Передню самі візьмем,
Задню переділим...
Ой, Ігорю, Всеволоде!
Жаль мені вас, діти,
А чи ж диво мні, старому,
Та помолодіти?
Таже в літах саме й сокіл
Птиць високо гонить
І не дасть гнізда в обижу
З свої оборони.
Але княже зло настало,
Пособи не буде,
Тепер в нівеч обернулись
Години і люде!

Під шаблями половчанів
Кричать коло Ромен,
Володимир під ранами —
Всюди плач та гомін.
Туга князю Володимиру,
Глібовому сину!..
А ти, княже Всеволоде,
Прихильного кинув?
Чи ж не міг би ти здалека
Мислю пролетіти,
Отня стола золотого
Спасти, поглядіти?
Таже веслами ти можеш
Волгу розкропити,
Таже шоломом ти можеш
Весь Дон перелити!
Якби ти був,— одставили б
Половці погані:
Була б яга¹ по ногаті,
Кощій по різані².

¹ Яга — невільниця.

² Ногата і різань — давні гроші.

Таж ти можеш і по суху
Стрілити по Дону
Шереширами¹ живими
Глібового дому!

А ти, Рюриче й Давиде!
Правнуки орлові!
Чи ж не ваші ж то шеломи
Пливали по крові?
Чи ж не ваша ж то дружина
Літає на волі,
Як ті тури пораняні
На чужому полі?
Вступіть, пани господарі,
В золотее стрем'я
За обижу половецьку,
За лихее врем'я.
І за рідну землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця
Гримніть на поганих!

Ти, галицький Осмомисле,
Княже Ярославе!
На золотім столі своїм
Ти сидиш у славі.
Підпер гори угорській
Жлізними полками,
Заступив луть королеві,
Звів Дунайські брами,
Кидаючи через хмари
Кремінь до Дунаю,
Наряджаючи по ріках
Судна до Дунаю.
Твоя грізьба пролетіла
Помежи землями,
Ти Києву відмикаєш
Золотії брами.
З отня стола золотого
Острими стрілами
Ти стріляєш і салтанів

¹ Ш е р е ш и р — самостріл.

Десь там за морями.
Стріляй, княже Ярославе,
Кончака лихого,
Половчина поганого,
Кошія старого,
За рідную землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця,
Стріляй його, пане!

А ти, княже, буй Романе,
І ти, Местиславе!
У вас розум храбра думка
Заносить до слави,
І по славу, по кроваву,
Ви ходите сміло,
І високо ви плінете
В буесті на діло,
Як той сокіл, що в повітрі
Крила розширяє,
Коли птицю в своїм буйстві
Замогти бажає.
Бо папорги¹ в нас желізні,
Шеломи латинські,
Ними трісла² земля ціла
І сторони фінські:
І ятвяги й деремела,
Литва й половчани
Склали луки і голови
Під тими мечами...
Князі! князі! вже Ігорю
Сонце світ закрило,
І дерево небологом
Листя обронило.
І по Рсі і Сулі стали
Городи ділити,
А храброго вже Ігоря
Полку не воскресити.
Вас Дон, князі, зве до себе,
Кличе, щоб летіли,

¹ Папорги — кості в крилах. Тут в значенні: лати.

² Трісла — затрусилась.

І храбрії Ольговичі
На бійку поспіли!

О Ингварю, Всеволоде,
Ви руськая слава!
І всі три ви шестокрильці
Гнізда Местислава!
Не побійним ви жеребом¹
Власть забрали в руки,
Нащо ж вам шеломи злоті,
Щити ляцькі й луки?
Загородіть, князі, поле
Кріпкими щитами,
Зачиніть ворота полю
Острими стрілами,
І за рідну землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Святославця
Вийдіть на поганих!

Ідіть, князі! бо вже й Сула
Від половців стала
І не тече срібним струмом
До Переяслава.
Ба й Литва вже піднялася
На тих половчанів,
І Двіна тече болотом
Під криком поганих.
Там їден лиш син Васильків,
Ізяслав полоцький,
Брязнув острими мечами
В шеломи литовські.
Він претріпав² було славу
Дідові Всеславу,
Але і сам покотився
На траву кроваву,
Перекритий червоними
Вражими щитами,
Претріпаній³ литовськими
Острими мечами.

¹ Не побійним жеребом — не завоюванням.

² Претріпав — перевищив.

³ Претріпаній — порубаний.

І поганий князь литовський
Підняв його з крові,
Скотив його на постелю
І до нього мовив:

«Вже дружину твою, княже,
Птиці повкривали
І червону кров полоцьку
Звірі полизали!»
Не було тут його брата,
Брата Брячислава,
Ні другого Всеволода
Коло Ізяслава.
Іден душу жемчужною
Виронив із тіла,
Через рану кровавую,
Злоте ожерілля,
І голоси ниють жалем —
Зникнуло весілля,
Трублять труби городенські!
Княже Ярославе,
І усі ви князі внуки,
Плем'я ви Всеславе!
Вкладіть мечі вережані¹,
Знизьте свої стяги,
Уже ж бо ви вискочили
Із дідньої слави:
Бо своїми крамолами
Ви погані стаї
Стали зводити на землю,
На руськії краї,
На руськую свою землю,
На життя Всеслава,
Котрій і так від половців
Насил та неслава!

4

Всеслав собі на сьдьмому
Трояновім віку
Кинув жереб та й поїхав

¹ Вережаний — пощерблений.

По любую дівку.
І круками, не ногами,
Підперся об коні,
І прискочив до Києва
В желізній броні,
І там собі тільки стружжям
Від копія свого
Дотикався до княжого
Стола золотого.
Від них скочив лютим звіром
В північній годині
З Білгорода, обісився¹
Ще в тумані синім.
І візницями тяжкими
Та трирогачами²
Відчинив іще до рання
Новгородські брами;
Розбив славу Ярославу,
Полив сухі ниви,
І з Дудуток сірим вовком
Скочив до Немиги.
А в Немизі снопи стелють
Та все головами,
А молотять по головах
Стальними ціпами.
І на тоці життя кладуть,
Решетами сіють
І живую душу з тіла
Лопатами віють.
І береги на Немизі,
Низькі та кроваві,
Не болотом посіяні —
Руськими костями...

Всеслав було людей судить,
Князям раду радить,
А сам вночі сірим вовком
І надить і вабить.
З Києва до Тмуторканя
Ще до кур доскочить,

¹ Обісився — зник.

² Візниці та трирогачі — стінобійні машини, тарани.

Путь Хорсові великому
Вовком перескочить.
Тому в Полотській дзвонили,
Утреню в Софії,
А він чував аж у Київ
Дзвони голоснії.
Але дарма! В другім тілі,
Хоч і душа віща,
Та зазнає біди часто,
Як та і невіща.
І на його, може, долю,
Долю нещасливу,
Боян віщий і ізмислив
Приспівку правдиву:
«Не тра,— каже,— ні хитрому,
Ні горазду¹ бути,
Бо і птиці гораздії
Суда не минути!»

О, стогнати руській землі
Не час, не годину,
Спом'янувши князів перших,
Першую годину.
Несил було пригвіздити
Владимира того
До київських гір високих
Стола золотого.
І ото ж то тепер стали
Стяги та коруги:
Ідні стяги Рюрикові,
Давидові другі.
Но й волинці носять роги,
Ім хоботи крають,
І їх коп'я на Дунаї
Славу їм співають.

¹ Г о р а з д и й — мудрий.

III. ПОВОРІТ

1

Ярославни тихий голос
Незнакомий чує,
Зозулею рано-рано
Бідная воркує:
«Зозулею полечу я,—
Каже,— по Дунаї,
Обмочу рукав бобровий
На річці Қаялі.
Вийму з князя молодого
Половецькі стріли
І утру кроваві рани
На змученім тілі!»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Ой, вітре мій,— каже,— вітре,
Буйнее вітрило!
Чого ж ти, мій господине,
Вієш через силу?
Чого мечеш, чого гониш
Тії стріли фінські
На легеньких своїх крилах
На милого військо?
А чи ж мало тобі хмари
Віяти на гори
Та кораблі колисати
На синьому морі?
Чого ж ти, мій господарю,
Ти моє весілля
По ковилю степовому,
Як порох, розвіяв?»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Дніпре славний! пробив же ти
Камінні гори
Через землю половецьку
На синєє море!
Милував же ти на собі
Живі та здорові
Святославові посади¹
В степи Кобякові;
Помилуй же мого мужа,
Дніпре-господине,
Щоб не слала сліз до нього
Я на море синє!»

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

«Сонце моє золотєє,
Сонце моє ясне!
Всім ти, сонце, еси тепле,
Всім ти еси красне.
Чого ж лучі ті гарячі,
Ті пекучі дуже,
Ти пустило не на хмари,
А на військо муже?
І згагою серед поля
Луки їм спрагнуло,
І тугою на безводді
Тули їм заткнуло!»

2

Аж бризнуло синє море
Саме в опівночі,
Ідуть змроки² туманами,
Закривають очі.
Ігореві бог путь каже
З неволі додому,
На руськую землю, к отню

¹ Посади — човни.

² Змрік — сутінок, морок.

Столу золотому.
Позгасали ще звечора
Вечірній зорі:
Ігор спить, не спить і чує,
Мислю мірять поле,
Мірять з Дону великого
До малого Донця.
Аж кінь заржав в опівночі,
Ще до схода сонця,
І Овлур там за рікою
Свиснув на степові,
Дає князю розуміти,
Що все наготові.
Але князю, знать, не бути,
Земля загуділа,
Застукала, заgrimала,
Трава зашуміла.
То вже вежі¹ половецькі
З поля підіймались,
За Ігорем, за Овлуром
У погоню гнались.

А князь Ігор горностаєм
К трістю² підбігає,
Скочив гоголем на воду,
На коня впадає;
З коня скочив босим вовком,
Побіг лугом Донця
І соколом під туманом
Летить до схід сонця,
І збиває сірі гуси,
Лебеді й тетеру
На голоднее снідання,
Обід та вечеру.
Коли ж Ігор через степи
Соколом літає,
То Влур за ним сірим вовком
Ззаду підбігає.
І обидва студеную
Росу отрясали,

¹ Вежа — намет, шатро.

² Трість — очерет.

Бо обидва свої коні
Бистрі підірвали.

«Ой, Ігорю! — Донець каже,—
Не мал тобі слави,
Землі руської весілля,
Кончаку неслави!»

«О, Донче мій! — Ігор каже,—
Не мал тобі слава,
Що милував ти на хвилях
Сина Святослава;
Що стелив траву зелену
Понад берегами,
Одягав туманом теплим
Попід деревами.
Стеріг його ти гоголем
На воді при вітрі,
Чайками на бистрих струях,
Черняддю ¹ в повітрі.
Чи ж не правда,— каже,— Стугна
Струю чудну має,
Бо чужі потоки зжерла,
Сама голодає.
І мутнії свої струї
Об корчі розтерла,
Молодому Ростиславу
Дніпра не відперла?
Там, на темнім тім березі,
Мати Ростислава
Оплакала молодого
Сина Ростислава.
Там і квіти зажурились,
Жалобою вкрились,
І дерев'я із тугою
До землі склонились!»

3

Не сороки ж то на полі
Вились, скреготали:
То їздили Гзак з Кончаком

¹ Чернядь та тоголь — водяні птахи.

І сліду шукали.
І ворони не каркали,
І галки замовкли,
Сороки не скреготали,
Полозі¹ лиш повзли.
А дятелі путь до річки
Тукотом справляють,
Соловії живим співом
Світ оповідають.

І мовить Гзак Кончакові:
«Ми жалю не маєм;
Коли сокіл в гніздо летить,
Соколича маєм,
Золоченими стрілами
Його розстріляєм!»

А до Гзака Кончак каже:
«Ми жалю не маєм:
Коли сокіл в гніздо летить,
То ми дівку маєм,
Опутаєм соколича
Та й жалю не маєм!»

І мовив Гзак Кончакові:
«Ой, брате, мій брате!
Коли його опутаєм,
Жалю будем мати,
Коли його опутаєм,
Осміють нас люде,
Бо не буде соколича
І дочки не буде!
Тоді стануть на Қаялі
Нас і птиці бити
І у полі половецькім
Більше нам не жити!»

4

А пішло ж ходюче слово
Старого Бояна
І на жінку-удовицю

¹ Полозі — плазуни, гади.

Співака Когана,
Що жив колись у Олега
І у Святослава
І хвалив їм старе врем'я
Діда Ярослава:
«Тяжко тобі, і голово,
Без плечей стояти,
Але гірко й тобі, тіло,
Голови не мати!»
І як справді тілу важко
Без голови бути,
То так важко й землі руській
Без Ігоря бути.

Сонце світиться на небі,
Небо освітілось,
А князь Ігор в землі руській,
І все звеселилось.
А дівчата на Дунаї
Співають і в'ються,
І голоси через море
До Києва ллються.
Ігор їде Боричевом
У Київ на прощу
До святої матер-божі
В церкву Пирогошу.
Поклонився, помолився
І сів на посаді,
І городи всі веселі,
І сторони раді!

ПРИСПІВКА

Колись-то ми князям старим
Співали, мій брате!
А потому і молодим
Прийшлося заспівати.
Слава ж Ігорю, Всеволоду,
Синам Святослава!
Владимиру Ігоричу
І дружині слава!

Здорові ж ви, князі, будьте,
Здорова дружино,

Що боретесь за християнів,
Що погани гинуть!
Нехай гинуть поганії,
Як у воду камінь!
Зате буде князям слава,
А дружині амінь.

9. II. 1860

ЗАКЛЯТА ДОЧКА

(З чеської)

Мати дочку гонить
З постелі раненько:
«Іди ти по воду,
Моя Ганусенько!
По воду студену,
Під вербу зелену!..»

Пішла, пішла Ганя
Під вербу зелену,
Під вербу зелену
По воду студену...
Но ще для дівчини
Високі цебрини.

Дівчина не вертає,
Матінка чекає.
«Пішла ж бо ти, доню»,—
З серцем промовляє:
«Бодай не вернулась,
В камінь обернулась!..»

Відро скаменіло
Мармуром біленьким:
Дівча здеревіло
Явром зелененьким.
І камінь біліє,
Явір зеленіє...

Ішли два молодці,
Обидва бурлаки,

Обидва і браття,
Браття і співаки.
Явір оглядають,
Разом промовляють:

«Що-сьмо, милий брате,
Світа ізходили,
Явора такого
Ще не находили!..
А що хіба, братці,
Вломим по гіллячці?..»

І їдну вламали,
Диво увидали:
Дерево й гілляка
Кров'ю закипали.
Другу лиш нагнули,
Вже й слова почули:

«Урвіть по листочку,
Вломіть по гіллячці,
Лиш серця не раньте
Дівчині біднячці!
Візьміть, мамі дайте,
Мамі заспівайте:

«Закляла ти, ненько,
Свою дочку рідну:
Тепер подивися
На її долю бідну:
Ото гілляченьки
Із її рученьки!..

Закляла ти, ненько,
Свою дочку рідну,
Тепер полюбуйся
На її долю бідну:
От тобі листоньки
З її головоньки!..»

Ідуть два співаки
Та межі хатами,
Прийшли під віконце
Недоброї мами.

Під віконцем стали,
Жалібно співали.

Заридала мати:
«Не грайте, не грайте!
Мому серцю туги
Та й не завдавайте!
Бо й так тугу маю,
Що дочки не маю!..»

3. IV. 1858

З КРАЛЕДВОРСЬКОГО РУКОПИСУ

БЕН-ГЕРМАНІВ

Ой, ти сонце, ти сонечко!
Чи жалю не маєш,
Що весело так із неба
На нас поглядаєш?

Бо де ж князь? де наше військо?
У Оти на полі! —
А хто ж нам його поверне
При нашій недолі?

Довгим тягом німці тягнуть,
Та все німці Саси,
Від Згорільських гір високих
На країни наші.

«Дайте, дайте, небожатка,
Срібло, золото, збожже,
Заким двори та хатини
Полум'я обложить».

І усе нам попалили,
Скарби загорнули,
Худобину позаймали,
К Троскам повернули.

Не тужить же, добрі люде:
Вже травою вкрито,

Де ступало та топтало
Чужеє копито.

Беріть квітки, вийте вінки
Для свого вибавці,
Бо надія променіє,
Як сонечко вранці.

Вже надія променіє:
Встає Бен-Германів
І скликає всю громаду
На Сасів поганих.

І зібрались люди в гаї
До Грубої Скали:
За оружжя на ворога
Ціпи зладнували.

І Бен їде вперед конем,
А за Беном люде.
«Помста, помста,— викликають,—
Вражим Сасам буде!»

І дві сторони страшенним
Гнівом розпалились,
Збурились їх утроби,
Злостію озлились.

І огнистими очима
Зиркнули, як змії,
І вдарили коп'я в коп'я
І киї у киї.

І вдарились дві сторони,
Як ліс, затріщали,
І, як блискавка по небі,
Мечі заблищали.

Гримлять тряски громовії,
Звірі утікають,
І аж третє сине небо
Громи потрясають.

І від скалів і від горів
Котиться в долині
То грім київ, то стук мечів,
Як повал дубини.

І так тії дві сторони
Бились без замоги,
Бо завзяті мали п'яти
І певні ноги.

Аж піднявся Бен угору,
Кинув меч управо,—
І направо вражих німців
Сила полягало.

Кинув вліво,— і наліво
Збурилася сила,
Взад, до лому,— і каміне
Скала покотила.

Пішла бійка превелика
З горба на долину,—
А вже ж німці утікають,
А вже ж німці потопають,
А вже ж німці гинуть!

11. XI (1860)

ЧМИР І ВЛАСЛАВ

Каже Неклан встати на війну кроваву.
Каже княжими словами: «На помсту Влаславу!»
Встало військо, встало на війну кроваву,
На княжії слова встало на помсту Влаславу.
Бо гордий князь Власлав дуже дметься вгору,
Що над князем, над Некланом, отримав забору¹.
Меч-огонь пускає у краї Неклана
І мечами грабливими погонить Неклана.
«Веди ж, Чмиру, веди на бій лютий,
Бо нас думно позиває князь Власлав надутий!»

¹ З а б о р а — перемога.

І устав Чмир любий, бере щит двозубий *,
З чорним щитом бере молот, шелом дуже грубий,
І для богів кладе дари під всі святі дуби.—
Гукнув Чмир на військо — і військо готове,
І до сонця тягне зрання, тягне весь день до смеркання,
Все в тому горбові.

Аж там по дідинах дими та пожари,
По дідинах всюди плачі і тяжкії жалі.
«Хто ж палить дідини, забирає збожже?
Хто ж то жалю завдає вам? чи не Власлав, може?
Нехай його звірство остатнее буде —
Йому помсту та погубу несуть мої люде».
А Чмирові й кажуть: «Крувій верховодить:
Забрав стада й по дідинах з огнем-мечем ходить.
І усе, що мало користь для народу,
Все те злість його потерла; ще й взяв воеводу».
І Чмир на Крувоя страшно розізлився,
І гнів йому по сугавах із грудей розлився.
«Військо! — каже,— взавтра розпалимо злості,
А сьогодні най спочинуть ізмучені кості!»

Стоять гори вліво, стоять гори вправо;
На їх тім'ї на високім ясне сонце встало.
І звідси горами, і звідти горами
Тягне військо, несе в собі і бійку і рани.
«Ой туди до міста, міста над скалою,
Де Крувій держить Войміра із його дочкою,
Що взяв їх у лісі під тими скалами,
І Неклана, князя-батька, зрадою споганив;
Що Неклану клявся, давав вірну руку,
Та тим словом і рукою звів людей на муку.
Вгору ж, в вишне місто, вгору мое військо!»

І змішалось військо, кинулось на місто.
Із-за Чмирового слова, як хмара льодова.
Передні щит на щит живо покривались,
А задні — то на коп'я за ними спирались,
То за дрюки поміж дуби заложені брались.
І з ліса до міста мечі задреньчали
Насупроти мечам вражим, що із міста слали,
Биком реве Крувій, реве, військо учить,
І меч його в пражан падав, як дерево з кручі,
Та по горах много сильної дубини,—

Є багато й коло міста в Неклана дружини.
Звелів Чмир іззаду вдарити на місто,
Та звелів Чмир і спереду стіну перелізти.
А дуби прегрубі в гущі під скалами,
Під скалами, під стінами враги поспирали,
Щоб по них валились клади, як військо нападе,
Під ними спереду сильні й поставали,
Муж до мужа, друг до друга плечі постискали:
На плечі дерев'я поперек поклали,
Та повздож їх ужевками міцно й пов'язали:
І для себе за підпору ратища поклали,
І знов-таки ужевками повздож ув'язали.
І скочив ряд третіх, на третіх — четвертих,
А п'яті стали лізти наверх аж до міста,
Де мечі горіли, де сипались стріли
І де клади бурливії донизу летіли.
А далі й на стіни, як хвилі, полили,
І в замкові цілу силу раптом захватили.
«Бери ж ти, Войміру, дочку молоденьку,
Поспішай з неволі на скалу раненько;
Там на скалі рано побачиш, Войміру,
Як Крувій гне шию під карну сокиру».—
І виходить Воймір з неволі на волю,
Виходить раненько з своєю дочкою,
Видить, як рубають голову Крувою,
І Чмир користь людям назад відсилає,
А з користю й дочка додому вертає.

Хоче Воймір старий дати богам дари
На тій самій горі, в тій же самій порі.
А Чмир йому й каже: «Войміру, угору!
Таж ми над Влаславом хватаєм забору.
Пожди ж на годинку богів дарувати:
Боги й самі хочуть Власлава карати.
А от, коли стане сонце на полудень,
Тоді всі ми, брате, в такому місці будем,
Де стане забору військо викликати,
От і броня вража, бери живо, брате!»
Зрадувавсь Воймір, дари відкладає,
Стає серед гаю і сильно гукає.
Він голосом сильним до богів гукає,
Аж трясуться дуби по синьому гаї:
«Не яріться, боги, та на слугу свого,

Що в нинішнім сонці не палить нічого».
А Чмир йому й каже: «Треба дари дати —
Та треба ж сьогодні й ворогів дігнати!
Так сідай же живо на коні бистренні
Та пролітай гаї поскоком оленним.
Там буде в діброві скала край дороги,*
Богам дуже мила; на її верхові
Подай богам дари, богам, спасам своїм,
За замоги задні, замоги передні¹.
І нім² сонце ясне підійде до неба,
Тобі того місця доступити треба;
А нім сонце ясне понад гаї зійде,
Так до того місця і все військо дійде.
І пові дар твій стовпами із диму,
І поклін дасть військо, проходячи мимо...»
І сідає Воймір на коні бистренні,
Пролітає гаї поскоком оленним,
Та живо в діброву до скали крутої;
Та й на скалі тії, на самім верхові
Загнічує дари богам, спасам своїм,
За замоги задні, замоги передні.
Загнітив на дари буйную корову
Червоної масті, гладку та здорову,
А купив корову в пастуха старого
У яру глибокім, у траві високій,
А дав за корову коня із уздою.—
Палає огнисько; аж підходить військо,
І з яру йде вгору в зелену діброву.
Співаючи військо полками іде,
Іден по їдному оружжя несе.
Кожний коло дарів богів вихваляє;
Що їден замовкне,— другий починає.
А коли вже спадком військо проходило,
На коня і Воймір вискакує живо;
А стегна та плечі³ забрали погонці.

І пішло все військо за ступнями сонця.
Іде до полудня і не спочиває,
Аж його на рівнім Власлав виглядає.

¹ За перемоги в минулому і майбутньому.

² Нім — поки.

³ М'ясо від стегон і плечей жертвних корів.

Від ліса до ліса його стани стали,
Уп'ятеро більші за стани пражанів.
І як із безодні, із них клекотіло,
І много-премноного собак скавуліло.
«З сими ворогами тягаться нам горе:
Кий палицю, брате, рідко коли зборе»,—
Воймір промовляє. А Чмир одвічає:
«Розумно то, брате, по-тиху казати;
Лучче не боятись, на все готуватись.
Чого нам чолами против скали бити?
Таже лис і тура може одурити.
Нас із гори, знати, Влаславу видати.—
Ану ж до долини навколо вершини,
Щоб ті були ззаду, хто був попереду;
І навколо гору! до самого долу!
І Воймір піднявся, і Чмир підійнявся.
І кружало військо через цілу гору,
І кружало військо дев'ять раз до долу,
Та ворогам своїм силу розмножало,
Та ворогам своїм страху завдавало:
Внизу розступились помежи корчами,
Щоб блиснула броня перед їх очима.
І гора блиснула перед ворогами,
Чмир спереду вдарив чотирма полками,
А Луна *** із ліса обома боками.
І Луна гукає, ворогів лякає.
Враги подаються, страшно їм усюди,
І ряди розбились то сюди, то туди.
Аж храбрую руку й Воймір підіймає,
На цілім півсході в яру засідає
І ставиться боком навпроти Власлава,
І ліс реве ревом з глибокого яру:
Ніби сильні гори билися з горами
І старії дуби на собі ламали.
І вискочив Власлав, на Чмира пігнався,
А Чмир на Власлава і сам розігнався.
Січа люта стала; меч на меч пустився;—
І з коня додолу Власлав покотився.
Покотився Власлав по землі зіллятій,¹
На всі боки б'ється і не може встати.
Його у ніч чорну Мара присипляла;

¹ З і л л я т а — заросла зіллям.

І кривля кипіла з сильного Власлава,
І в сирую землю по траві стікала.
Та вже й душа вийшла з ревучої губи,
Піднялась на дуба і вилась по дубі,
Доки коло дуба не спалили трупа.
Влаславове військо кинуло боїсько
Та звідти у п'яти через гору боком,
Потайно та тихо пред Чмировим оком,
Перед Чмиром вірним, Влаславо-побійним.
Некланові уха забора лоскоче,
А користь велика тішить Некланові очі.

13. XI. (1860.)

ЛЮДИСЯ І ЛЮБІР

Послухайте, добрі люде,
Що за баль та бійка буде.
Був в Залабі князь завзятий,
Князь і добрий і багатий,
Мав дочку єдним єдину
Собі і всім дуже милу.
Та була ж дочка на диво:
Сама пишна, уродлива,
Мала личко дуже біле,
А по личку рожі цвіли.
Її очі — небо сине;
А по білій її шиї
Злоторусее волосся
У перстені завилосся.
І князь слугів розсилає
І всіх панів запрошає,
Щоб до міста прибували,
Бо великі будуть балі.

І як день той був обраний,
Позбирались усі пани
З дальніх земель, з дальніх країв
В місто княже на ті балі.
Загриміли котли-труби,—
І до князя ідуть люди.
Поклін князю і княгині,
Поклін дочці-господині.
І за довгі столи сіли,

Як уроди¹ їм веліли.
І носили їддя дивне,
Годовання було славне,
Годовання було давне,
В костях сила розступилась,
В мислях дума розширилась.
І князь каже: «Добрі люде,
Нехай тайно вам*не буде,
Дé причини тії були,
Щó вас сюди ізгорнули.
Хочу знати, добрі люде,
Хто сильніший із нас буде,
Бо сусідом німця мати —
Тра і в миру бійки ждати».

І сказав князь: тихо всюди;
Із-за стола усі люди
Поклін князеві, княгині,
Поклін дочці-господині.
Загриміли котли-труби;
Вже й посади ставлять люди,
І на лугу на широкім,
На помості на високім,
Сіли князь із старостами
І княгиня з жіночками
І Людися з дівоньками.
І каже князь своїм любим:
«Хто з вас перший має сісти,
Те я маю сам повісти».
І в Стребора пальцем тиче,
Стребір Людислава кличе;
І на коні враз сідали,
І ратища острі брали,
Проти себе прудко гнали.
Та як раптом позбігались —
Так ратища й поламались,
І обидва потомились,
І з дороги уступились.

Загриміли котли, труби,
І каже князь своїм любим:

¹ У р о д и — рід, родичі.

«Хто з вас другий має сісти —
Щоб княгині те повісти».
Аж в Серпося вона тиче,
Серпось Спитибора кличе.
І на коні враз сідали,
І ратища острі брали.
І гнав Серпось Спитибора,
І зсадив з сідла небору.¹
Тоді з коня і сам, жвавий;
І обидва мечі взяли,
Стали в щити разом тяти,—
Стали іскри вилітати.
Аж Спитибір січе Спрося,
Спрось у землю запоровся.
І обидва потомились
І з дороги уступились.

Загриміли котли-труби,
І каже князь своїм любим:
«Хто з вас третій має сісти —
Щоб Людисі те повісти».
А княжна в Любора тиче,
Любір Болеміра кличе.
І на коні враз сідали,
І ратища острі брали,
У загородь шибко гнались,
Против себе замірялись.

Вдарились — огонь полився:
Болемір з коня звалився.
Щит далеко від небоги,
І несуть його з дороги.
Загриміли котли-труби;
Вже Рубося кличе Любір.
Рубось на коня піднявся,
На Любора розігнався.
Любір ратище втинає,
Крепко шелом йому крає;
Рубось валиться під ноги,
І несуть його з дороги.
Загриміли котли-труби,—

¹ Не б о р а — неборак.

Викликає знову Любір:
«Хто зо мною битись має,
Най в загородь виступає».
І був говір у народі;
І ждав Любір в загороді.
Здислав ратище виймає,
Тура голову тримає,
Живо на коня сідає
І надуто промовляє:
«Прадід мій збив туру роги,
Батько німців ганяв збори,
Спробуй же мене, Люборе!»
Розігналися конями,
Ударились головами,
І обидва з коней впали,
Живо мечі добували,
Битись піші почали.
І рубалися мечами,
Аж околиці дреньчали.
Далі Любір набік круто,
По шеломі січе люто.
На два куси шелом скочив,
Меч у меч іще брязкоче.
І меч лежить в загороді,
А Здислав лежить насподі.
Загриміли котли й труби;
Вже Любора беруть люди,
Йдуть до князя і княгині,
До Людисі-господині.
І йому вінок Людися
З дубового ставить листя.
І в вінкові сильний Любір.
І гримлять котли і труби.

13. XI. 1860

ЗАБІЙ, СЛАВІЙ І ЛЮДКО

Із чорного ліса скала виступає,
А на скалу Забій сильний виступає,
На всі штири боки краї оглядає.
Зі всіх штирох боків смутно сиротині,
І застогнав плачем, плачем голубиним.
І довго сидів він і довго смутився,

А далі, як олень, на ноги схопився.
Од мужа до мужа живо поспіває,
Од сильних до сильних по цілому краю,
Коротке слово стиха промовляє,
Поклониться богам — далі поспішає.

І минув день перший, і минув день второй.
І коли по третім заблищали зорі,
Зібралися люди в лісі межі гори.
Вийшов до них Забій, звів їх у долину,
В глибоку долину, в густу ліщину.
І Забій ще нижче в долину ступає.
І на струнах смутних * смутно промовляє:
«Люди серців братніх і щирого ока!
Смутною вам пісню співаю зглибока;
Вона з мого серця до вас вілітає,
З серця, що найглибше в горі потопає.
Пішов батько в землю, оставив в дідині
Дрібні свої діти вірній господині.
Пішов батько в землю, не сказав нікому:
«Будь ти для них батьком, господарем дому».
А чужий і вперся до чужої хати,
Чужими словами став заповідати:
Як зрання до вечір жилося в чужині,
Щоб і тут так жили діти й господині,
І їдну лиш мати дружину кохану **
На цілу дорогу з Весни по Морану. ***
І усі ворони повиганяв з гаю,
І якії боги були в його краю —
Таких і їм каже молити-просити,
Таким і їм каже дари приносити.
І не сміють богам чола нахиляти,
Не сміють смерками їм їсти давати,
Коли ходив батько їм пісні співати.
І всі наші дуби враги повалили,
І всіх богів наших вороги побили».

«Забою, ти з серця до серця співаєш,
Зсередини горя пісню виливаєш.
І як колись Люмір **** співав в Вишеграді,
Так і ти співаєш мені і громаді.
Співака милують і боги і люди.
Співай, коли вмієш, ворогам на груди».

І поглянув Забій Славоеві в очі
І проїняти глибше його серце хоче:
«А було два сини із голосом сильним,
Вони ж то до ліса щодня прибували,
Молотом, мечами пробували сили,
Вертали в розкоші і все тее крили.
А коли з літами сили затверділи,
Коли з ворогами битися уміли
І другії брати підростати стали,—
Тоді усі разом на врага і встали,
І від бурі в бурю небо загорнулось,
І давнее щастя в дідини вернулось».

І в діл до Забоя усі поскакали,
Сильними руками сильно істискали,
Із грудей на груди усі руки клали
І мудрее слово до слова складали.
Ніч пішла під ранок, на небі світало,
А із яру військо грізно виступало,
Розсипалось пилом помежи корчами
І бралося лісом обома боками.
І минув день перший, і минув день вторий,
І коли по третім засвітили зорі,
Брався Забій лісом,— за Забоем збори;
Брався Славій лісом,— за Славоем збори.
Всякий має ширість к гетьману Забою,
А королю спротив і серце і броню.

«На гору *****, мій брате! на гору, Славою!
З неї всі оглянем, змовимось до бою.
А з гори на сході у діброві темній
Там ми собі, брате, дамо й руки певні.
На гору ж, мій брате! по лисовім сліду,
За тобою живо і я туди іду».

«Чого ж, мій Забою, чого, милий брате,
Ми маємо бійку з гори починати?
Бурмо¹ королівців, помимо шукати!»

«Ой, брате Славою! як гада губити —
На голову зразу треба наступити;

¹ Бурмо — У Руданського неясно. В чеському оригіналі це місце звучить так: Otsavad buřtu protiv královům wrahóm, що дослівно значить: звідси повстаньмо проти убивць короля.

А крутая гора — то його голова».
І буйнее військо двигнулося гаєм,
Двигнулося вліво, двигнулося вправо:
Туди потяглися по слову Забоя,
А туди — по слову прудкого Славоя.
Та всі через гаї до гори крутої.
І п'ятеє сонце на небі стояло,
І сильнії руки військо подавало,
Військо королівське лисом оглядало.

«Збирає наш Людко все військо погане,
Все військо погане до їдної рани.
Ой ти, Людку, Людку! слуго корольовий!
Розкажи ж ти своєму мучарові¹ злому,
Що нам тепер димом всі його умови!»
І злютився Людко і скликає військо,
Засвітилось сонцем ціле піднебїсько,
Заблищало сонцем королівське військо.
По Людковім слову всі мали готову
І ногу до ходу і руку до бою.

«Бий, Славю, збоку по лисовім скоку,
А я незабаром з чола їм ударю».
І Забій спереду, як градом, ударив,
І Славій ізбоку, як градом, ударив.
«Вони, вони, брате, богів нам валили,
Рубали нам дуби, ворін полошили.
Тепер самі боги додають нам сили!»

І кинувся Людко на Забоя скоком,
Забій Людка мірить запаленим оком.
І дуб дуба мірить; військо поглядає;
Замахнувся Людко, меча підіймає
І три шкури разом в щиті пробиває.
Замахнувся Забій, молота пускає.
Скочив набік Людко, молот пролітає
І в дерево вдарив,— дерево скотилось,
І тридцять із війська в батьків опинилось.

І злютився Людко. «О стерво, ти! — каже,—
Потворо ти гадів! Меча бери, враже!»

¹ М у ч а р — мучитель.

Забій меч виймає, кус щита рубає.
Людко замахнувся,— меч його співзнувся,
Завзялись на рани обидва гетьмани.
І усе по собі ранами стесали,
І все коло себе кривлею збрукали;¹
Та й самих кривлею забрукали люди,
Бо лютая бійка почалася всюди.

Котилося сонце до полудня з рання,
Ба, вже й покотилось на пів до смеркання,
А ще всюди бились, ніде не хилились:
Там бились з Забоєм, а там із Славоєм.
«Ах ти, враже,— каже,— біс би в тебе влізся!
Чого ти кров нашу пити напосівся?»
Забій схопив молот,— Людко вибігає,
Забій вгору молот в ворога кидає.
І загудів молот, гримнув по щитові,
І щит розбиває і груди Людкові.
І по душі вдарив, душу виганяє,
Та ще й на п'ять сажнів в військо залітає.
Страх ворогам крики з горла вириває,
А з уст у забойців радість вилітає
І в очах веселих іскрами палає.
«Вгору, браття, вгору! Бог дає забору!
А ви, хлопці, жваво наліво, направо,
Та позвозьте коні із цілого гаю».
Заіржали коні по всій оболоні.
«Забою, Забою! ти, леве завзятий,
Не кидай же, брате, врагів добивати!»
І став сильний Забій, щита відкидає,
Молотом кидає і мечем рубає,
В ворогах дороги навхрест прокладає.
І вороги в п'яти стали утікати.
Луна їх з боїська гуком поганяє,
І страх із їх горла крики вириває.
Заіржали коні по всій оболоні.
«Угору, на коні! на коні, до гаю!
Кіньми за врагами по цілому краю!
Живо, живо, коні! живо, небожата!
Несіть нашу помсту за ними по п'ятах!»
І живо на коні полки посідали,

¹ З б р у к а л и — забруднили, залили.

І нога на ногу ворогів погнали,
І рану на рану люто накладали,
Долини і гори, ліси проминали;
І вліво і вправо все взад убігало.
Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
Гуде усе військо, слід на слід нагонить
І зі всього скоку — у річку глибоку!
І чужих багато водою понесло;
Лиш на другий берег вісти перенесло.
То не лютий ястреб крила розпинає,
Літає по краю, пташок доганяє,
То Забоя військо по ворогах гнало,
Всюди стерегло їх і кіньми ступало,
Гнало по них люто вночі під зорьою,
Гнало по них люто і вдень під жарою,
І знов від смеркання до самого рання.
Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
Гуде усе військо, слід на слід нагонить
І зі всього скоку — у річку глибоку!
І чужих багато водою понесло;
Лиш на другий берег вісти перенесло.
«На гори, мій брате! на сивії гори!
Там добудем помсти, добудем забори!»
«Забоя, мій брате, недалеко гори;
А ворогів повчок¹, та і тому горє!»
«Не вважай, Славою, ти — сюди, я — туди,
А повчок губити королівство буде».
То не вітер грає, бурить військо краї
І краї наліво, і краї направо;
І радеє військо силою палало.
«Ой, брате, мій брате! глянь на сиву гору,
Там нашії боги дали нам забору,
Там і душ померших много зістається,
То сюди, то туди по деревах в'ється.
І страшно їх птахам, страшно і звірові,
І їх не бояться їдні тільки сови.
Туди на верх, брате, померших ховати,
Богам, спасам нашим, покорми давати,
Давати їм дари і мило молити
І скласти їм броню ворогів побитих!»

15. XI. (1860)

¹ Повчок — полк.

ЗБИГОНЬ

Літав голубочок з дуба на дубочок,
Воркотав із жалю по цілому гаю:
«Ой, гаю ж, мій гаю! по тобі ж літав я,
Літав з голубкою, своєю миленькою.
Та взяв Збигонь любку, сивую голубку,
Заніс у світлицю, темную темницю».
Молодець із ранку ходить коло замку,
Жалібно зітхає, милої немає;
Від замку — на скалу; на скалі сідає,
Жалібно сідає, мовчить з німим гаєм.
Прилітає голуб, жалібно воркоче.
Молодець поглянув голубові в очі.
«Що ж ти, голубочку, смутен на дубочку?
Чи взяв ворон любку, сивую голубку,
Як до того замку вражий Збигонь зранку,
Вражий Збигонь зранку взяв мою коханку,
Заніс у світлицю, темную темницю?
Голубче, голубче! ти б з вороном бизся,
Якби ти був з серцем сильним уродився;
Ти б видер, голубче, у ворона милу,
Якби ти мав кігті та у кігтях силу;
Забив би, голубче, ти ворога злого,
Якби ти, голубче, мав дзюба твердого».
«Ти ж, смутний молодче, чого ж ти чекаєш?
Таж ти сильне серце на ворога маєш!
Ти на нього маєш і сильную броню,
Ти і молот маєш в голову Збигоню!»

І молодець в ярі у темнії гаї!
Бере свою броню, молот підіймає,
Через темні гаї к замку поспішає.
І став коло замку, далеко до ранку,
Стукнув кулаками. «Хто там?» — із-за брами.
«Я, бідний мисливий!» Браму відчинили.
Вдарив кулаками, пройшов другі брами.
«А де ж Збигонь ясний?» У світлиці красній.
Там Збигонь гуляє, дівчина ридає.
«Відчини, панотче!» А Збигонь не хоче.
Молодець палає,— молот підіймає,
Розбиває разом двері до покю,
Розбиває разом голову Збигоню.

І по замку всюди побиває люди,
І до світа-ранку голубить коханку.
Засвітило ранком сонце понад замком,—
Молодець гуляє, нову радість має,
Що свою милую к серцю пригортає.
«Що ж то за голубка бідна у світлиці?»
«А то у Збигоня, як я, у темниці».
«Із замку до гаю!» І та вилітає,
І всюди літає по синьому гаю.
Із дуба на дуба з миленьким сідає,
На єдній гілляці з голубком співає.
Рада і дівчина, що знов є хлопчина:
Всюди походжає, куди забажає,
На єдній постелі з миленьким співає.

КИТЯХА

Із княжого гаю вітрець повіває;
Дівчина к потоку по воду біжить;
У ковані відра води набирає,
Зиркнула на воду — китяха лежить.

Китяха пахуча із рожі-трицвіту;
Китяху ловити дівча почала
Та й, бідна, у воду холодну пішла.

Ой, китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе в вогкую землю садив,
Тому би я дала перстень золотий.

Ой, китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе личком тоненьким обвив,
Тому би я дала шпильку з голови.

Ой, китяхо красна! Коли б то я знала,
Та хто тебе в воду холодну пустив,
Тому би я дала вінок розплести.

ягоди

Пішла мила на ягоди
В зелену ліщину,
Наколола білу ніжку
На остру тернину.
І не може моя мила
На ніжку ступити...

Ой, ти терне, остре терне!
Що ж ти болі чиниш?
Зато тебе, остре терне,
Виметуть з ліщини.

Пожди ж, мила, у ліщині,
Пожди ж в холодочку:
Я побіжу до кочика,
Що там, на лугочку.

Мій коничок на лугочку
Травку випасає;
Моя мила в холодочку
На мене чекає.

Стала мила у ліщині
Стиха жалкувати:
«Ах, нещасна я дівчина!
А що ж скаже мати?»

«Ой, ховайся, доню, хлопців!» —
Каже мати всюди.
«Чого ж хлопців ховатися,
Коли добрі люди?»

Приїхав я на конику
Білім, як сніжечку.
Скочив з коня, вв'язав на сук
За срібну уздечку.

Обняв милу, прижав к серцю,
Цілував доволі,
І забула дівча красна
Тернину і болі.

Цілувались, милувались: —
Сонце на заході.
«Їдьмо, милий, додомоньку!
Зайде сонце, годі!»

Скочив живо на коника,
Що, як сніжок, білий.
Узяв милу за рученьки,
Додому поспіли.

РОЖА

Ой ти, рожо, красна рожо!
Що рано зацвіла?
А зацвівши — померзла,
А померзши — зов'яла,
Зв'явши — облетіла?

Довго, довго я сиділа,
Аж кури запіли.
І діждати не могла,
І всі тріски і дрова
В печі погоріли.

Заснула я, і небозі
Сон мені приснився:
Ніби з правої руки
Слав мій перетень дорогий, —
Камінець згубився.

Камінця я не видала,
Миленького не діждала.

16. XI. (1860)

ЗОЗУЛЯ

В чистім полі дубок стоїть,
Зозуля на дубі, —
Заплакала, закувала,
Що весна не всюди.

Якби спіло в полі жито,
Скрізь би весна була;
Якби спіли в саду вишні,
Скрізь би літо було.

Якби мерзнув в стозі колос,
Скрізь би осінь була;
Якби тяжко було дівці,
Скрізь би сама була!

ЖАЙВОРОНОК

Поле дівча конопельки
Край панського сада;
Питається жайворонку:
«Чому ти не рада?»

— Як же ж мені радій бути,
Жайворонку малий,
Коли мого миленького
У неволю взяли?

Ой, коли б я пірце мала,
Я б писала листи,
А ти, милий жайворонку,
Ти носив би вісті.

Ані пірця, ні паперу,
Писати не вмію:
Заспівай же миленькому,
Що я жальом нию.

ПІСНЯ ПІД ВИШЕГРАДОМ

Ой, ти сонце ясне, Вишеграде красний!
Ти сильний, могучий, сяеш понад кручі,
Понад скали сяеш, ворогів лякаеш.

Під тобою річка бистра протікає,
Протікає річка, ярая Вілтава;

Понад берегами чистої Вілтави
Молодий лісочок, милий холодочок.

Там-то соловейко лігає раненько,
Весело співає і смутно співає,
Чи радість серденько, чи жаль зачуває.

Будь я соловейком в ліску зелененькім,
І я б ширив крила, де мила ходила
Пізно вечорами, пізно вечорами.

А то кожді груди коханнечко будить,
І що душу має, коханнечко знає;
А я, небіг, тужу по тобі, дівчино:
Помилуй х[лопчину, помилуй хлопчину]!

16. XI. (1860)

ЧОРНИЙ КОЛЬОР

(З польського)

Щоб співати кольор чорний,
Дала-сь голос твій.
І тоді їдній покорний
Я співаю кольор чорний,
 Бо то кольор мій!
Сумне мое життя було,
Як і кольор той!..
Як згадаю то, що було,
То, що було й не минуло,—
 Вмиюся сльозой!..
І тепер я сиротою,—
То певная річ!
Нема серденьку покою,
Воно сумне, як порюю
 Осіння ніч...
І чекає життя чорне
Сироту мене;
Бо як мила не пригорне,
Як згадаю, життя чорне,
 Як смерть, не мине.

І при гробі не заплаче
Ніхто в чужині,
Хіба чорний крук закриче,
Чорна хмаронька заплаче
 Дошем по мені.
Тяжко, тяжко, що на гробі
До судного дня
Не прийде ніхто в жалобі,
Не подумає на гробі,
 Хіба ніч їдна.

18. III. 1854

ЗОЗУЛЯ

(З польського)

На Поділля з України
Зозуленька прилітала,
Прилітала і кувала —
Вона ж мене зчарувала.

Рветься серце до дівчини,
До дівчини з України,
Рветься серце, розпукає,
Як за нею спогадає...

Зозуленько, голубонько!
Нащо ж було прилітати?
Прилітати, чарувати
І на сльози покидати?

Ти у ньєнки-голубочки
Рвеш квітки, плетеш віночки;
А я, бідний сиротина,
Засихаю, як билина!..

Ой, зіронько, що із неба
Поглядаєш в Україні,
Ти скажи, скажи дівчині,
Чого мому серцю треба!..

Розкажи, що я горюю
І що в крику, шуму, гуку
Я їдно лиш тільки чую,
Їдно чую: ку-ку-ку-ку!..

По тім небі, дівчинонько,
Полети, лети, зіронько!
Лети, лети, голубонько,
По тім небі, дівчинонько!

Та дівчина не вертає:
Її мила Україна,
Її інший пригортає...
Ох, невдячная дівчина!

16. I. 1856

ЛАСТІВКА

(Польського поета Ленартовича)

Йде дівчина-сиротина,
Тяженько здихає,
А ластівка понад нею
Кругами літає;
І літає і шебече,
Понад нею в'ється.
Мало-мало крилечками
У коси не б'ється.

«Чого в'єшся, чого б'єшся?
Покинь мене, пташко,
Покинь мене, моя пташко,
Бо й так мені важко!»

— Не покину, не покину,
А буду літати:
Буду тобі за братіка
Твого шебетати;
Бо твій братік щодень божий
Плаче у темниці:
«Навідайся, мила пташко,
До мої сестриці:
Чи ще вона свого брата

Добром споминає?
Чи ще вона по братові
Сльози проливає?»
(1861?)

НІЧ У НІЧ

(Сербського поета Бранка Радичевича)

Кому миле синє море,
Кому милий місяць, зорі;
Мені мила моя річка,
Мені мила темна нічка.

Я щоночі йду до річки,
Беру човен невеличкий,
Молод весла підіймаю,
На той беріг поспішаю.

Вода пінить, човен плине,
Допливає середини,
Страшні хвилі, страшні кручі...
Допоможи, всемогучий!

Вода пінить, човен крає —
Через хвилі пробігає;
Ще раз руки підіймаю,
До берега допливаю;

І на берег живо скачу,
І здалека дівча бачу,
І потиху йду на гору
До милої мої двору.

Близько двору коло плота
Поглядаю на ворота:
У воротях, як калина,
Моя любая дівчина.

Сонце, живо ж опускайся!
Живо, нічко, підіймайся!
Живо, мила, йди до хати!
Годі мене виглядати!

(1861?)

ОМИРОВА ІЛІАДА

РОЗМОВА ЕКТОРА З АНДРОМАХОЮ

(З пісні шостої)

«Не кажи сідати; не сяду, Єлено.
Мене думка тягне до троян нужденних,
Що там ждуть на мене. Його лишень живо
Виряджай, та хай він і сам поспішає,
Щоб йому зо мною в городі зійтись;
А я іще маю додому забігти
Глянуть на домашніх, на дитя, на жінку,
Бо хто тее знає, чи буду я живий,
Чи, може, прийдеться згинуть од ахеїв».
Промовив — і вийшов Ектор шеломенний,
І живо прибув він до свого будинку.
Та вдома не було його Андромахи,
Вона з малим сином і з мамкою разом
Стояла на башні у сльозах і стонах.
Подивився Ектор, що жінки немає,
І став на порозі і слуг запитався:
«Скажіть мені, слуги, по щирії правді:
Куди Андромаха вийшла із будинку?
Чи вона в зовиць де, чи вона в невісток,
Чи вона у храмі сильної Паллади,
Де наші троянки богиню благають?»
Аж ключниця вірна до його озвалась:
«Коли тобі правду, Екторе, сказати,
Вона не в зовиць десь, вона не в невісток,
Вона і не в храмі сильної Паллади,
Де наші троянки богиню благають.
А вона на башні високій ільйонській,
Вчула, що ахеї троян побивають,
І враз полетіла, ніби божевільна,
До стіни, і мамка дитину понесла».
Мовила — і Ектор пішов собі з дому
По старій дорозі, по вулицях битих.
І тільки достався до Скейської брами,
Де вже йому було в поле виходити,
Аж йому назустріч вийшла його жінка,
Славна Андромаха, дочка Етивона,
Що мав Іпоплаку та ще й іпоплацькі
Фіви — і царем був славних киликійців;

Його рідна дочка за Ектором була.
Вона і зустріла; коло неї нянька
На руках держала малую дитину,
Як ясну зорю: Ектор свого сина
Називав Скамандром, но люд царем міста,
Бо Ектор один лиш і рятував місто.
І він задивився, сином любувався,
А жінка стояла у сльозах — а далій
Руку його взяла, мовила й казала:
«Згубить тебе сила!.. не жаль тобі, милий,
Дитини малої і бідної жінки,
Що вдовою стане! Ахеї зберуться,
Уб'ють тебе, милий, а мені без тебе
В землі лучче бути, бо вся моя втіха,
Коли ти загинеш — одна туга буде.
Нема в мене батька, ні рідної неньки;
Батька збавив віку могучий Ахилло,
Як він узяв місто славне киликійське,
Муровані Фіви: убив Етивона
І збруї не грабив — серця не дістало;
І спалив він тіло у пишнії збруї,
Могилу насипав, а Дієві дочки
В'язів насадили — горнії русалки.
Було там у мене і семеро братів:
В один день і тії у Невида стали;
Усіх перебив їх Ахилло могучий,
Спавши на стада їх волів і овець.
Неньку мою рідну, плацькую царицю,
Взяв було до стану з скарбами другими
І за тяжкий викуп випустив на волю;
Та її удома Артемида вбила.
Ти тепер у мене і батько і ненька,
Ти і брат мій рідний, ти і муж мій вірний.
Змилуйся, не кидай дитя сиротою,
Мене удовою; останься на башні,
А все своє військо постав коло смокви,
Де стіна низькая і перелаз легкий;
Туди уже тричі приступом кидались
Обидва Аянти, Ідомень хоробрий,
Могучий Тидьенко і два Атрієнки:
Чи їх божевільний на те надоумив,
Чи, може, їм серце про тебе сказало.
Аж до неї й мовив Ектор шеломенний:

«Я то, моя мила, і сам тее бачу.
Та стид мені буде троян та троянок,
Коли я, мов хирний, тікатиму бою!
Й серце не позволить, бо я таки вмію
Небоязним бути і битися первим
За славу отцеву та за свою славу.
Бо бачу я день той і умом і серцем,
Коли прахом ляже Іліон набожний
І Пріам воївний і народ Пріамів.
Та не так я серцем за троян болю,
За саму Екаву і царя Пріама
І за братів рідних, що много їх славних
Перед ворогами прахом полягає,
Як за тебе, мила, що тебе ахеєць
Поведе і вольний світ тобі закрие;
І ти у Аргеї будеш хусти ткати
Та воду з Мессиди або з Іперії
З нудьгою носити в неволі тяжкій.
Сплачешся, а ворог погляне та й скаже:
«Се Ектора жінка, первого зтяжця
У троян, що з нами за Іліон бились».
Скаже, і на тебе спаде друга туга
Мужа повернути, неволю позбути.
Но хай мене криє земля сирова,
Як маю я плач твій та неволю бачить».
Мовив — і наставив руки до дитини;
Аж дитина з криком к лоню притулилась
На руках у мамки — батька не злюбила,
Спужалася міді і кінського чуба,
Що з його шелома страшно опускався.
Усміхнувся батько і рідная мати,
І зняв собі Ектор із голови шелом,
І поставив шелом на землю родючу,
Поцілував сина, взяв його на руки
І враз помолився всім богам і Дію:
«Дію і боги всі! Дайте, щоби син мій,
Як і я, був первим у троян і сильним,
І таким хоробрим і в Ільйоні рядив,
Щоб люди казали, як буде йти з бою:
«А це луччий батька!» А він нехай з бою
Добичі приносить та радує матір».
Промовив і жінці передав дитину;
І жінка до лоня дитя притулила

З сміхом та сльозами; і жаль йому стало,
І обняв він жінку і до неї мовив:
«Не плач, моя мила! Як часу не буде,
Ніхто мене, мила, в Невиду не справить;
А буде, так долі ні злий ні хороший —
Ніхто не об'їде, хто родився тільки.
Іди ж ти додому, гляди свого діла,
Прясниці¹ та кросен², розкажи і слугам
Займатися ділом; а бійки доглянуть
Лицарі ільйонські і я уже з ними».
І промовив Ектор і шелом хвостатий
Підійняв; і жінка пішла до будинків.
І все озиралась, сльози проливала.
А тільки прибула до пишних будинків
Ектора, де много слуг на нюю ждало,
Вона усім слугам жалю наробила.
Вони, як по мертвім, по живім ридали,
Бо вже і не ждали, щоб він повернувся
І од рук ахейських в полі не загинув.

ЕКТОРОВА ГИБЕЛЬ

(З пісні двадцять другої)

Оставалось місце для душі пропаще,
І в його Ахилло ратищем і вдарив,
І ратище прямо встрягло йому в шию,
Но горла тяжкее йому не пробило,
Щоб міг перед смертю кілька слів сказати.
І впав він на землю, і мовив Ахилло:
«Згубив ти Патрокла, та ще жити здумав!
Ти вже й не боявся, як мене не було,
А месник далеко за тебе сильніший
Сидів коло суден,— то я оставався.
Тепер тебе вкриють птахи та собаки,
А його ахеї як слід поховають».
Аж до його мовив Ектор шеломенний:
«Благаю душею, тілом і батьками,
Не дай мого тіла собакам соромить.

¹ Прясниця — т. зв. днище прялки.

² Кросно — верстат для килимів.

Требує, скільки хочеш, золота та міді,
Дадуть тобі батько і рідная мати,
Тільки моє тіло оддай їм додому,
Щоб могли трояни на вогні спалити».

Аж до його грізно промовив Ахилло:
«Не благай, собако, своїми батьками.
Якби я мав силу, то я б твоє м'ясо
Порізане їв би, так ти мені милий.
Ні, собак од тебе ніхто не одгонить.
І нехай у десять, у двадцять раз стільки
Дарів мені зносять, та й ще обіцяють,
Хай тебе самого Пріам Дарданенко
На золото звісить, а все твоя мати
Того не оплаче, кого породила.
Тебе будуть рвати птахи та собаки».

Аж до його Ектор, вмираючи, мовив:
«Знав я попереду, що тебе не впрошу,
Бо в тебе у грудях залізнеє серце.
Но колись за мене буде тобі кара,
Як на тебе встане Парій з Аполлоном
Та тебе погубить у скейській брамі».

І смерть його очі стала покривати,
І душа із рани ішла до Невида
З плачем, що кидає молодість і силу.
І йому Ахилло на одхід промовив:
«Вмирай, не журися! Тоді я загину,
Коли Дій¹ захоче та другі безсмертні».

І ратище мідне із мертвого вирвав
І кинув далеко, і став обдирати
Кривавую зброю. Прийшли і ахеї;
Кожний дивувався його росту й виду,
І пробивав кожний його тіло біле.
А другий підступить та ще приговорить:
«Ага! Тепер Ектор м'якшим ізробився,
Ніж коли на судна з вогнем поривався».
От так проговорить та й тіло проколе.
Аж бистрий Ахилло, Ектора обдерши,

Мовив — і замислив паскудне діло.
Пробив сухі жили коло п'ят іззаду,
І просилив віжки і вп'яв до теліжки,

¹ Дій — бог, Зевс.

А голову буйну лишив волоктися;
І став на теліжку, підняв його зброю,
Ударив по конях, і коні погнались.
А той волочився і підіймав порох,
Плуталось волосся, і голова ціла
В поросі лежала. Так її судив Дій
У рідному краю врагам осоромить.
Голова пилилась, а бідная мати,
Намітку зірвала і волосся рвала,
І плакала гірко, на сина дивлючись.
І заривав тяжко його старий батько,
Заплакало плачем і цілее військо;
Здавалося збоку, що цілая Троя
Вогнем запалала од верху до низу.
А люди насилу старого держали,
Так він поривався в дарданські брами.
Усіх умовляв він, по землі стелився,
Називав на ім'я і кожному мовив:
«Пустить мене, милі! Дайте мені, милі,
З цього міста вийти, піти до ахеїв.
Я буду молити того людодода,
Може він уважить, старість пошанує,
Бо й він має батька, старого Пилія,
Що його на гибель згодував троянам,
А мені старому на тяжкее горе.
Побив дітей стільки у молодім віку,
Но не так я тужу за тими усіми,
Скільки за цим тужу. Я згину од туги.
Та коли б умер він хоч на руках моїх,
Тоді б ми обоє могли хоч поплакати
І я нещасливий і мати нужденна».

От так старий плакав, плакали й міщани.

А з-міже троянок почала Екава:
«Для чого ж, мій сину, мені в світі жити,
Коли ти загинув? Ти і дні і ночі
Був мені хвалою; ти усіх троянів
Закривав собою, і вони, як бога,
Тебе поважали,— ти славою був їм.
Тепер смерть на тебе та мара настала».

Так вона ридала, а жінка й не знала,
Бо до неї з вістю ніхто не приходив,
Що по той бік брами муж її остався.
Вона хустку шила в теремі високім,

Подвійну, червону, квітки вишивала,
А слугам казала на вогонь великий
Котел положити, готовити купель,
Як прибуде Ектор із бійки додому.
Не відала, бідна, що його Паллада
Рукою Ахилла давно погубила.
Аж почула з башти і лемент і крики,
І сама здригнула, голку упустила
І враз до служанок почала казати:
«Ходім та побачим, що там таке сталось,
Що свекруха плаче. А в мене так тяжко
Б'ється моє серце, аж ноги німіють.
Може, лихо сталось Пріамовим дітям,
Не дай боже чути! А все ж мені страшно,
Може, там Ахилло Ектора одрізав
Одного од міста і гонить по полю,
А може, вже й силу в його одіймає,
Бо він серед війська ніколи не буде,
А все попереду, нікому не вступить».

І, мов божевільна, з терема побігла,
І за нею слідом вибігли служанки.
Кинулась на башту, вперед протиснулась,
Стала над стіною і як подивилась,
Що він волочився і бистрії коні
Його по дорозі волокли до суден,
Зараз її очі покрилися тьмою,
Наознак упала і духу позбулась.
І впали далеко головні пов'язки,
Зав'язки, очіпок, плетяні кісники,
І тая намітка, що Урода дала,
Як брав її замуж Ектор шеломенний
За дорогі дари з дому Етивона.
Збіглися до неї невістки, зовиці,
Вони її взяли, на руки підняли,
І тільки до неї душа повернула,
Вона межі ними тяжко заридала:
«Нещасні ми в світі обое родились!
Ти, Екторе, в Трої у домі Пріама,
А я в свої Хтебі під лісним Пиланом
В домі Етивона; він мене, нещасний,
Виростив нещасну; щоб я не родилась!
Тепер ти під землею ідеш до Невида,
А мене кидаєш бідною вдовою

У своїх будинках. Дитина маленька,
Що ми породили, ні тебе, мій милий,
Тішити не буде, ні само втішатись.
Хоч він перебуде ахейську бійку,
А все ж йому трудно буде в світі жити.
Ниви його рідні заберуть чужії,
Товариші діти сироту кидають.
Воно само ходить з заплаканим видом.
Піде коли в нужді до батькових близьких,
Цілує одержу, цілує сорочку,
То другий із жалю й подасть йому чарку,
Такую, що губи тільки помочити.
А другий багатий прожене од столу,
Наб'є кулаками та ще осоромить:
«Не твій, скаже, батько обідає з нами».
І Астіанакс піде до матері з плачем...
А сидів він перше в батька на колінах
І їв один мозок та тлушу овечу.
А захотів спати, грою натомившись,
Лягав на постелю коло своєї мамки,
І любенько спав він на м'якій перині.
А тепер без батька натерпиться лиха
Бідний Астіанакс, цебто цар троянський,
Бо батько один лиш рятував їх стіни.
Тепер його в полі край суден вінчастих
Будуть черви їсти та собаки рвати.
Голий він, — а є в нас одержі немало,
Всякої одержі дівчата наткали.
Тепер її всю я на вогні попалю,
Бо тобі не треба, ти в ній не ляжеш,
Хай же буде слава в троян та троянок».
От так голосила, і жінки ридали.

ЗУСТРІЧ І ПОХОРОН ТІЛА ЕКТОРА

(З пісні двадцять четвертої)

Освітила землю ясная зірниця,
Аж вони до міста уже доїжджали
І везли на мулах Екторове тіло.
Та ніхто ж їх того не пізнав поїзду,
Лиш тая Кассандра, мила як Урода,
Із Пергаму йшовши; вона на теліжці

І батька пізнала і кликуна того,
Пізнала і того, що лежав на мулах,
І зараз по місті стала голосити:
«Трояни й троянки! Погляньте на того,
Кого ви так мило в бійку виряджали,
Бо втіхою був він городу й народу».

Мовила — й нікого в місті не осталося,
Бо тяжкая туга на всіх наступила,
І вони в воротах тіла виглядали.
Перва його жінка та рідная мати
Кинулись до його на теліжку стати,
За голову взяти, другі так ридали,
І так би над тілом у Скейській брамі
Вони проридали весь день до заходу,
Щоб цар із теліжки не мовив народу:
«Розступіться, люди! Поплачете й послі,
Як я свого сина привезу додому».

Люди розступились, зробили дорогу.
Вони ж теє тіло додому привезли,
На марах поклали і враз коло його
Поставили плаксів, щоб вони плаксивих
Пісень починали, а жінки ридали.
Перва Андромаха над ним заридала,
За голову мужа руками узявши:
«Без часу ти згинув і мене вдовою
Удома покинув. І дитя малее,
Що ми породили, не дійде без тебе
До літ молодечих. Місто наше живо
Поваляне буде. Ти боронив місто,
І жінок, і діток,— тепер ти загинув,
Усі вони підуть на судна глибокі.
І я піду з ними, і ти, милий сину,
Підеш у неволю і чорну роботу
Робитимеш, сину, у царя лихого.
А може, ахеєць кине тебе з башти,
Сердитий за брата, батька або сина,
Що погубив Ектор; немало ахеїв
Од рук його землю зубами загризло.
Не м'який твій батько бував серед бою.
За ним усі люди по городу плачуть.
Завдав же ти жалю тяжкого родині,
Но мені найбільше, Екторе, завдав ти!
Ти і рук до мене не підняв в постелі,

Ти до мене й слова щирого не мовив,
Щоб я дні і ночі його пам'ятала».

Вона голосила, а жінки ридали.
За нею Екава стала голосити:
«Екторе мій любий, сину наймиліший,
Тебе і живого безсмертні любили.
Вони і по смерті тебе не забули.
Других моїх діток, которих пійняв лиш,
Ахилло попродав за моря далекі
До Саму, до Імври та мглистого Лимну.
А з тебе і душу він висадив міддю,
І коло могили вбитого тобою
Волочив немало; не підняв він друга.
А ти, мій хороший, лежиш у будинках
Подібний до того, що його стрілою
Аполлон мисливий з небачки ударить».

Вона голосила, плачу завдавала,
За нею Єлена третьою почала:
«Екторе мій милий, дівере миліший!
Бо я ж таки жінка того Олександра,
Що взяв мене в Трою,— лучче б я пропала!
Оце вже настало двадцяте літо,
Як я свою землю покинула рідну,
Но прикрого слова од тебе не чула.
І коли хто другий починав з домашніх,
Дівер чи сестриця, зовиця, свекруха,—
Бо свекор, як батько, завсіди прихильний —
Ти і їх бувало гамував од того
Добрими словами і опам'ятанням,
А тепер я плачу по тобі, нещасна,
Бо в цілії Трої другого не маю
Щирого такого — усі зневажають».

Так вона ридала і народ за нею.
Аж піднявся й мовив Пріам до народу:
«Тепер ви, трояни, лісу навозіте,
Не бійтесь аргеїв, бо мені Ахилло
Казав коло суден, що він не нападе,
А хіба нападе в дванадцяту зорю».

І запрягли люди і волів і мулів,
Зібралися разом у лаву велику
І дев'ять днів цілих все дрова возили.
А в десятій, тільки засяла зірниця,
Усі вони з плачем Ектора підняли,

На костер поклали і з вогнем пустили.
Тільки що засяла ясна зірниця,
До костиря того став народ збиратись.
(І коли збирався — много його було):
Полили спочатку вином тее місце,
Що попелом сіло, і білії кості
Товариші й браття з плачем позбирали;
У них аж по лицях котилися сльози.
І в золотий ящик кості положили
І в йому хустками червоними вкрили,
В яму положили і спочатку яму
Камінням великим добре обложили.
Зробили могилу; другі чатували,
Щоб часом ахеї на них не напали.
Зробили могилу, і всі розійшлися,
А потому разом на обід зійшлися
В царській будинки до царя Пріама.
Оттак вони свого Ектора ховали.

ВЕРГІЛІЙ. «ЕНЕЯНКА»

(Уривок з першої пісні)

Но тут Киферея¹ задумує серцем хитрощі новії
І новії думи, щоб Купідон, вид свій і лице змінивши,
Замісто Асканья пішов до Дідони і тими дарами
Розпалив царицю і влив їй у кості вогонь полюбовний;
Її було страшно непевного дому і зрадних тирійців
Й гнівної Юони, не спить і старунку й нічю не кидає.
І з-за того страху вона до Коханья² крилатого мовить:
«Сину, моя сило! моя ти єдина, великая владо!
Тебе не обходять і стріли Тифойські³ найстаршого
батька,—
До тебе вдаюся і на твою божість надію складаю.
Ти відаєш, сину, як твого Енея рідного по морю
Ненависть Юони гнівної темнежить⁴ понад берегами.
Ти відаєш, сину, і не раз зо мною болів еси біллю.

¹ Киферея — тут: Венера.

² Коханья — переклад імені Амура.

³ Стріли Тифойські — тобто подібні до блискавок, якими Юпітер убив велетня Тифея.

⁴ Темнежити — втомлювати, виснажувати.

От його й прийняла Дідона фіницька і його висчає¹
Милими словами; но все мені страшно, чим кінчиться тая
Юнонина щирість, бо вона на сему не остановиться.
Так мені здається, що й нам не залишне на хитрощі
взяться

Й обдати царицю полум'ям, щоб часом вона не змінилась,
Но щоб вона разом зо мною любила рідного Енея.
А як се зробити, так ти вже послухай моєї поради:
Царська дитина по наказу батька рідного готова
У Сидонське місто іти — се мое вже таке старання —
І троянські дари нести, що вціліли од вогню і моря;
Так я ту дитину, сонную схопивши, вкладу її спати
Або на Кифері або в Ідалії² на святому кріслі,
Щоб хитрощів наших йому і не знати і не odkривати.
А ти не на більше як на ніч одну зміни своє скусно
Лице, і, дитина, ти прийми на себе дитячу постать,
І як тебе тільки радая Дідона возьме на коліна
Посеред обіду царського і чарки текучого Лія³,
До себе пригорне і ротиком милим тебе поцілує:
Ти дихай на неї вогнем потаємним і розлий отруту».
Щирее Кохання не перечить слову матері своєї,
Одкладає крила і Юловим ходом іде, поспішає.
А жвава Венера в Асканьєві жили тихую дрімоту
Кладе і, до лоня його притуливши, несе на високі
Ліси ідалійські, і там нестерельник м'якими квітками
Його обіймає і холодком милим дихає на його.
І йде вже Кохання, як мати казала, і царські дари
Несе до тирійців; і Ахат іде з ним, його проводить.
Прийшли; а цариця у пишних будинках уже положила
На золоте ліжко і посередині якраз помістилась;
Далі і сам батько Еней і край його молодці троянські
Усі позбирались і на розстеленім килимку уклались.
Подають дівчата руки умивати, кошиками носять
Хліб святий, підносять рушники столові із м'якої вовни.
П'ятдесят особо дівчат, і у сих є особа робота,
Вони довгим рядом страву розкладають і курять
пенатам;⁴

А ще одна сотня дівчат і така ж хлопців-однолітків,

¹ Висчає — улешує, величає.

² Ідалія — гора і місто на острові Капрі.

³ Лий — Вакх — бог вина, веселощів.

⁴ Пенати — боги домашнього вогнища.

Що на столи страву готовую ставлять і чарки підносять.
 Було там немало й тирійців, що поріг веселий перейшли.
 І ті примостились з розказу цариці на крашаних ряднах.
 Дивуються люди і дарам Енея, дивуються й Юлу,
 Люб'язному виду божка і розмові його ніби справжній
 І опанчі тії і тії намітці шафранного цвіту.
 А найбільше тая, не знаючи лиха, яке жде на неї,
 Не може, нещасна, серця вдовольнити, дивиться й палає
 Бідная фіничка; дари і дитина не дають покою.
 А воно Енея тільки обійняло, на шиї повисло,
 І до свого батька несправжнього ласку великую вдавши,
 Іде до цариці. А та і очима і цілою груддю
 Тулиться до його, к лоню пригортає; не знає Дідона,
 Який на нещасну божок засідає. Божок пам'ятає
 Материнське слово і мало-помалу виводить у неї
 З пам'яті Сихея і живим коханням силиться підняти
 Стільки літ у неї остилую душу й розвиклеє серце.
 От коли вже учта тая закінчилась і столи спрятались,
 Слуги подають їм великі чаші, вина наливають.
 По цілому домі говір переходить, широкі покої
 Голос одбивають; спускаються свічі на золотих шнурах
 Звішані, і світло каганців веселих ніч перемагає.
 Тоді і узяла цариця тяжкую жемчугом і злотом
 Виложену чашу, що з неї і Бел пив і Велові діти,
 Вина зачерпнула і, як стало тихо по хатах, сказала:
 «Юпітере! кажуть, що ти дав закони гостей шанувати:
 Дай же, щоби день сей заодно був милий і нашим
 тирійцям
 І гостям троянам, і щоб його внуки наші пам'ятали.
 Прибуди і ти, Вакху, що нам даєш радість, і добра
 Юноно;
 А ви, громадяни всі мої, тирійці, щиро празникуйте».

Мовила цариця і чесний початок по столу пролила
 Проливши початок, вона лиш до губи ледве дотулила
 І зараз у руки Бітієві дала; а той схопив живо
 Спіяную чашу, до дна золотую вихилив одразу;
 За ним стали пити другі отамани. А (Іопай¹)
 Грає їм на гусях золотих, навчений великим Атлантом.
 Грає і співає про місячні ходи, про сонцеві дії,
 Як на світі взялися люди й худоба, з чого дощ і громи,

¹ І о п а й — народний співець.

Арктурові зорі ¹, дощеві Гіяди ² і двойні Тріони ³,
Чого тее сонце у зимнюю пору так живо спішиться
Зійтись з океаном, або чого ночі довгії такії.
А йому в долоні плещуть і тирійці плещуть і трояни.
Біднії Дідоні уже не до того; вона ніч тягнула
У різній розмові і в себе вливала довгее кохання,
Много говорила з ними за Пріама, за Гектора много,
То як син Аврорин на війну виходив у якії збруї,
То якії коні були в Діюмида, то який Ахилло.
А далі і каже: «То що уже, гостю, розкажи нам лучче
З самого початку і бої данайські і твою пригоду
І твое блукання, бо мені здається: вже семее літо,
Як ти усе блудиш по цілому світу і цілому морю».

В січні 1865.

¹ Арктурові зорі—найбільша зоря в сузір'ї Волопаса.
² Дощеві Гіяди—сім зірок в сузір'ї Тельця.
³ Двойні Тріони—сузір'я Великого й Малого Воза.

ПРИМІТКИ

До деяких своїх творів Степан Руданський додав примітки або передмови.

Частину цих приміток та уривки з передмов подаємо нижче.

Пісня Хмельницького

На голос: «Неј брасія оргузські»

Серенада

На голос: «W posnej ciszy w sichych pieniach»

«Ой чому ти не літаєш»

На голос: «Кажуть люди, щом щасливий»

Хлопці-молодці

На голос: «Ой куме, куме, завтра субота...»

«Не згадаю гадки»

На голос: «Я в дорогу їду...»

«Ой вийду я у садочок»

На голос: «Гуде вітер»

Ігор Сіверський

Межи 1194 і 1211 роком. — Догадувались декотрі, що вона (пісня — В. Г.) зовсім не так стародавня, а що вона підроблена в опівнічній Русі коло 1800 р. («Библиотека для чтения», 1834 р., т. IV). Але проти сього найлучче запитує Пушкін: «А хто ж би то, — каже, — під тую старину підробився? Карамзин? Але Карамзин — не співак. Решта не мали веі стільки утвори, скільки її е в їдному ткані та в окрисі бійки і побігу. Кому би прийшло в голову взяти

за осередок пісні темний похід незвісного князя? Хто з таким скутством міг затьмити декотрі місця із своєї пісні словами, відкритими в наших старих рочниках або знайденими в других слов'янських мовах, де ще заховались вони у всій свіжості їх ужитку? Се би доводило знання усіх слов'янських мов. Покладем, що він би ними і владав, — чи вже ж таки така мішанина вийшла б сама з себе?» (Соч. Пушкіна, т. I, Петерб., 1855).

(Прим. Руданського з його передмови до «Ігоря Сіверського»).

Бен-Германів

По рукопису належить до III кн. 26 под¹. Дія, про котру розказується в сій співі, належить до перших років XIII століття. 1203 р. спільне військо цісаря Пилипа і пограничного князя Мишенського прийшло до чехів відомстити королю Премислові Отокареві I за те, що він прогнав свою жінку Адельгейду, сестру того пограничного князя. За від'їздом короля до цісаря Оттона IV (k Olé daleko zajel) Бен збирає громаду до Грубої Скали (Hruba skala) і визволяє батьківщину від прибувців. Лицар сього розказу споминається і в других пам'ятках чеської старини, межі 1197 і 1220 роками; по тому він був намісником Будишинським. Старий замок Груба Скала (Gross Skal) є й до сього часу в Младоболіславським повіті. Він стоїть на високій горі; а недалеко від нього і Троски — всі великі скали з розвалами замку.

(З «Передмови од перекладача»).

Чмир і Власлав

По рукопису належить до III кн. 27 под.

Оповідка про забору Чмиром зрадці Крувоя і Луцького чи Жатецького князя Власлава. Про сього князя споминають три давні дійописці: Кузьма, Далимил і Гайко, і по них можна виводити, що дія тая діялась в першій половині IX ст.

(З «Передмови од перекладача»).

* Щит двозубий — думають, що то був щит з такими острыми розсохами, щоб, готуючись на ворога, можна було його утукати в землю.

** Скала край дороги — думають, що то була гора Громолан.

*** Луна — в рукописі стоїть Tgas, і його приймають за власне ім'я.

¹ Руданський ще не знав про те, що Краледвірський рукопис є майстерною підробкою чеського вченого літературознавця В. Ганки (1791—1861), а «Пісня під Вишеградом» — чеського студента Йосифа Лінда.

Людися і Любір

По рукопису належить до III кн. 27 под. В сій співі розкажується про в'їзд бояр до одного Залабського князя і про бійки межі ними. Такі поєдинки були заведені в Чехії королем Вячеславом (1230—1283); а найбільше вони запанували за його наступця Премисла Отокара II (1283—1298). За таких-то королів запевне і з'явилася ця співі.

(З «Передмови од перекладача»).

Забій, Славій і Людко

По рукопису належить до III кн. 27 под. Тут говориться про забору чехами якогось чужоземного короля, але ім'я його не знати. Коли з'явилась ця співі, тож само вгадати трудно. Одні (Мейнерт) кладуть, що розбитий чехами король — ніхто другий, як Людовік Німецький (Ludiek), що 849 р. ходив на Регенсбург. Другі (Свобода) говорять, що то була бійка Сама з Франками, що приходили колись з королем Великим Дагобертом (628—638). А треті (Палацький) кажуть, що основа сеї пісні — чиста видумка і вийшла з казок за борбу поганства з християнством; а з'яву самої співі відносять до XII або до XIII ст.

(З «Передмови од перекладача»).

* На струнах смутних. В рукопису струмент називається *varyto*, щось подібне до нашої кобзи. Слово ж *varyto* пригадує грецьке *βαρβιτον*.

** Ідну лиш дружину — давні чехи мали по кілька жінок.

*** З Весни по Морану — Весною у чехів називалась богиня весни (*Jaga*) і молодості, а по тому і сама весна і молодість; а Мораною (*Morana*, *mogana*, *mogina*, щось подібне до нашого «мора») звалась богиня зими і смерті, а по тому і сама зима і смерть. У чехів і тепер є поговорка: *Proti Morěně peni kogěne*, по-нашому: проти мари нема кари.

**** Люмір — давній співак-віщун.

***** На гору — Трудно сказати, що то була за гора. На правім боці Лаби могла бути Бездізь (*Pösíj*), а на лівім Гролан (*Donnersberg*) край Милешова.

З М І С Т

В. Я. Герасименко. Поет-демократ	3
--	---

Лірика

«Сиротина я безродний»	33
Ти не моя	33
Мене забудь	34
«Не дивуйтесь, добрі люди»	34
«Повій, вітре, на Україну»	36
До дядька Прохора коваля	37
Над колискою	40
Пісня Хмельницького	42
Серенада	43
«Ой, чому ти не літаєш»	44
«Тільки-м родилась, злая недоля»	45
Хлопці-молодці	46
Студент	47
Калино-малино	48
Голубонько-дівчинонько	50
«Козаче, голубче»	51
«Не згадаю гадки»	52
«Ой, вийду я у садочок»	54
До моїх дум	55
Богдай тебе	57
Полюби мене	58
Гей, бики!	59
До дуба	60
«Голе, голе моє поле»	61
«Звела мене не біда»	62

	Стор.
«Згадай мене, мила»	63
П'яниця	64
Наука	66
Моя смерть	68
Ще вчора із вечіра	70

Балади

Два трупи (Розбійник)	73
Розмай (Примушене кохання)	77
Тополя	82
Верба	90
Купці	93

Співомовки

Преслів'я	101
Гуменний	108
Засідатель	109
Лошак	110
Добре торгувалось	112
Почому дурні?	113
Не вчорашній	113
Циган з хроном	115
А не халасуй!	116
Циган в огірках	117
Циган на толоці	117
Вареніки, вареніки	119
Перекусіть, пане!	120
Пан і Іван в дорозі	121
Піп на пущі	124
Сповідь	125
Піп з кропилом	126
Чорт	127
Чи далеко до Києва?	130
Указ	131
Треба всюди приятеля мати (Баба в церкві)	131
Цікавість	132
Чи високо до неба	132
Окуляри	133
Еге, гай	134
Скільки душ	135
Аби душа чиста	135

	Стор.
Не мої ноги	135
Свиня-свинєю	136
Добра натура	137
Набожний ксьондз	137
Шляхтич	138
Пекельна смола	139
Страшний суд	140
Камінний святий	140
Мазур на сповіді	141
Мазур у болоті	142
Розумний панич	142
Лист	143
Крива баба	143
Тільки допечи!	145
Жонатий	145
Школяр	146
Жалібний дяк	147
Вбили	148
Війна	149
Привітання	150
Ви, панотче (Хто святив)	151
Чого люди не скажуть!	151
Мало не ригаю	151
Там її кінець	152
Горох	153
Просьба	153
Божі птиці	154
Циганський наймит	155
Холодно	155
По воді піду	155
Варена сокира	156
Свічка	157
Цаловалов	158
Варвара	158
Wody!	160
Козацькі ксьондзи	161
Черевики	161
Турок і мужик	162
Ахмет III і запорожці	163
Нагорода	165
Господар хати	166

Байки

	Стор.
Лев і пролев	169
Ворона і лис	174
Вовк, собака і кіт	175
Старий вовк	179

Чумак

<i>Український дивоспів на чотирьох місцях</i>	181
--	-----

Переклади і переспіви

Віщий Олег	209
Сни. Переспів з Лермонтова	214
Демон. Поема Лермонтова	214
Ігор Сіверський	244
Заклята дочка. (З чеської)	273
З Краледворського рукопису	275
Бен-Германів	275
Чмир і Власлав	277
Людися і Любір	282
Забій, Славій і Людко	285
Збигонь	291
Китяха	292
Ягоди	293
Рожа	294
Зозуля	294
Жайворонок	295
Пісня під Вишеградом	295
Чорний кольор. (З польського)	296
Зозуля. (З польського)	297
Ластівка. (Польського поета Ленартовича)	298
Ніч у ніч. (Сербського поета Бранка Радичевича)	299
Омирова Іліада	300
Розмова Ектора з Андромахою. (З пісні шостої)	300
Екторова гибель. (З пісні двадцять другої)	303
Зустріч і похорон тіла Ектора. (З пісні двадцять чет- вертої)	307
Вергілій, «Енеянка». (Уривок з першої пісні)	310
Примітки	314

Редактор *Д. О. Міщенко*
Художник *В. Й. Хоменко*
Художній редактор *К. К. Калужін*
Технічний редактор *С. М. Клокова*
Коректори *І. Г. Адамєць, Г. Т. Лозинська*

•
Степан Васильевич Руданский. Сочинения

(На укр. языкe)

БФ 15190. Здано на виробництво 15/X 1955 р.

Підписано до друку 26/XII 1955 р.

Формат паперу 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 5,625.

Друк. арк. 16,605+1 вкл. Обл.-вид. арк. 13,567.
Зам. 1659. Тираж 25 000.

•
Книжкова фабрика ім. Фрунзе
Головвидаву Міністерства культури УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

